

A4/2924

JOGTTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ 1866.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata

TARTALOM

Tanulmány

ÁDÁM ANTAL:

A jogrendszer alkotmányosodása és erkölcsiesedése 351

KISS GYÖRGY:

A munkajogviszony jogellenes megszüntetésének jogkövetkezményei
a munkajogviszony jellege és a szociális jogállam követelményeinek tükrében 360

WERNHARD MÖSCHEL:

Az internet-használat versenyjogi és szerzői jogi aspektusai 369

Szemle

POKOL BÉLA:

Az érdekkutató jogtudományról 377

RAJCZY LAJOS:

Az Adókvetési Döntőbírói Hivatal intézménye az Egyesült Királyságban,
különös tekintettel a vámhatóság tevékenységével összefüggő panaszokra 382

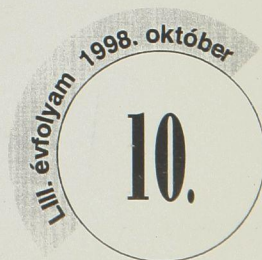
Jogirodalom-Jogélet

Himmelman:

Az Európai Környezetjog és a tagállamok jogalkotási mozgástere (FODOR LÁSZLÓ) ... 385

GUBA LÁSZLÓ:

Társadalomismeret és társadalomkutatás
(Tudományos konferencia a 70 éves Kulcsár Kálmán köszöntésére) 390

Contents

Studies

ANTAL ÁDÁM:

Law System Becoming impregnated with Constitution and Moral

GYÖRGY KISS:

The Legal Consequences of Unlawful Termination of Employee's Employment in the Light of the Feature of Employment and the Requirements of a Social-constitutional State

WERNHARD MÖSCHEL:

Competition and Copyright Law Aspects of the Usage of Internet

Review

BÉLA POKOL:

Interest-researcher Jurisprudence

LAJOS RAJCZY:

The Adjudicatory Office in the United Kingdom, with special regard to the Complaints Concerning the Work of the Customs

Legal Life - Legal Literature

LÁSZLÓ FODOR:

Himmelman: European Environmental Law and the Margin of Member State's Legislation

LÁSZLÓ GUBA:

Social Knowledge and Sociology (Scientific Conference on the Salutation of the 70 year old Kálmán Kulcsár)

Inhalt

Abhandlung:

ANTAL ÁDÁM:

Der Rechtssystem wird immer konstitutionell und teigendhaft

GYÖRGY KISS:

Die Rechtsfolgen der rechtswidrigen Beendigung von Arbeitsverhältnis in dem Spiegel des Erfordernisse von socialischen Rechtsstaat

WERHARD MÖSCHEL:

Der konkurrenzrechtliche und urheberrechtliche Aschpekt des Internet-Nutzung

Rundschau:

BÉLA POKOL:

Über den interessensforschende Rechtswissenschaft

LAJOS RAJCZY:

Einrichtung der Steuerveranlagungischen Schiedsrichterischen Amtes in Vereinigten Königtum, besondere Hinsicht über die Klagen wegen dem Ttigkeit des Zollamtes

Rechtsliteratur-Rechtsleben:

LÁSZLÓ FODOR:

Himmelman: Europäische Umweltsrecht und die Bewegungsraum des Rechtsschaffung von Mitgliedsaaten

LÁSZLÓ GUBA:

Gesellschaftkenntnis und Sozialforschung (Wissenschaft-Konferenz auf der Begrüssung von Kálmán Kulcsár)

Jogtudományi Közlöny • A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Szabó András** főszerkesztő.

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Gáspárdy László, Dr. Lamm Vanda, Dr. Rácz Attila.

Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**. Szerkesztő: **Dr. Szalai Éva**

A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35-45.

Levélcím: 1525 Budapest, Pf.: 773. • Telefonszám: 212-1185; Fax:212-1184.

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefonszám/fax: 375-1490.

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámain;

belföldön : 11701004-20141604 számlaszámon, külföldön: CART HUHB 73476020-USD, vagy CART HUHB 73476038-DEM vagy CART HUHB 73476046-ATS számlaszámokon

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató.

Nyomdai előkészítés: LOGOD Bt. • Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó címén, valamint a Jóbarát '92 Bt-nél: 1277 Budapest, Pf. 80., Tel./fax:(36-1) 201-8448

Előfizetési díj belföldön egy évre: 5947 Ft, külföldön 78 USD • 96 DEM • 600 ATS.

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 500 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk.

Nyomdai munkálatok: Alfaprint Kft., Felelős vezető: Barabás Gábor. • HU ISSN 0021-7166

TANULMÁNY

A jogrendszer alkotmányosodása és erkölcsiesedése

✎ Ádám Antal egyetemi tanár, alkotmánybíró (Budapest)

E tanulmány megírására különösen két körülmény szolgáltatott indítékot. Közülük elsőként említtem a XV. Összehasonlító jogi Kongresszust, amelyet Bristolban tartottak 1998. július 26-tól augusztus 2-ig. A kongresszus alkotmányjogi szekciójának egyik témája „A jogrendszer alkotmányosodása” címet viselte. E tárgykör générel rapporteure Louis Favoreu francia professzor, az európai alkotmánybíráskodás problémáinak kiemelkedő szaktekinélye volt. Az általa tartott összefoglaló előadás 19 nemzeti jelentésre épült. A magyar nemzeti referátum tőlem származott. A másik indítékot Dominique Rousseau montpellier-i alkotmányjogász professzornak az európai alkotmánybíráskodásról írt monográfiája testesíti meg, amelynek 1998-ban megjelent harmadik kiadásában a szerző az alkotmánybíráskodás szerepét és megvalósulási formáit a jogrendszer alkotmányosodásával összefüggésben is vizsgálja.

I.

A jogrendszer és a politika alkotmányosodása

1.1. A vizsgált alkotmányosodás meghatározó alapja a nemzetközi okmányokban a partnerállamok által elismert és számukra kötelezővé tett alapjogokat és más korszerű normatív értékeket magában foglaló alkotmány. Az ilyen alaptörvény ugyanis nemcsak az állami szervek fajtáit, létrehozásuk módját, hatáskörét és működési formáit határozza meg, hanem kiterjedt jogosultságokkal ruházza fel a polgárokat, rögzíti a jogágazatok főbb elveit, számos követelményt, kötelezettséget, tilalmat, és korlátot támaszt az államhatalom egészével és az állami szervek működésével szemben. Az alkotmány és annak alapján az egyéb jogszabályok összetett eszközrendszert biztosítanak a polgárok számára jogaik megvalósításának ellenőrzésére, védelmére és jogi sérelmeik orvoslására.

Ebben a biztosítérendszerben újszerű és nagy hatású intézményként jelentek meg Európa számos országában és újabban más földrészek államaiban is az alkotmánybíróságok. Kétségtelen tehát, hogy az alkotmányosodás jelenségsorozatjába tartozik egyrészt az alkotmány tartalmi gazdagodása, másrészt a jogrendszert alkotó jogágazatok kereteinek, korlátainak és főbb tartalmi összetevőinek alaptörvényi meghatározottsága. Egyes országokban az alkotmányosodás lényeges megnyilvánulásának tekintik az alkotmány bizonyos rendelkezései közvetlen bírói alkalmazásának lehetőségét, illetve kötelességét is. Az alkotmányosodás megvalósulásának jogalkotási, ellenőrzési és jogalkalmazási eszközein kívül mellőzhetetlen feltétele természetesen a polgárok, közöttük különösen a fiatalabb korosztályok alkotmányossági szemléletének igényes fejlesztése az oktatás, a nevelés és a művelődési intézményeinek keretében és eszközeivel.

1.2. Az alaptörvény részbeni nemzetközi jogi meghatározottságával, az egyetemes jogfejlődés értékírányzataihoz való igazodással, az alkotmánynak a közhatalom korlátozását, a törvényalkotást, az igazságszolgáltatást, a közigazgatást, a politikai intézményeket, a közösségek helyzetét meghatározó szerepével, az egyén és a magánszféra védelmével magyarázható az alkotmánynak és az alkotmányosságnak korábban soha sem tapasztalt szerepe az alkotmányos jogállamban. A hatalommal való visszaélés megelőzése, a vázolt jellegű értékeket tartalmazó rendelkezések megvalósulásának biztosítása, az esetleges alkotmányértékek megelőzése, feltárása és megszüntetése, a felmerülő alkotmányossági viták elbírálása, mindezek révén az alkotmány hiteles és kötelező értelmezése, vagyis az alkotmányosság védelme érdekében alakult ki és válik egyre általánosabb jellemzőjévé az alkotmányos jogállamnak az alkotmánybíráskodás. Alkotmányos jogállamnak korszakunkban csak az az állam tekintheti magát, amelynek alkotmánya, kultúrája és alkotmányos gyakorlata – a közigazgatás törvényhez kö-

töttségét hirdető liberális jogállam és bizonyos szociális igények kielégítésére vállalkozó szociális jogállam ismerveinek megőrzésével, illetve meghaladásával – megfelelő a nemzetközi jogi okmányokban rögzített elvárásoknak, valamint a mindinkább általánossá váló demokratikus jogállami elveknek, alapjogoknak és egyéb alkotmányi értékeknek. A vázolt követelményeknek megfelelő alkotmányos jogállam ezért szükségszerűen *pluralis, demokratikus és bizonyos mértékben szociális jellegű*. Az is nyilvánvaló, hogy Európában ez a folyamat szoros kapcsolatban áll az emberi jogok és alapvető szabadságok 1950. november 4-én Rómában aláírt és azóta számos jegyzőkönyvvel kiegészített egyezményével, valamint az ezekhez kapcsolódó strasbourgi alapjogi bíraskodással, továbbá a gazdaság és más szférák jogi szabályozásának harmonizálását eredményező ún. *közösségi jog* szerepének gyarapodásával. Az alkotmányosodás az országok jelentős hányadában erősödő és mélyülő folyamat, mégsem jelenthet és jelent kizárólag egyirányú változásokat. Előfordul ugyanis deinstitutionalizáció is, amelynek keretében bizonyos, korábban alaptörvényben szabályozott intézmények kikerülnek az alkotmányból és az alkotmányosság általános kereti között törvényi vagy más jogforrási rendezés tárgyává válnak.

1.3. Nem állíthatjuk természetesen, hogy a jogrendszer alkotmányosodása kiterjed a világ valamennyi országára. Másrészt az is hangsúlyozandó, hogy az alkotmányosodás olyan folyamat, amely országonként többé-kevésbé eltérő tartalommal, változó mértékben és színvonalon érvényesül. Általános elismertséget élvez azonban az a megállapítás, hogy az alkotmányosodásban a Német Szövetségi Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok jutottak legmagasabb fokra. Előrehaladott Ausztria, Olaszország, Kanada, Spanyolország, Portugália jogrendszerének alkotmányosodása. A középmezőnybe sorolható a vizsgált tekintetben Franciaország, Svájc és Belgium, majd a skandináv országok és bizonyos közép- és kelet-európai új demokráciák következnek. Alig találhatók meg az alkotmányosodás jellegzetes jegyei az Egyesült Királyságban, Dániában és csekélyek Hollandiában is. Dinamikus fejlődés kezdődött a közelmúltban Dél-Afrikában. Több megnyilvánulása található már a jogrendszer alkotmányosodásának Japánban is. Élénk törekvés észlelhető Ausztráliában az alkotmánybíraskodás valamely változatának intézményesítésére. Forradalmi lépésnek minősíti a dán nemzeti referens a bíróságok által gyakorolt alkotmányossági normakontroll megkezdése tekintetében a Legfelsőbb Bíróság 1996. augusztus 12-i és 1998. április 6-ai határozatait. Jelentős nyitólépésnek tekinti az alkotmányosodás útján a nemzeti referátum készítője az alapjogoknak azt tervezetét, amelynek elfogadása szerint 1999-ben várható Angliában. Valós összefüggésekre utal az alkotmányosodás folyamatának

vázolt differenciálódása tekintetében *Favoreu* professzornak az érintett országok nemzeti jelentéseire támaszkodó az a megállapítása, hogy azokban az országokban, amelyekben többnyire az alkotmányos élet megszakításmentes alakulása folytán nem következtek be radikális alkotmányreformok és nem intézményesült az alkotmánybíraskodás sem, nagyobb arányú és látványosabb a strasbourgi emberi jogi ítélkező szervek döntéseinek korrekciós és serkentő hatása az alkotmányosodás bizonyos elemeinek érvényesítésében, illetve helyettesítésében. Az alkotmányosodás jellemzésére és minősítésére a szakemberek a francia nyelvben olyan kifejezéseket használnak, mint pl. „envahissement”, „imprégnation”, „irradiation”, „irrigation”, „coloration”, vagyis az alkotmánynak a jogrendszer feletti elhatalmasodása, a jogrendszer alkotmány általi átítatottsága, átsugározottsága, táplálása, átöblítése és színesítése.

1.4. A jogrendszer és a politika alkotmányosodásának tartalmi jellemzése és előnyeinek elismerése mellett a szakirodalomban található fenntartást kifejező vélemények is, amelyek megkérdőjelezzik ennek szükségességét, vagy legalábbis rámutatnak veszélyeire, kifogásolják túlzásait és hátrányos megnyilvánulásait. Szembetűnőek néhány vonatkozásban az alkotmányosodási túlméretezettség vagy telítettség (saturation) jegyei és ennek következtében az ún. bírói állam megnyilvánulásai a Német Szövetségi Köztársaságban és az Egyesült Államokban. Az alkotmányosodás folyamatának megvalósulási formái, előnyös és hátrányos megnyilvánulásai tehát a közjogtudomány újszerű és izgalmas témáivá váltak. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a jelzett változások közepette egyetlen jogágazat intézményeinek tudományos igényű kutatója sem szakíthatja el vizsgálatait a kötelező alaptörvényi és a kapcsolódó nemzetközi jogi forrásoktól.

2.1. Általános megfogalmazással élve azt mondhatjuk, hogy a jogrendszer alkotmányosodásának alapjai az alkotmányi értékek. A magyar nemzeti referátumot hasznosítva az alkotmányi értékek jellemzői közül a következőket idézem fel. Az alkotmányba foglalt értékek alaptörvényi szintű és erejű normatív jogi objektivációk, olyan érték kategóriák, amelyek alkotmányi értékminőségüket az alkotmányozó hatalomtól nyerik.² Ezek állami, társadalmi és egyéni elismerésének és tiszteletének köteleességét az alkotmányozó írja elő. Az alkotmányban meghatározott értékek a jogi normatív értékek élén helyezkednek el. Ebből az következik, hogy az ország valamennyi jogalkotó és jogalkalmazó szerve, minden állampolgár, az ország területén tartózkodó valamennyi természetes és jogi személy, emberi közösség köteles ezeket tiszteletben tartani. Előnyös természetesen, ha az alkotmányi értékeket nemcsak kötelező tisztelet övezi,

hanem ha ezek az értékek széles körben a politikusok, a köztisztviselők, a közalkalmazottak és más állampolgárok tudatát, szemléletét és magatartását az elfogadás, az egyetértés, a meggyőződés erejével hatják át. Az internálódás, az interiorizálódás foka az alkotmányi normatív értékek tekintetében is a társadalmi, közösségi és egyéni értékekkel való szintjét jelzi. Méltán állíthatjuk, hogy az alkotmányi értékek társadalmi elfogadottságának kiterjedtsége és mértéke az alkotmányos intézményrendszer legitimációját, az alkotmányos szemléletet, az alkotmányosság, a közjogi kultúra színvonalát is kifejezi.

Az alkotmányos jogállam korszerű alkotmánya olyan értékek alaptörvényi rangra emelt, tehát legnagyobb normatív erővel felruházott gyűjteménye, amelyek értékességét az emberiség közös történelmi tapasztalatai támasztják alá. Ezeknek az értékeknek kimunkálásában és elismerésében egyaránt részt vettek a hellén politikai és etikai kultúra protagonistái, a zsidó-keresztény vallások teológusai, a római jogi és a természetjogi alapelvek megfogalmazói, a liberális, a konzervatív, a szocialisztikus szellemi, ideológiai, politikai koncepciók teoretikusai és élharcosai. A vallási, nemzeti, etnikai, politikai és egyéb érdekközösségek, a nemzet, a társadalom, az emberiség olyan klenódiái ezek, amelyek méltán tekinthetők a világnézeti, ideológiai, szellemi, kulturális, politikai irányzatok és a gazdasági koncepciók többsége által elfogadható, tiszteletben tartható, közös értékminimumnak. Az alkotmányos jogállam alkotmányi értékeit ezért a *korszerű értékpluralitás közös nevezőjének, nélkülözhetetlen közös kincsének* minősíthetjük. A vizsgálati eredmények ismeretében azt is állíthatjuk, hogy a részben nemzeti, másrészt egyre kiterjedtebb méretekben egyetemesedő alkotmányi értékek mellőzhetetlen szerepre hivatottak és képesek is az emberi csoportok, a társadalom, a nemzet és a nemzetközi közösségek kohéziójának, integritásának és szerencsés esetben konkordans együttműködésének előmozdítására. Ezekhez a lényeges tartalmi sajátossághoz azonban vitathatatlan kötelező erő is kapcsolódik. Nem tagadható az sem, hogy e normatív erő szankciói az alkotmányi értékek egyes csoportjainak jellegéhez igazodóan eltérőek. Közöttük megtalálhatók a politikai, az alkotmányjogi, a büntetőjogi, a polgári jogi, a közigazgatási jogi és nem utolsósorban az alkotmánybíráskodásban alkalmazható alkotmányellenessé nyilvánító, megsemmisítő, hatálytalanító, kijavító jogkövetkezmények.

Az alaptörvényi rendelkezések megengedő, jogosító, kötelező jellegéből az következik, hogy nemcsak maguk a normák, mint az alkotmányozó hatalom általános akaratának megnyilvánulásai, hanem a normatív rendelkezések célzatai és annak megfelelő valóságos hatásai is alkotmányosan elismert és védendő értékeknek tekintendők. Sőt hangsúlyozottan állíthatjuk, hogy az *alkotmányi rendelkezések értéke olyan normatartalmakban testesül meg, amelyeknek értékes voltát a rendeltetés, az elérni szándékolt hatás, a célzott következmény, a tényleges eredmény előnyös, kedvező tartalma igazolja*. E megállapítás elfogadása esetén nem tagadhatjuk, hogy az

alkotmányi értékek megítéléséhez - az alkotmányozó hatalom konstituáló szerepének elismerése mellett - mellőzhetetlen a teleologikus, a finalitási és a konzekvencialista szemlélet együttes alkalmazása.

Az alaptörvényben foglalt, illetve foglalható normatív értékcsoporthoz között jellemük, tartalmuk és rendeltetésük alapján kiemelkedő szerepre hivatottak: az *alkotmányi alapelvek, az alkotmányi tilalmak, az alapjogok, az alapkötelességek, a nevesített egyéb alkotmányi értékek, továbbá az államcélok és az állami kötelességek*. Ezekhez az alapvető rendelkezésekhez kapcsolódnak az állami és más alkotmányos szervek szervezeti felépítésére, feladatkörére, hatáskörére és eljárási rendjére vonatkozó alkotmányi előírások.

Az alaptörvényben legfelsőbb normatív erővel megállapított alapértékek vázolt rendszere keretet alkot és egyben a lehetőségek rendkívül sokirányú és kiterjedt dimenzióit nyitja meg. Megköveteli, hogy az állami és a politikai szervezetek, a köztisztviselők, az érdekképviseleti és a civil szervezetek, a társadalmi közösségek és a polgárok tiszteletben tartsák és kibontakoztassák az alkotmányi alapértékeket, lehetővé teszi, hogy a felsorolt alanyok az alaptörvényi keretek között újabb értékeket fejlesszenek ki. E megállapításból - többek között - az is következik, hogy például az alkotmánynál *alacsonyabb hierarchiai fokozatú jogszabályok, elsősorban természetesen a törvények egyrészt részletezhetik az alkotmányi értékek tartalmát és érvényesülésük módjait, másrészt az alaptörvényi értékeket nem sértő, új jogi értékeket és ezek által szolgált, illetve védett tárgyköröket jelölhetnek meg*. Különösen a kódexek normaanyagában találunk számos, az alkotmányi értékeken kívül eső jogi értéket. Bizonyos alapértékek alkotmányi meghatározása tehát nem zárja le, hanem az egyes értékek tartalmi sajátosságai révén kifejezetten megkönnyíti, sőt serkenti az értékefejlesztő, -teremtő, -gyarapító aktivitást.

Az említett értékeket tartalmazó alaptörvénnyel rendelkező alkotmányos jogállam nagymértékben nyitott, változékony és rugalmas rendszer. Rugalmas és nyitott, mert értékei alkotásra, alkalmazkodásra, versengésre, a másság tiszteletére és sokszínűsége serkentenek. Megfelelő tartalmú alkotmány birtokában az alkotmányos jogállam az általa elismert szabadságjogok és biztosított más lehetőségek ellenére sem tekinthető korlátok nélküli rendszernek. Ezek az értékek mind az állammal, mind pedig a polgárokkal szemben követelményeket és korlátokat is tartalmaznak. A történelmi tapasztalatok ismeretében szigorúan tiltja az értékek körvonalazott alkotmányi rendszere az alapjogok olyan gyakorlását, amelyből a védett alapértékeknek közvetlen és súlyos veszélyeztetése vagy sérelme származik. A vizsgált alkotmányi értékek követelményeket támasztanak a versengéssel, a versennyel és a szabadságjogok, valamint a politikai jogok által lehetővé tett demokratizmussal szemben is. Az ilyen demokratizmus nem engedi meg, hogy a demokrácia értéksemleges, formális kategória szintjére süllyedjen. Mindehhez mellőzhetetlen, hogy az alkotmány minél korszerűbb és gazdagabb tartalommal, minél világosab-

ban határozza meg az alkotmányi értékek jelzett csoportjainak összetevőit. Chartális alkotmánnyal rendelkező jogállamban ugyanis bármely természetjogi vagy erkölcsi parancs és hagyományos jogelv csak akkor válik kötelező hatást kiváltó és sajátos védelemben részesülő alkotmányi értékke, ha az az alaptörvény rendelkezései között szerepel.

2.2. Ha az ideológiát a külvilágra és benne az ember létére és szerepére vonatkozó eszmék rendszerezett foglalatának, elméletének tekintjük, az *alkotmányos jogállam alaptörvényébe foglalt értékekre vonatkozó elmélet is az ideológiák egyik változataként kell elismernünk*. Ennek az ideológiának azonban lényeges megkülönböztető sajátossága nyilvánul meg abban, hogy nem esik egybe a hitelvi alapon nyugvó vagy azt tagadó ideológiák egyikével sem, nem foglal állást ezek tartalmi kérdéseiben, elismeri az alkotmánnyal nem ellentétes ilyen ideológiák pluralitását és egyenjogúságát. Ebben az értelemben semleges, de nem közömbös irányukban. Értéknek tekinti ugyanis a vallásszabadságot, az annak alapján létrejött vallásokat, illetve egyházakat és intézményes támogatást biztosít számukra. További lényeges vonása az alkotmányi értékek ideológiájának, hogy nem tekinti magát sem lezártnak, sem kizárólagosnak. Elengedhetetlen azonban ez az ideologikusan is kezelt normatív értékrendszer ahhoz, hogy a politikai szervezetek, az állami szervek, valamint az érdekképviselések, a köztisztviselők és a civil szervezetek folytonos egyensúlyozó, önjavító és kölcsönös ellenőrző működést fejtsenek ki, továbbá, hogy biztosított legyen az ember élete, méltósága és szabadsága, valamint a békés és biztonságos társadalmi együttélés.

A vizsgált alkotmányi értékek keretet adó, meghatározó jelentőségük ellenére nem esnek egybe az adott ország szellemi, illetve normatív értékeinek összességével. Rajtuk kívül létezhetnek az általuk is lehetővé tett jogi, vallási, erkölcsi, művészi és egyéb eszmei, valamint nem eszmei értékek. A pozitív, tehát jogilag nem tiltott eszmei értékek - közöttük a jelzett szerepre hivatott alkotmányi értékek - összessége testesíti meg valamely ország ugyancsak folyton formálódó kultúrkincsét, vagyis a *kulturális értékrendszert*.

2.3. A vázolt jellegű értékeket tartalmazó alkotmány esetén az *alkotmányosság* ezeknek az értékeknek a tiszteletben tartását, érvényesülését jelenti. Ezért az alkotmányosság mint az értékek tisztelete és érvényesítése maga is jelentős érték. Az alkotmány és az alkotmányosság jelzett tartalma esetén természetes, hogy az alkotmányvédelem és azon belül az *alkotmánybírói alkotmányvédelem is sajátos értékvédelmet* jelent.

Bár az alkotmányossági viták többsége alapjogsértéssel függ össze, az *alkotmánybíráskodás mégsem szűkül le az alapjogi bíráskodásra*. Alapjogi bíráskodást ugyanis is kifejezett alkotmányi vagy törvényi felhatalmazás alapján a *rendes bíróságok* (és azok keretében Magyarországon a közigazgatási bíráskodást gyakorló bírósági

tanácsok) is véghez. Gondoljunk, pl. a hazai bíróságokat a választójog, a népszavazáshoz való jog, az egyesülési jog, a pártalapítás, az egyházalapítás szabadságával, a sajtószabadsággal, a tömegközlelési joggal, az adatvédelemmel, stb. összefüggésben jogosító ítélkezésre. Sőt a rendes bíróságoknak egyéb tárgyú ítélkezése során is tiszteletben kell tartaniuk az Alkotmányban vagy a Magyarország által is elfogadott nemzetközi egyezményekben rögzített alapjogokat.

Az alkotmánybíráskodás emellett azért sem minősíthető kizárólag alapjogvédelmi bíráskodásnak, mert *alkotmányossági jogvita tárgya az alapjogokon kívül az alaptörvény egyéb rendelkezéseinek*, így pl. valamely alkotmányi alapelvnek, tilalomnak, kötelességnek, egyéb nevesített alkotmányi értéknek, államcélnek, állami kötelességnek, szervezeti, hatásköri, eljárási, stb. előírásnak *sérelme is lehet*. Akár alapjogi, akár egyéb tárgyú legyen is az alkotmányossági vita, az alkotmánysérelem elbírálásakor az Alkotmánybírósnak figyelembe kell vennie és *szinoptikus szemlélettel az adott ügyre az alapjogokkal együtt kell vonatkoztatnia az alkotmányba foglalt egyéb értékeket is*. Eközben az alkotmányi értékek összefüggő rendszerére, a kapcsolódó nemzetközi egyezményekre, a kötelező nemzetközi ítéletekre és saját precedensértékű korábbi döntéseire tekintettel az *Alkotmánybíró* *hitelesen és kötelezően értelmezi az alaptörvény alkalmazandó rendelkezéseit*.

2.4. Az elméleti vizsgálódás szintjén is felvethető az a kérdés, hogy léteznek-e az alkotmányi rendelkezéseknek valamilyen *hierarchikus rendje*, továbbá, hogy beszélhetünk-e az alkotmányi normákban rögzített, illetve az általuk célzott értékeknek állandó vagy változó rangsoráról. Amint az alkotmányi értékeket magukat, hiteles és tiszteletben tartandó hierarchiájukat is alaptörvényi erővel maga az alkotmányozó állapíthatja meg. Az alkotmány hiteles és kötelező értelmezését és ennek révén az alkotmányi értékek esetleges értelmező rangsorolását pedig az arra jogosult alkotmányvédő testület végzi. Hangsúlyozandó azonban, hogy az alkotmányi értékek jelentős része mellérendeltségi viszonyban áll egymással és tényleges érvényesülésük kedvező vagy semleges hatást gyakorol egymás irányában. Az alkotmányi értékek viszonyát emellett gyakran a versengés jellemzi. Ennek folytán az is előfordul, hogy alkotmányi értékek megalapozott vagy nem megfelelő jogi szabályozásuk, végrehajtásuk, illetve gyakorlásuk során ütköznek egymással, korlátozzák vagy mérséklék egymás érvényesülésének határfokát. Az alkotmányossági viták többsége éppen az ilyen kollíziókból fakad. Az alkotmányossági viták eldöntéséhez többnyire az alkotmányi értékek alaptörvényi megfogalmazása, más esetekben pedig az alkotmányi értékek valós helyzete, szerepe, tartalma vagy viszonya ad útmutatást. Az esetek többségében az Alkotmánybíró csak az általa fokozatosan kimunkált és megállapított értékelési, viszonyítási ismérvek, mértékek alkalmazásával, a konkrét adottságok és összefüggések mérlegelésével dönthet.

Az alkotmányi szövegezés fejezi ki pl. az *emberi élet és méltóság* kiemelkedő voltát az értékhierarchiában. A kimerítően szinte felsorolhatatlan szerepköre alapján, különösen pedig a személyiség kibontakozásában, a közvélemény alakulásában, az egyéb alapjogok érvényesülésében, az ember társadalmiságának megvalósulásában betöltendő mellőzhetetlen és kiemelkedő szerepe folytán jelölhető meg a *kifejezés, azon belül a véleménynyilvánítás, az információszerezés és információterjesztés szabadságának* ugyancsak előkelő helye az alkotmányi értékhierarchiában. Ezt a körülményt azonban nem az alaptörvény állapítja meg, hanem az alkotmánybírói alkotmányértelmezés juttatta kifejezésre Magyarországon.

Több esetben a hazánkra is kötelező nemzetközi egyezmények megállapításai könnyítik meg valamely alapjog vagy más tartalmú alkotmányi rendelkezés értékhierarchiai helyzetének megjelölését. A vázoltak is alátámasztják azt a következtetést, hogy szerencsés, ha az alkotmányi rendelkezések fogalmazása világosan kifejezi a legjelentősebb normatívák és az általuk célzott vagy védett kiemelkedő értékek megkülönböztetett hierarchiai helyzetét. E következtetés leszűrésével azonban korántsem állíthatjuk, hogy valamennyi alkotmányban rögzített vagy oda illő érték pontos és állandó rangsorba rendezhető. Az alkotmányi értékek ugyanis rendkívül sokféle, pontosan előre nem látható jellegű és tartalmú kapcsolatba kerülhetnek egymással. A *helyzetfüggőség* az alkotmányi értékek esetében is egyrészt a körülmények, különösen pedig saját kapcsolódásaik, viszonyulásaik és kombinációik sokféle változatát és ennek következtében egymás iránti engedő vagy készítő szerepük változékonyságát rejti magában. Egymás hatásfokát növelő, módosító vagy korlátozó kapcsolódásaik alkotmányosságának megítélése csak az összefüggések, a hazai és nemzetközi minősítési, értékelési kritériumok körültekintő és szakszerű alkalmazásával érhető el. Az ilyen igényű mérlegeléshez alkalmazza a magyar Alkotmánybíróság is az európai alkotmánybíráskodásban és a strasbourgi alapjogi ítélkezésben rendszeresen igénybe vett olyan általános értékelési ismerveket, mint a szükségesség, arányosság, alkalmasság, tárgyilagosság, önkényesség, jogbiztonság, világos és súlyos veszély, körülhatárolt vagy kellő időtartam, továbbá az állambiztonság, a közrend, a közbiztonság, a köznyugalom, a közérköcs, a közegészség, a nemzetgazdasági érdek, a közérdek stb. szolgálata és védelme.

II.

A törvényhozás és az alkotmánybíráskodás viszonya

I. Valós változatokat fejeznek ki a jogrendszer alkotmányosodásának keretében *Rousseau* professzornak a törvényhozó hatalom és a törvény helyzetére, valamint a

törvényalkotás átalakulására vonatkozó megállapításai.³ Az alkotmány tartalmi gazdagodása és valamennyi hatalmi tényező számára kötelező mozgásteret kijelölő szerepe folytán a parlament - akár a választópolgárok által közvetlenül választott egyetlen kamarából, akár más összetételű második házról is álljon -, megszűnt kizárólag saját belátásától függő, a jogrendszer hierarchiájának csúcán álló, bármilyen tartalmú törvényt alkotó hatalmi szerv lenni. A törvény tartalmának alkotmány általi meghatározottsága mellett a törvények létrejöttében a parlament politikai mérlegelő és formalizált elfogadó szerepén kívül még másik két hatalmi központ is jelentős szerepet tölt, illetve tölthet be. A törvénytervezeteket az egyre inkább önállósuló végrehajtó hatalom, vagyis a kormány szakintézményei, minisztériumai és más hivatalai készítik elő, dolgozzák ki, végzik el az egymás közötti ágazati, valamint az érintett érdekképviselőkkel való egyeztetést. A kormány foglal állást a törvényjavaslat egészéről és terjeszti megvitatásra, illetve elfogadásra a parlament elé.

Különösen újszerű és elvi szempontból lényeges befolylásoló, sőt gyakran meghatározó az a szerep, amelyet az alkotmánybírással rendelkező országokban ez a testület, illetve annak döntései töltenek be a törvényalkotásban. Ismert, hogy az alkotmánybíráskodás alkotmányvédő rendeltetésének keretében az alkotmánybírói hatáskörök, döntésfajták és működési formák országonként jelentős eltérést mutatnak. *Franciaországban* például két kivételtől eltekintve az *Alkotmánytanács* az arra jogosultak kezdeményezésére is csak *előzetes ellenőrzést* gyakorol a parlament által már elfogadott, de még ki nem hirdetett törvények tekintetében. Igaz viszont, hogy az alkotmányban megjelölt fontos tárgyköröket szabályozó, ún. organikus törvények minden esetben kötelező előzetes alkotmányossági kontroll alá kerülnek. Az alkotmánytanácsi határozatok kötelező korrektív hatása folytán szembevetendő az Alkotmánytanács érdemi közreműködése az érintett törvények tartalmának véglegesítésében.

A szakemberek gyakran az *előzetes normakontroll* intézményének előnyeként említik azt a tényt, hogy az elbírált törvény alkotmányellenességének kiküszöbölése még a kihirdetés és hatálybalépés előtt történik. Ezáltal megelőzhető az, hogy az alkotmányellenes törvény alapján jogok és köteleességek keletkezzenek, amelyek az utólagos normakontroll keretében esetleg alkotmányellenessé nyilvánított törvény megsemmisítése után is fennmaradnak. Mindemellett az előzetes normakontroll intézményesítésével szemben számos elméleti és gyakorlati érv fogalmazható meg. Ezek között elsősorban az, hogy - különösen bizonyos jellegű vagy tartalmú törvények kötelező előzetes alkotmányossági elbírálása esetén - az alkotmánybírói eljárásrendileg is részesévé válik a törvényalkotásnak. Megkérdőjelezhető az előzetes és az utólagos normakontroll egyidejű, együttes funkcionálása is, mivel ilyen esetben előfordulhat, hogy

az előzetes alkotmányossági vizsgálatban elbírált törvényi rendelkezést az utólagos normakontroll lehetőségével élve az arra jogosultak megtámadják. Ilyenkor az alkotmánybíróság mérlegelésének keretei - hacsak a testület nem kívánja korábbi döntését revideálni - eleve meghatározottak.

Valószínűsíthetjük, hogy részben ilyen megfontolások vezettek ahhoz, hogy Spanyolország 1985-ben megszüntette az előzetes normakontroll lehetőségét, Magyarországon pedig a parlamenti bizottságok és az 50 képviselő által kezdeményezhető előzetes normakontroll intézményét 1998-ban törölte az Országgyűlés. A vizsgált országok közül jelenleg csak Portugáliában található meg együtt az előzetes és az utólagos normakontroll kezdeményezésének lehetőségei.

Az alkotmánybírói közreműködés a törvényalkotásban jellegzetesen a megalkotandó törvény tartalmi kereteinek, elvi követelményeinek a törvényalkotást megelőzően, tehát korábban kialakított megállapításában, a már kihirdetett és alkotmányellenessége miatt megsemmisített törvény kijavítási lehetőségeinek megjelölésében nyilvánul meg. A törvényalkotás tartalmát befolyásoló döntések fajtái és meghozataluk rendje az alkotmánybíróság hatáskörének terjedelmétől és ténylegesen követett gyakorlatától függően rendkívül változatos. Születhetnek ugyanis ilyen tartalmú határozatok - a néhány alkotmánybírósgót, köztük a magyar Alkotmánybírósgót is megillető elvont alkotmányértelmezés keretében, továbbá az utólagos absztrakt normakontroll, az érintettségre épülő konkrét normakontroll gyakorlása révén, az egyéni alapjogok védelmét szolgáló alkotmányjogi panasz következtében, a mulasztásos alkotmánysértés megállapítása és különösen a támadott jogszabály alkotmányos tartalmának - a hatályos jogot, valamint a létrejött jogviszonyokat kimélő, az európai alkotmánybírósgók gyakorlatában, így Magyarországon is egyre gyakrabban alkalmazott - megállapítása révén. Az alkotmánybírósgai határozatok bármelyik változatában az alkotmánybírósga a vitás alkotmányossági problémából kiindulva, de az általánosítás igényével hitelesen és kötelezően értelmezi az alaptörvény kapcsolódó rendelkezéseit, ezáltal részletesebben megjelöli az alkotmányban rögzített alapelvekből, tilalmakból, alapjogokból és más tartalmú alkotmányi rendelkezésekből fakadó tartalmi követelményeket, amelyeket a jogalkotónak a következőkben tiszteletben kell tartania. A hatályos jogot kimélő döntések esetében pedig az alkotmánybírósga főleg a jogalkalmazó állami és egyéb szervek számára határozza meg ugyancsak kötelező jelleggel, hogy az általa felülvizsgált törvényt, vagy egyéb jogszabályt milyen értelmezésben, milyen tartalmi követelmények követésével lehet, illetve kell végrehajtani.

E téziszerű felsorolás is érzékelteti azt a tényt, hogy az európai alkotmánybíráskodás elméleti modellje kidol-

gozóinak, Hans Kelsennek és Charles Eisenmannak azt a megállapítását, amely szerint az alkotmánybírósga törvényt megsemmisítő döntése nem más mint „negatív törvényalkotás”, az elmúlt évtizedekben végbement fejlődés jelentős mértékben gazdagította. Azáltal ugyanis, hogy az alkotmánybírósga a jelzett döntések rendelkező részeiben konzisztensen, tehát ellentmondásmentesen, a döntéseket alátámasztó indokolásokban pedig koherensen, tehát láncolatszerűen, egymásraépülve, összekapcsolódva és logikusan egymásból eredően a jövőre nézve megállapítja a jogszabályok tartalmi elemeit és követelményeit, a jogalkotási eljárásban való közvetlen részvétele nélkül is keretet szabó, iránymutató, meghatározó szerepet tölt be a törvények és más jogszabályok létrejöttében.

2. Elméleti és gyakorlati szempontból sokat vitatott tárgyköre Magyarországon is az alkotmánybírósgai alkotmányvédelemnek az a kérdés, hogy milyen forrásból fakad és milyen jellegű az a *felhatalmazás*, amely a közvetlen választással és esetleg részben delegálással létrehozott parlament által alkotott törvények felülvizsgálatára, az alkotmányellenesnek minősített törvény vagy törvényi rendelkezés megsemmisítésére és más megfellebbezhetetlen, kötelező döntések meghozatalára jogosítja fel ezt a szaktekintélyekből álló, kis létszámú testületet. Frappáns, valós, de mégsem elégséges válasza e kérdésnek, hogy az *alkotmánybírósga legitimitása* magából az alaptörvényből fakad. A tényleges legitimitás kiterjedtségét és mértékét ezen kívül ugyanis számos körülmény - így különösen az alkotmánybírók választásának, kinevezésének rendje, az alkotmánybírósgai törvény különös jogforrási ereje, a potens politikai erőknél, a jelentős érdektömörüléseknek és a társadalom tagjainak az alkotmánybíráskodás iránti bizalma, az ilyen döntések megalapozottságának szakmai elismertsége stb. - növeli.

D. Rousseau vitatva azt a felfogást, amely szerint a törvényhozó hatalmat gyakorló népképviselők akarata azonos az őket választó szuverén nép akaratával, különbséget tesz a kormányzók és a kormányzottak akarata között.⁴ Hangsúlyozandónak tartja, hogy az *alkotmánybírósgai ellenőrzés nem a nép, hanem a képviselők akaratának értékelésére vonatkozik*. Az alkotmánnyal rendelkező ország alaptörvényében - megfelelő alkotmányozási eljárás esetén - a magasabbrendű népakarat fejeződik ki, szemben a népképviselők többségének akaratát tükröző törvénnyel. Természetes ezért, hogy a törvény az alkotmány alatt helyezkedik el és érvényességének megállapításához az alaptörvénnyel kell összemérni. A törvénynek és az alkotmánynak ebben a hierarchikus - és igazolást, összevetést, érvényességi megmértetést igénylő - viszonyában az alkotmánybírósga a szuverenitás alanya, a polgárok, a kormányzottak ellenőrző, értékelő és döntéshozó szerveként hivatott eljárni. Ebben az

értelemben az alkotmánybíróság tehát a polgárok sajátos rendeltetésű intézménye. Az a feladata, hogy az egyéneknek, a közösségeknek az alkotmányban biztosított alapjogai, valamint a hatalmi szervek hatáskörére és működésére vonatkozó alkotmányi rendelkezések szempontjából ellenőrizze és értékelje a jogalkotó hatalmi szervek eljárását és döntéseit. Ez a különös *rendeltetés* alapozza meg az alkotmányossági ellenőrzésnek és szervének legitimitását. A népképviselőt szabad mandátumos rendszerében a képviselők megválasztásával, a képviselőknek a választóktól függetlenedésével nagyrészt megszűnik a népszuverenitás közvetlen érvényesítésének lehetősége. Amikor az alkotmánybíróság az alaptörvény rendelkezése alapján a törvények alkotmányosságáról dönt, az alkotmányban megtestesülő legmagasabbrendű népakarat folytonos érvényesülését segíti elő a független népképviselők alkotmánysértő elhatározásaival szemben.

E logikai láncolat lényeges eleme Rousseau professzor figyelmet érdemlő megállapítása szerint – tehát az, hogy az alkotmánybírósági alkotmányossági ellenőrzés abból a *funkcióból* nyeri demokratikus legitimitását, amelyet a polgárok alkotmányban rögzített alapjogai érvényesülése érdekében betölt.⁵ Mivel a demokratikus politikai rendszernek mellőzhetetlen feltétele a jellegzetes alapjogok érvényesülése, az alkotmánybíróságnak – mint az alapjogokat érintő jogszabályalkotás és esetleg jogalkalmazás ellenőrének és biztosítékának – legitimitása ebben a demokratikus politikai rendszerben, illetve jogállamban gyökerezik. E következtetéssel egyetértve, kiegészítésül szerintem az is megjegyzendő, hogy az alkotmánybíróság nemcsak az alkotmányban foglalt alapjogok, hanem az alaptörvény által előírt alapelvek, tilalmak, állami köteleességek és más alkotmányi értékek valóráváltásának is legfelsőbb szintű alkotmányossági ellenőre és biztosítója. Amint már utaltam rá, alkotmányvédelmi szerepének gyakorlása során szükségképpen végzendő alkotmányértelmezése révén ugyanis az alkotmánybíróság az alaptörvény különböző és esetleg a konkrét alkotmányossági ügyben egymással ütköző alkotmányi rendelkezések értelmezésekor ezeket a különböző tartalmú alaptörvényi előírásokat együtt szemléli, értelmezi, arányosítja és alkalmazza. Amikor elismerjük, sőt hangsúlyozzuk, hogy az alkotmánybíróság a korszerű standardoknak megfelelő alkotmánnyal rendelkező alkotmányos jogállam politikai demokráciájának kiemelkedő intézménye, azt is meg kell jegyeznünk, hogy az alkotmánybíróság az ilyen politikai demokrácia érvényesülésének korántsem egyedüli biztosítója.

A kormányzók és a kormányzottak jelzett viszonyából következik, hogy az alkotmányos jogállam politikai demokráciájában a kormányzók legitimitásához nem elégséges az, hogy hatalmukat a demokratikus alapelveknek megfelelő választásra vezethetik vissza. Ha ugyanis ez

elégséges lenne, a nép által választott diktátor hatalomgyakorlását is demokratikusnak kellene minősíteni. A politikai rendszer demokratikus voltához az is szükséges, hogy a demokratikusan felhatalmazott kormányzók felett folytonos és hatékony ellenőrzést gyakorolhassanak a kormányzottak. A kormányzottak általi folytonos és hatékony ellenőrzésnek számos közvetlen és közvetett eszköze és formája alkalmazható. A közigazgatás törvényhez kötöttsége és bírósági ellenőrzéshetősége már a liberális jogállam egyik követelményeként jelent meg, amelyet az alapjogokról szóló nemzetközi okmányok és az újabb alkotmányok megerősítettek és kiszélesítettek. A parlamenti hatalom ellenőrzése csak azok nevében történhet és azok alkotmányi felhatalmazásából származhat, akiktől a parlament tagjai felhatalmazásukat nyerik. Így kapcsolódik egybe a korszerű tartalmú alkotmány, az azt elfogadó, illetve megerősítő szuverén alkotmányozó hatalom, a demokratikus választással létrehozott törvényhozó hatalom és a neki felelős végrehajtó hatalom, valamint az alkotmányozó néphatalomnak a kormányzók jogalkotása és bizonyos egyéb döntései feletti folytonos és hatékony alkotmányossági ellenőrzését végző intézmény léte, legitimitása és tényleges működése.

3. A szakemberek hosszú idő óta sokoldalúan vizsgálták már és az országok eltérő adottságait szem előtt tartva sokszínűen mutatták be az alkotmánybíráskodást kiváltó körülményeket. Ezen a tablón az előidéző okok szempontjából is sajátos helyet foglalnak el az amerikai szövetségi rendes bíróságok által közel 200 éve az eseti bíráskodás keretében gyakorolt alkotmányossági normakontroll kialakulását kiváltó és fejlődését befolyásoló körülmények. Európában pedig főleg az önkényuralmi rendszereket felváltó radikális változások, a II. világháborút követő fejlődés demokratikus és emberi jogi igényei, a faji, nemzeti, vallási, politikai diszkrimináció nemzetközi jogi és alkotmányi tilalma érvényesülésének nehézségei, a föderatív szerkezetű vagy nemzeti, illetve regionális autonómiákkal rendelkező államok sajátos belső egyensúlyi problémái, a parlamenti többség és a kisebbségi ellenzék közötti viszony fair play szabályai valóráváltásának visszasságai és az új tartalmú alkotmányosság iránti egyéni, közösségi és társadalmi igények fokozódása járultak hozzá és táplálják az alkotmánybíróság intézményének létrehozását és növekvő szerepét. Néhány európai országban az is érzékelhető, hogy az alkotmánybíráskodás az uniós jog, valamint a luxemburgi és a strasbourgi ítélezés bizonyos túlzásaival szembeni nemzeti ellensúlyozás szerepét is vállalja.

4. Egyetértéssel fogadhatjuk Bragyova Andrásnak azt a következtetését, amely szerint az alkotmánybíráskodás ugyancsak lényeges megkülönböztető vonása a döntésekben alkalmazott *jogi érvelés különlegessége*. A ren-

des bírói döntés a jogrendszerrel függ, annak normái határozzák meg és igazolják tartalmát. A jogrendszer is függ a bírói döntéstől, mert a bírói döntések rekonstruálják a jogot és a bírói döntés jogereje révén maga is a jogrendszer részévé válik. A bíraskodás e jellemzője alapján az alkotmánybíraskodás is bíraskodás, mert döntéseinek éppúgy *jogi igazolással* kell bírniuk, mint a bírósági döntéseknek. *Főleg a jogi érvelés, a jogi következtetés ereje az, ami az alkotmánybíraskodást bíraskodássá teszi.* Lényeges megkülönböztető ismérve azonban az alkotmánybíraskodásnak, hogy joghoz kötöttsége *alkotmánykötöttségben* nyilvánul meg. Az alkotmánybíraskodás ennek következtében abban tér el elsősorban a rendes bíraskodástól, hogy tisztán legalitási bíraskodás. Ez közelebbről azt jelenti, hogy az alkotmánybíróság fő funkciója a jogrendszer legalitásának biztosítása. A rendes bíraskodás ezzel szemben nem foglalkozik a jogrendszer legalitási szabályainak alkalmazásával, legfeljebb mint pl. az Egyesült Államokban – más normákkal együtt alkalmazza a jogrendszer legalitási normáit. Az alkotmánybíróság döntéseiben azonban sokkal nagyobb szerep jut a *dogmatikai érvelésnek*, mint a rendes bíróság jogalkalmazó bíraskodásában. Ezzel függ össze, hogy az alkotmánybírósági döntésekben rendszerint *hosszú indokolást, részletező érvelési láncolatot* találunk. Az alkotmányos normák ugyanis, amelyeket az alkotmánybíróságok alkalmaznak többnyire olyan szabályok, amelyek dogmatikai kiegészítés nélkül alig alkalmazhatók és nehezen értelmezhetők. Az alkotmánybírósági jogdogmatika ezért a jogi érvelés nyelveként a jogrendszer fontos eleme.⁶

Reális tehát az a megállapítás, hogy az alkotmánybíróságra megkülönböztetett szerep hárul a jogrendszer alkotmányosságát és alkotmányosodását szolgáló dogmatika alakításában. A különböző időpontban született alkotmánybírósági határozatok rendelkező részei nem lehetnek egymással ellentétesek, tehát *ellentmondásmentesnek, azaz konzisztensnek* kell lenniük. Az alkotmánybíraskodás legitimitációjának egyik nélkülözhetetlen eszköze a döntések jogi érveléssel való *alátámasztottsága* (warrant). Az *alkotmányból levezetett, egymásraépülő, tehát nemcsak ellentmondásmentes, hanem szoros összefüggésben álló, vagyis koherens érvek nyilvánossághozásuk révén az érintettek és az érdekeltek által ellenőrizhetővé és értékelhetővé válnak.* A jelzett követelményeknek megfelelő döntésekben és indokolásokban megnyilvánuló alkotmánybírósági dogmatika tudományos, politikai és társadalmi ellenőrizhetősége, kritizálhatósága az egyébként megfellebbezhetetlen, más szerv által felülbírálhatatlan alkotmánybírósági döntések alkotmányosságának és az alkotmánybíróság tudományos, társadalmi, politikai elfogadottságának legfőbb eszköze és biztosítója. Az alkotmánybírósági döntések *kötelező ereje és dogmatikai meggyőző hatása* közötti megkülön-

böztetés magában rejtje annak lehetőségét és szükségességét is, hogy tartalmasabb, koherensebb, korszerűbb, alkotmányosabb érveléssel – esetleg a megalapozott kritikák hatására – az alkotmánybíróság megváltoztatja korábbi döntését. A hosszabb ideje működő alkotmánybíraskodásban erre számos példát találunk. Méltán állíthatjuk, hogy a *megfellebbezhetetlen alkotmánybírósági döntések tényleges, informális jogorvoslati fóruma a tudományosan megalapozott és ezáltal hasznosításra érdemes kritika.* E kérdések vizsgálata során helyesen állapítja meg Bragyova azt is, hogy az alkotmánybírósági döntés érvelési láncolatának, vagyis alkotmányossági szempontból elfogadható dogmatika igazolásának kohéziója annál erősebb, az indokolás érveinek halmaza annál koherensebb, minél szorosabban kapcsolódnak egymáshoz az érvelés láncszemei.⁷

III.

Az alkotmány és a jogrendszer erkölcsiesedésének problémái

1. Paradoxonnak tekinthető, hogy a szervezett és egyéb bűnözés félelmetes szaporodása, a terrorizmus, a korrupció, a prostitúció, az erőszak és kegyetlenkedés, a kábítószerfogyasztás, a biogenetikai és biomedicinális visszaélések terjedésének időszakában az alkotmány és a jogrendszer *erkölcsiesedéséről* beszélhetünk. Pedig az erkölcsiesedés szükségességét éppen a jelzett negatív jelenségek támasztják alá. Mivel egyrészt a jellegzetes jogi eszközök nem bizonyulnak a vázolt deliktumok és visszaélések elleni küzdelemben eléggé hatékonyak, egyre több országban észlelhető az a törekvés és eljárás, hogy a különböző állami és nem állami szervek, szakmai és más közösségek szerepükhöz és jellegükhöz igazodva dolgozzák ki és nyilvánítják magukra kötelezőnek speciális erkölcsi normáikat. Ennek ösztönzésére szaporodnak a jóhiszeműsége és tisztessége, a jog rendeltetészerű használatára, a joggal való visszaélés tilalmára, a közérkölcse, a közszolgálatban levők alkotmányhűségére, az ágazati erkölcsi kódexek kidolgozására vonatkozó alkotmányi előírások. Ezáltal számos erkölcsi követelmény nyer jogi színezetet, a jogi előírások végrehajtása pedig erkölcsi biztosítékokkal is kiegészül. Alig vonható kétségbe, hogy a jogrendszer erkölcsiesedésének jelzett folyamata a közigazgatás és az igazságszolgáltatás értékvédő szerepét jelentős mértékben alakítja.

2. A jogrendszer erkölcsiesedésének jelzett és elengedhetetlennek tekinthető alakulásában szinte költőinek hangzik a következő kérdés. Jelentik-e, illetve jelenthetik-e az elmondottak, hogy felesleges lenne, ha a magyar alkotmányos jogállam alaptörvénye megfogalmazna né-

6 Bragyova András: Az Alkotmánybíróság elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest 1994. 63. o.

7 Vö. Bragyova András: i. m. 167-191. o.

hány jellegzetes erkölcsi követelményt és bizonyos vonatkozásban utalna a közerkölcs elvárásaira, egyértelműen előírná a közszolgálatban állókkal - tehát a bírakkal, ügyészekkel, a fegyveres testületek főállású alkalmazottaival, valamint a tág értelemben vett köztisztviselőkkel, tehát az államigazgatási, az önkormányzati igazgatási tisztviselőkkel, a köztestületi és más átruházott hatáskörben közigazgatási funkciót betöltő szervek hivatalnokai, valamint az állam által fenntartott vagy támogatott közintézmények alkalmazottaival - szemben támasztott ún. *alkotmányhűség* követelményét. Erre a kérdésre megítélésem szerint - határozottan azt kell válaszolnunk, hogy az alkotmány ilyen tartalmú kiegészítése *nem lenne felesleges*, sőt kifejezetten szükségesnek mondható.

E kategorikus megállapítás alátámasztásaként a következő érveket említem meg. Néhány jellegzetes erkölcsi alapelv - mint pl. a jóhiszeműség és tisztesség elve, a közerkölcs tiszteletben tartásának követelménye, a szabad verseny tisztességességének előírása - alkotmányi rangra emelése azzal a következménnyel járna, hogy valamennyi állami szerv működésében követendő és az alkotmánybíráskodásban is mérceként alkalmazandó *értékeként* szerepelnének ezek az erkölcsi elvárások. A közhatalmi munkában és a közéletben is megszűnne az a napjainkban a legmeghökkenőbb visszaéléseket, visszaélésszerűségeket esetenként oltalmazó és feloldó érvelés, mely szerint igaz, hogy ezek a megnyilvánulások széles

körü megítélés szerint erkölcstelenek, de törvényesek.

Az alkotmányhűség kifejezett kimondása szerintem egyrészt azért indokolt, mert a közszolgálatban dolgozók jelentős hányada még nincs tudatában annak, hogy önként vállalt és esküvel megerősített státusa őt arra kötelezi, hogy hivatali feladatának gyakorlása közben és azon kívül is rá az a jogi és erkölcsi köteletség hárul, hogy az *erkölcsi gondosság különös* igényével segítse elő az alkotmányos rend kibontakozását, az alkotmányi értékek érvényesülését és az őt alkalmazó intézmény rendeltetésének betöltését.

Annak alaptörvényi ösztönzése, alkotmányi legitimitációja, a megvalósítás alaptörvényi meghivatkozhatósága és egyben alkotmányossági védelmezhetősége érdekében, hogy a közszolgálat jellegzetes szféráiban, így a köztisztviselők tekintetében is olyan adaptált etikai normák, közigazgatási erkölcsi szabályok kerüljenek kimunkálásra és elfogadásra, amelyeket maguk az érintettek - érdekképviselői szerveik és alkalmazó intézményeik szervezésében - nyilvános és felelős viták keretében alakítanak ki, meggyőződéssel javasolom, hogy az új magyar alkotmány foglaljon magában erre vonatkozóan is rövid, de világos és egyértelmű felhatalmazást és kötelezést. Ez az indítvány természetesen korántsem jelenti azt, hogy a közigazgatási etikai kódex kifejezett alkotmányi rendelkezés hiányában nem dolgozható ki, nem fogadható el és nem alkalmazható.⁸

8. Vö. Ádám Antal: A közszolgálati erkölcs alkotmányi és egyéb forrásairól. Magyar Közigazgatás 1998. 5. sz.

A munkajogviszony jogellenes megszüntetésének jogkövetkezményei a munkajogviszony jellege és a szociális jogállam követelményeinek tükrében

✎ Kiss György egyetemi tanár, Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs)

I. Bevezetés

1. Az Alkotmánybíróság 4/1998. (III.1.) határozatában megállapította, hogy a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (a továbbiakban: Kjt.) 34. § (2) bekezdése, továbbá a Munka Törvénykönyvről szóló 1992. évi XXII. törvény (a továbbiakban: Mt.) 100. § (2) bekezdése alkotmányellenes, ezért azokat 1999. február 28-i hatállyal megsemmisítette.¹

Az Alkotmánybíróság határozata – a két különvéleményt is elemezve – számos eltérő jellegű, de egymással összefüggő problémát vet fel. Az elsőként vizsgálandó kérdés, a munkajogviszony dogmatikája, pontosabban a dogmatikának azon elemei, amelyek megkülönböztetik a munkajogviszonyt a klasszikus polgári jogi kötelemtől. Ez az elhatárolás azért nem mellőzhető, mert az európai országok munkajogi irodalmában uralkodónak tekinthető álláspont szerint a munkajog a tradicionális magánjog egyik részterülete, ugyanakkor e jogágban éppen nem a magánjogi elvek és technikák érvényesülését, hanem egyes területeken azok szükségzerű hiányát kell indokolni.² A munkajogviszony dogmatikai alapjainak

erősítése azért is aktuális, mert éppen azok az intézmények a legbizonytalanabbak, amelyek sajátos karakterük miatt a kötelmi jog általános elvei és szabályai által már nem foglalhatók össze.³ A munkajog és ezen belül a munkajogviszony viszonylagos elkülönülését ugyan nagymértékben segítette elő a magánautonómiáról alkotott nézetek átalakulása,⁴ kétségtelen azonban, hogy a munkajogviszony megkülönböztető ismérveinek markáns kontúrait a szociális jogállam – úgy is mint jogértelmezési alapelv⁵ – rajzolta meg. Ebből következően indokolt a szociális jogállam meghatározó ismérveinek a rögzítése.

Végezetül a közvetlenül vizsgálatra szoruló probléma az, hogy egy szociális és személyiségi elemekkel keresztszított kötelelem egyoldalú, jogellenes megszüntetése milyen jogkövetkezményekkel járhat úgy, hogy azok a felek közötti szociális kiegyenlítődést a legjobban szolgálják.⁶

2. A munkajogviszony megszüntetése a munkajog egészének az egyik legérzékenyebb területe. Hatása abban is lemérhető, hogy az intézmény „elpolitizálódott”, így az ellentétes érdekekkel terhelt kollektív munkajog⁷ is befolyást gyakorol azokra a megoldásokra, amelyek-

1 Az Mt. 100. § (2) bekezdése értelmében, a munkáltató kérelmére a bíróság mellőzi a munkavállaló eredeti munkakörbe történő visszahelyezését, feltéve, ha a munkáltató a munkavállalónak a rendes felmondás esetén járó végkielégítés kétszeresének megfelelő összeget megfizeti. Tartalmát tekintve azonos a Kjt. 34. § (2) bekezdése is, amely azonban csak az 1996. évi XXVIII. törvény 11. §-a által került a Kjt.-be. A Kjt. 34. § (2) bekezdésének korábbi – eredeti – szövegezése a közalkalmazotti jogviszony jogellenes megszüntetésének egyik jogkövetkezménye tekintetében az alábbi volt: „Amennyiben a közalkalmazott közalkalmazotti jogviszonyának fenntartását nem kívánja, ezt úgy kell tekinteni, mintha közalkalmazotti jogviszonya a bírósági ítélet jogerőre emelkedésének napjával közös megegyezéssel szűnt volna meg”.

2 MünchArbR/Richardi, § 1 RdNr.26; A munkajog és a magánjog elhatárolásának dogmatikai vitájához Ld. Gamillscheg, F.: Zivilrechtliche Denkformen und die Entwicklung des Individualarbeitsrecht, AcP, 1976.; Richardi, R.: Der Arbeitsvertrag im Zivilrechtssystem, ZfA. 1988; Gast, W.: Arbeitsrecht als Vertragsrecht, Heidelberg, 1984.

3 Richardi, R.: Der Arbeitsvertrag... i.m. 222.

4 Flume, W.: Rechtsgeschäft und Privatautonomie (in: Hundert Jahre Deutsches Rechtsleben, Band I.) Karlsruhe, 1960.; Friedmann, W.: Law in a changing society, London, 1972.; uő.: Some reflection on status and freedom (in: Essays in jurisprudence in honor of Roscoe Pound), Indianapolis/New York, 1967.

5 MünchArbR/Richardi, § 9 RdNr 7-9

6 MünchArbR/Richardi, § 9 RdNr 9.; A téma egyéb összefüggéseit ld. még Havighurst, H.: The nature of private contract, Evanston, 1961.

7 Ld. például a closed shop intézményét az angolszász jogokban. McCarthy, W.E.J.: The closed shop in Britain, Oxford, 1964.; Dunn, S./Gennard, J.: The closed shop in British Industry, London 1984.; Hepple, B./Fredman, S.: Labour Law and Industrial Relations in Great Britain, Deventer, 1986. A német jogban egyértelmű a Betriebsverfassung rendszerének beavatkozása. Ld.: v.Hoyningen-Huene, G.: Betriebsverfassungsrecht, München 1993.

nek megfelelői az adós-hitelező viszonylatában teljesen eltérő körülmények között érvényesülnek a polgári jogi gondolkodásban.⁸ Helytálló Súlyom László különvéleményének az a megállapítása, hogy a vizsgált ügyben „az alkotmányossági kérdés csak látszólag eljárásjogi”. A munkajogviszonynak a munkáltató általi jogellenes megszüntetésére rendelt jogkövetkezmények alkotmánybírói felülvizsgálata nem kevesebb *anyagi jogi* feladványt jelent, mint a *foglalkoztatási köteletség és a foglalkoztatási kényszer* közötti választás meggondolását. Nem véletlen talán az sem, hogy a munkajogot egyre erősebben determináló – azonban néha félreértett – „szociális elem” a *szerződés* és a *státusz* kategóriái⁹ között meglévő minőségi különbséget legalábbis elhomályosítja, és ezáltal olybá tűnik, mintha egymással felválthatóak lennének. E megállapítással kapcsolatban nyomatékositom, hogy a munkajog létéből következően a szociális rend része, tehát a munkajogi szabályozórendszerrel szemben alapvető követelmény a felek közötti egyensúlyi állapot fenntartása, bizonyos nivelláló hatás kifejtése. A magánautonómia érvényesülésének követelménye mellett ugyanakkor valóban nehéz a helyes arány megtalálása.

II.

A munkajogviszony kettős karakteréről

1. A munkajog történeti fejlődésének eredményeképpen napjainkra egységesnek tekinthető az a felfogás, hogy e jogág tárgya csak a más részére végzett ún. „*függő munka*”, vagy más megfogalmazásban: *önállótlan munka*.¹⁰ Kérdés azonban, hogy mit jelent ez a függőség. Attól kezdve, hogy a gazdasági kényszert, illetve az ezzel együttjáró egzisztenciális kiszolgáltatottságot nem lehetett kizárólagosan az említett függő munka alapjának tekinteni,¹¹ előtérbe került a *munkajogviszony személyiségi jellege*. Amennyire alapvetően pozitív szemléletváltozást jelentett ez a megközelítés a civiljogi dogmatika területén, olyannyira veszélyesnek bizonyult a munkajog megítélése szempontjából. *Sinzheimer* munkásságának későbbi kritikája találó, amennyiben rámutat arra, hogy

az a tézis, amely szerint a munkajog egységes rendszere csak akkor alakulhat ki, ha a munkajog sajátos fundamentumból – a függőségből –, és nem a munkajogtól idegen szabadságposztulátumból indulunk ki, végzetes tévedés volt.¹² A személyi függőségre alapozott tézis ugyanis a *munkajog védelmi jellegének irracionális hangsúlyozását hozta magával*. Kétségtelen, hogy a munkajog számára megfogalmazott védelmi igény reális, azonban nem lehet elhatárolási ismérvként olyan tényezőt figyelembe venni, amely a *saját létről való gondolkodási kép telenségére orientálódik*.¹³

A más részére végzett önálló és önállótlan munka elhatárolása alapvetően *jogügyleti természetű*, nem tagadva azonban a jogügyleti autonómia fenntartása érdekében tett beavatkozások létét, amelyek bizonyos tekintetben idegen testként viselkednek a magánjog világában. Az *elhatárolás alapja a szolgáltatás teljesítésbeli meghatározásának módja*. Míg a munkavégzésre irányuló egyéb kötelek esetén pl. a vállalkozó vagy a megbízott a jogügylet által korlátozott szolgáltatás teljesítésére vállal kötelezettséget,¹⁴ a munkavállaló munkatevékenysége csak jellegében kerül rögzítésre, így a munkáltatónak lehetősége nyílik a teljesítés valamennyi tényezőjének konkretizálására.¹⁵ Annak ellenére, hogy a jogon kívüli elemek – pl. gazdasági függőség – nem kizárólagos előfeltételei a munkajogviszony létesítésének, a munkajog *elsődlegesen* „*azoknak a joga*”, akik nincsenek az önállóság olyan fokának a birtokában, hogy ne lenne szükséges munkaerejüknek más érdekében történő hasznosítása.

2. A munkajogviszony tehát *nem a maine-i értelemben vett státuszviszony*, de hogy ne váljon azzá, szükséges a felek közötti *minimális egyensúly* fenntartása. Ennek sokkal inkább szerencsésebb és hatékonyabb eszközét a kollektív munkajog kínálja¹⁶, mintsem a közvetett állami beavatkozás. Ugyanis az állam szabályozásának egyidejűleg két – azonos szinten lévő¹⁷ – alapjogot kell biztosítania, úgymint a munkáltató vállalkozási szabadságát és a munkavállaló egzisztenciális biztonságát.¹⁸ A német *Grundgesetz* híres megfogalmazása – „*Eigentum verpflichtet*” – fejezi ki talán a legjobban a vállalkozás szabadságának és korlátjának együvé tartozását. A tulajdonnal való rendelkezés leglényegesebb korlátai szociá-

8 Tipikus példája ennek a felmondás intézménye a bérlővédelem tekintetében. Ld. *Preis, U.*: Prinzipien des Kündigungsrechts bei Arbeitsverhältnissen, München, 1987. 11-24.

9 A probléma részletes kifejtését ld. többek között *Maine, H.S.*: Ancien Law (A jog őskora, összeköttetése a társadalom alakulásának történetével, s viszonya az újkori eszmékhez. Pulszky Ágost fordítása), Budapest, 1975.; *Somló B.*: Állami beavatkozás és individualizmus, Budapest, 1907.; *Havighurst, H.*: i.m.; *Keckskés L.*: Vázlatok a „státusz”-ról. JK. 1979/7.; *Vékás, L.*: A szerződési rendszer csomópontjai, Budapest, 1977.

10 Az ún. *abhängige Arbeit*, illetve a subordination lényegéről ld. *Richardi, R.*: Kollektivgewalt und Individualwille bei der Gestaltung des Arbeitsverhältnisses, München 1967.; *Camerlynck, G.H./Lyon-Caen, J./Pélissier, J.*: Droit du travail, Paris, 1986.; *Hueck, A/Nipperdey, H.C.*: Lehrbuch des Arbeitsrechts, München 1964. stb.

11 *Zöllner, W/Loritz, K.H.*: Lehrbuch des Arbeitsrechts, München, 1992., 44.

12 *Richardi, R.*: Der Arbeitsvertrag...i.m.: 237.

13 *Staudinger/Richardi, R.*: Vorbem § 611 Rz 168-171

14 *Richardi, R.*: Der Arbeitsvertrag...i.m.: 252.; Ld. ezzel összefüggésben még: A Polgári törvénykönyv magyarázata, Budapest, 1992., II. 1270.

15 *Román L.*: Az utasítási jog alapproblémái, Budapest, 1967., 58., 338-339.

16 *Migisch, E.*: Die absolut geschützte Rechtsstellung des Arbeitnehmer, München/Salzburg, 1972., 2-5.

17 *Gamillscheg, F.*: Die Grundrechte im Arbeitsrecht, Berlin, 1989., 17-24.

18 Ld. részletesen *Kiss Gy.*: A piac és az emberi tényező, Budapest, 1995., 14-16.

lis meggondolások alapján alakultak ki, azonban e korlátok nem szolgálhatnak alapul a vállalkozással együttjáró és számítható kockázatok hatásainak kiiktatásának. Ekor ugyanis maga a vállalkozás szűnne meg.

Ezen a ponton jutunk el a munkavállaló egzisztenciális biztonsága garanciáinak megjelenési formáihoz és határaihoz. A munkavállaló egzisztenciális biztonsága a munkajogviszony valamennyi létszakán nyomon követhető. Így pl. a *jogviszony keletkezésénél* megfigyelhető a határozatlan időtartamra létesített munkajogviszony primátusa, és a határozott időre létesített jogviszony keretein belül a munkavállaló foglalkoztatási garanciáinak erősítése. Markáns jogalkotói beavatkozást találunk az *olasz*¹⁹ és a *francia* munkajogban²⁰, míg *Németországban* a foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvényen kívül elsősorban a jogalkalmazás igyekszik a felmondásvédelmi törvény alapján érvényesíteni a munkavállalók védelmi igényeit.²¹ A munkavállalói érdekek védelme végighúzódik a *jogviszony tartalmának* szabályozásán. Ebben a körben különösen figyelemre méltó a *munkaadó gondoskodási kötelességének új tartalommal történő megjelenése*.²² Végezetül – témánkat közvetlenül érintően – a munkajogviszony védelmi karaktere egyértelműen kimutatható az egyes országok *felmondásvédelmi szabályozó rendszereiben*. Ez utóbbi területen különösen érzékelhető a jogalkotó azon törekvése, hogy a munkajogviszonyt ne csak a kötelmi jog általános kritériumaival fejezze ki, hanem érvényesítse a jogviszony szociális funkcióját is.²³

A munkavállalót védő szabályok tartalma azonban nem terjeszkedhet túl e szabályok rendeltetésén, azaz a munkavállaló egzisztenciális biztonságának garantálásán. A felek egyensúlyi helyzete továbbá nem sértheti egyik jogalany önrendelkezési jogát sem. Mindebből következően, mint ahogyan a magánautonómia sem fejezhető ki csupán egyetlen intézmény által,²⁴ a munkavállaló egzisztenciáját védő intézményeknek sem csupán

egyetlen dimenziója létezik. A szabályozásnak mindenképpen rugalmasnak kell lenni és egymással helyettesíthető megoldásokat kell tartalmaznia. Ebből a szempontból alapvető kérdés a munkavállalói státusz megtartása és az ezt helyettesíthető kompenzáció. Mielőtt azonban a munkajogviszony megszüntetésén keresztül ezt a problémát részletesen elemeznénk, indokolt megvizsgálni, hogy az Alkotmánybíróság által hivatkozott jogállamiság jogértelmezése egyáltalán lehetővé teszi-e a „státusz versus kompenzáció” lehetőségének felvetését.

III.

A szociális jogállam mint jogértelmezési követelmény

1. A szociális jogállam terminológiája megjelenik néhány ország alkotmányában,²⁵ létének alapja azonban nem az alkotmány általi deklaráció. A szociális jogállam tartalmilag az adott állam rendeltetését, mintegy célmeghatározását fejezi ki.²⁶ A szociális jogállam irodalmi elemzései során általában nem találkozunk rövid, politikai indíttatású definíciókkal, hanem inkább azoknak az *alapjogoknak* a leírásával, amelyek együttesen képezik a szociális piacgazdaságra épülő jog tartópilléreit.

Az alapjogok léte azonban bizonyos *prioritási problémákat* is felszínre hoz. Az alapjogoknak ugyanis egymás kontextusában több viszonyítási szintje, és így nem egynemű értelmezési alapja létezik.²⁷ Az alapjogok érvényesülésének tradicionális viszonyítási pontja a választás szabadságának biztosítása minden külső közjogi beavatkozás ellen, azaz a *polgár védelme az állammal szemben*.²⁸ Az állampolgári alapjogok védelmi funkciójának további, és napjainkban egyre inkább a kutatások homlokterébe került szférája az *egyen és az ún. „nem közjogi közösség” viszonylata*.²⁹ A munkaügyi kapcsolatokban

19 Olaszországban 1962-ben részletesen szabályozták a munkajogviszony időtartamát. A törvény értelmében a munkajogviszony határozott időtartamra jön létre, amennyiben jogszabály kivételeket nem állapít meg. A törvényi kivételek a munka jellegével, foglalkoztatáspolitikai megfontolásokkal, valamint a munkaadó speciális helyzetével vannak összefüggésben. Ld. Tiziano, T: Labour Law and Industrial Relations in Italien, Deventer, 1989., 38-41.

20 A Franciaországban 1982. február 5-én meghozott ordonnance koncepciója szerint a munkavállaló a vállalkozás „polgára”, és ennek megfelelően kell levonni e státusz gazdasági és szociális következményeit. A szabályozás hasonló az olasz jog megoldásához, amennyiben a határozatlan időre létesített munkajogviszonyt tekinti főszabálynak, és pontosan meghatározzák a kivételeket, és ezek esetenkénti maximális időtartamát. Ld. Camerlynck, G./Lyon-Caen, G./Pélissier, J: Droit du travail, Paris, 1986., 19., 225-240.; Despax, M./Rojo, J: Labour Law and Industrial Relations in France, Deventer, 1987., 65-75.

21 A Bundesarbeitsgericht (BAG) gyakorlata szerint minden olyan határozott időre létesített munkajogviszony érvénytelen ebben a részében, amely a felmondásvédelmi törvény (Kündigungsschutzgesetz) kogens szabályainak megkerülését szolgálja.

22 A német irodalomban többen annak a véleményüknek adnak hangot, hogy ez a munkaadói kötelesség egyenesen a BGB 618.§-ából vezethető le (Pflicht zu Schutzmaßnahme). Ld. erről bővebben: Birk, R: Die arbeitsrechtliche Leistungsmacht, Köln, 1973., 28.; Zöllner, W: Privatautonomie und Arbeitsverhältnis (Bemerkungen zu Parität und Richtigkeitsgewähr beim Arbeitsvertrag), AcP 176 (1976), 52.; Tomandl, T: Treu und Fürsorgepflicht im Arbeitsrecht, Wien-Sruttgart, 1974., 64.

23 Ld. részletesen: Preis, U: Prinzipien des Kündigungsrechts bei Arbeitsverhältnissen, München, 1987.; Rideout, R: Principles of Labour Law, London, 1989., 131-140.; Hepple, B./Fredman, S: Labour Law and Industrial Relations in Great Britain, Deventer, 1989., 155-169.

24 Reuter, D.: Das Verhältnis von Individualautonomie, Betriebsautonomie und Tarifautonomie, RdA, 1991/7-8.

25 Így pl. a német alaptörvény (Grundgesetz) 20. cikk (1) bekezdése szerint a Német Szövetségi köztársaság demokratikus és szociális szövetségi állam. A francia alkotmány 2. cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy Franciaország oszthatatlan, világi, demokratikus és szociális köztársaság. A spanyol alkotmány 1. cikk (1) bekezdése értelmében Spanyolország szociális és demokratikus jogállam stb...

26 MünchArbR/Richardi, § 9 RdNr.7.

27 Ld. erről részletesen: Gamillscheg, F: Die Grundrechte...i.m.

28 Richardi, R: Prinzipien des Grundrechtsschutzes im Arbeitsverhältnis nach deutschem Recht (in: FS für Walter Schwarz), Wien, 1991., 784.

29 Ebből a szempontból telitalálat Richardi munkájának címe: Kollektivgewalt und Individualwille (München, 1968.).

ezt a védelmi funkciót jeleníti meg a munkavállalóra kedvezőbb feltételek alkalmazásának elve.³⁰ Az alapjogok érvényesülése és az egyéni akarat szabadság kiteljesedése iránti vágy fogalmazódott meg – a jelenlegitől eltérő társadalmi viszonyok között – Zielinsky okfejtésében, aki szerint a munkajogviszonyok létesítésénél és tartalmuk meghatározásánál léteznie kell egy olyan, csak a szerződésben kifejezésre juttatott szférának, amely az egyén személyes akaratát tartalmazza úgy, hogy saját autonóm akaratát szerint van alávetve a jogi szabályozásnak. Léteznie kell továbbá egy olyan szférának, amelybe a közösség alapvetően és a lényegét illetően nem tud beavatkozni.³¹

Az alapjogok érvényesülésének végezetül újabb területei az állampolgár-állampolgár közötti különböző relációk. Az előbbieken érintett két terület és ez utóbbi között azonban minőségi különbség van mind az alkotmányos norma *címzettségét*, mind pedig a norma *tartalmát* illetően. Míg ugyanis az állam-állampolgár, illetve a közösség-állampolgár viszonylatában az államnak és a közösségnek minden polgár számára biztosítani kell az egyéni alkotmányos alapjogok érvényesülését, addig a harmadik relációban két egyéni alapjog hordozója jelenik meg. Ami a norma tartalmát illeti, az első két esetben többnyire a beavatkozástól való tartózkodásról, míg utóbbinál két – egymással többnyire ellentétes érdekeket tartalmazó – alapjog alanya pozitív magatartása biztosításának követelményéről beszélhetünk. Ennek tipikus megjelenési formája a munkaadó-munkavállaló minőség.

2. Az irodalomban vitán felül áll, hogy a szociális jogállamnak mindenki számára biztosítani kell a magánautonómia elvének megfelelő döntési lehetőséget. Mit jelent azonban a magánautonómia a gazdasági forgalomban egyébként nem azonos minőségű partnerek esetében, akik leendő jogviszonyaik kialakításánál, továbbá tartalmuk meghatározásánál egyaránt hivatkozhatnak valamilyen alapjogra?

Az uralkodónak tekintett álláspont szerint a magánautonómia egy adott jogrend általános rendszerezési elvét jelenti, amely által mindenkinek lehetősége nyílik jogi kapcsolatait „az önelhatározást serkentő szabályozás által alapítani és alakítani”.³² A magánautonómia jogi képlete feltétlen és elválaszthatatlan része az általános emberi önrendelkezés elvének. A magánautonómia lényege azonban viszonylagosságában rejlik. Ez közelebbről a munkaadó-munkavállaló relációjában érvényesülő alapjogok esetében nem csupán azt jelzi, hogy az állampolgári alapjogok általában hatnak a gazdasági, magánjogi piaci forgalomban, hanem a jogalkotónak tekintettel kell

lennie arra, hogy a munkajogviszony alanyai egymással ellentétes érdekek hordozói és mozgásterük, érdekeltségi rendszerük is eltérő környezetben létezik.³³ Ennek megfelelően az alapjogoknak olyan módon kell az érdekarányosítást szolgálniuk, hogy egyik fél se sajátíthassa ki a másik akaratát, és ezáltal ne tehesse a jogi kapcsolatok alakítását kizárólag egyoldalúvá. Ez általában azt jelenti, hogy a gyengébb szerződéses partnert kell olyan helyzetbe hozni, hogy befolyásolási lehetőséget érvényesíteni tudja. Annak ellenére azonban, hogy a munkavállalói magánautonómia biztosítása egyben a munkaadó szerződéses szabadságának bizonyos korlátozásával is együtt jár, nem jelentheti a munkaadó autonómiájának csorbítását. Ebből következően az érdekegyenlítés nem azonos a megállapodások tartalmának és a megállapodásokhoz fűződő jogintézményeknek az önkényes kontrolljával, ugyanis a megállapodások „idegen meghatározottsága” és az önrendelkezés elve egymást kizáró kategóriák.³⁴

IV.

A munkajogviszony jogellenes megszüntetésének sajátos jogkövetkezményei

1. A munkajogviszony megszűnésének/megszüntetésének jogi természete és szociológiai hatása közötti eltérés a munkajogi szabályozáson jól lemérhető. A munkajogviszony szűkebb értelmezésben dare-facere jellegű kötelelem, és így megszűnésének/megszüntetésének tényállásai jogi természetüket tekintve minőségükben nem térnek el a hasonló kötelmeknél ismert tényállásoktól. Így nyilvánvaló, hogy a munkajogviszony egyoldalú jognyilatkozattal történő ex nunc hatályú megszüntetése de iure azonos a felmondásnak más kötelmeknél történő alkalmazásával. Megfigyelhető azonban, hogy a kötelmi jog a felmondás jogát azokban az esetekben szorította meghatározott korlátok közé, amikor vagy a jogviszony egyik alanyának speciális, vagy a gazdaság általános érdekei különleges védelemre voltak érdemesek. Tipikusan ilyennek minősíthető a „bérlővédelem” jogintézményeinek a fejlődése, amely egyes megoldásai által jelentős befolyást gyakorolt a munkajogi felmondásvédelem intézményrendszerére.³⁵

Általában megállapítható, hogy a munkajogi felmondási rendszer szabályozásának a polgári jog hasonló intézményeitől való különbözősége közvetlenül nem a szűkebb értelemben vett jogdogmatikai okokkal magyarázható, hanem a munkajogviszony szociális tartalmára ve-

30 Ld. többek között Belling, D.W.: das Günstigkeitsprinzip im Arbeitsrecht, Berlin, 1983.; Aliprantis, N.: La place de la convention collective dans la hiérarchie des normes (Thèse Strasbourg), Paris, 1980.

31 Zielinsky, T: Idea zbiorowego prawa pracy w socjalistycznym porządku prawnym, PiP, 1981/1.

32 Flume, W: Rechtsgeschäft und Privatautonomie...i.m.: 136.

33 Gamillscheg, F: Die grundrechte...i.m.: 19.

34 Flume, W: Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, Berlin, 1979., II. § 1. 5.

35 Preis, U: Prinzipien des Kündigungsrechts...i.m.: 11-24.

zethető vissza. A munkajogviszony szociális és személyiségi karaktere különös jelentőséget kap a jogviszony jogellenes megszüntetése esetén. E tanulmányban – az Alkotmánybíróság határozata miatt is – csak a munkaadó általi jogellenes felmondás jogkövetkezményeinek anomáliáit elemzem, ugyanakkor indokolt megjegyezni, hogy a munkavállaló általi jogellenes felmondásnak a hatályos Mt. szerinti szabályozása legalább ilyen mély-ségű problémákat vet fel.³⁶

2. A munkáltató általi jogellenes felmondás jogkövetkezményei tekintetében a helyes arány kialakítása szinte mindenütt nehézséget jelentett. Egyáltalán nem véletlen, hogy a probléma – tágabb összefüggésben, általában a felmondás kapcsán – a munkajog nemzetközi normáiban is megjelent.³⁷ A munkáltató jogellenes felmondásával összefüggő jogkövetkezmények tekintetében az alapvető dilemmát a munkajogviszony valamilyen módon történő helyreállítása, illetve ennek hiányában az anyagi kompenzáció közötti helyes arány jelentette. A probléma súlyát érzékelteti néhány külföldi jogrend megoldásának vázlatos ismertetése.

2.1. Az angol jogban az 1978. évi *Employment Protection (Consolidation) Act* (a továbbiakban: E.P.C.A.) – bizonyos előzmények után³⁸ – három jogkövetkezmény alkalmazását teszi lehetővé a bíróság előtti egyeztető (*conciliation*), illetve az azt követő „peres” eljárás során. Az első az eredeti állapot visszaállítása (*reinstatement*), a második az újra-alkalmazás (*re-engagement*), míg a harmadik a finansziális ellentételezés (*compensation*).³⁹ Amennyiben az industrial tribunal – a kérelmező munkavállaló kellő kioktatása után – a kérelmet megalapozottnak, a feltételeket pedig teljes mértékben adotttnak minősíti, dönt vagy az eredeti munkakörbe történő visszahelyezésről, vagy a továbbfoglalkoztatásról. Ha a tribunal a kérelmet ugyan megalapozottnak találja, azonban *nem látja teljesíthetőnek sem a reinstatement, sem a re-engagement végrehajtását*, a jogellenes felmondás anyagi kompenzációjáról dönt, a törvényben meghatározott kalkuláció szerint.

A tribunal mérlegelési jogkörében azt vizsgálja, hogy a kérelmező akarja-e a visszahelyezést, illetve az újraalkalmazást; a munkáltató (illetve újra alkalmazás esetén a munkáltató jogutódja, illetve társult vállalkozásai) számára a döntés teljesíthető-e; végezetül, a munkavállaló mennyiben volt maga is okozója a munkáltató a munkajogviszony megszüntetéséhez vezető elhatározásának. Kiemelkedően fontos az a szabály, hogy amennyiben a munkáltató már foglalkoztat jogellenes munkajogviszony-megszüntetés miatt visszahelyezett munkavállalókat, *a tribunal nem lehet tekintettel arra, hogy a visszahelyezésre, illetőleg az újraalkalmazásra vonatkozó döntése végrehajtható-e, hacsak a munkáltató be nem bizonyítja, hogy csak egy már véglegesen visszahelyezett munkavállaló elbocsátásával hajthatja végre a döntést, vagy már a méltányos időn túl foglalkoztat visszahelyezett munkavállalókat anélkül, hogy tudomása lett volna az újabb elbocsátott munkavállaló visszahelyezés vagy újraalkalmazás iránti igényéről.*⁴⁰

Abban az esetben, ha a visszahelyezés, illetve az újraalkalmazás feltételei nem állnak fenn, a tribunal a kompenzációról dönt. A törvény szerint az anyagi kompenzáció egy ún. *alap térítésből* (*basic award*), *kompenzációs összegből* (*compensatory award*) és a jogellenes felmondás egyes eseteiben *speciális térítésből* (*special award*) tevődik össze.⁴¹ Az összeg nagyságára való tekintettel többen arra hívják fel a figyelmet, hogy a törvényben meghatározott prioritások ellenére, meglehetősen kevés munkavállaló választja keresetében a visszahelyezést, vagy az újraalkalmazást. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a munkaadók csak nagy nehézségek árán képesek munkalehetőséget biztosítani, így a kompenzáció mintegy már eleve beszámításra kerül a jogellenes felmondás jogkövetkezményei között. Megfigyelhető, hogy a visszahelyezés és az újraalkalmazás viszonylagos sikertelenségén, legfeljebb az erre vonatkozó *kollektív megállapodások* javítanak valamelyest. Az irodalomban egyértelműen olyannak minősítik a vonatkozó szabályozást, amely lehetőséget nyújt a munkaadónak a munkahelyek „megvásárlására”.⁴² Az angol munkajogban ugyanakkor az EU Irányelvek jótékony hatásában bíznak, különös te-

36 Ezzel összefüggésben utalok az Mt. 101. §-ára, amely szerint a munkavállalói jogellenes felmondás egyetlen jogkövetkezménye a cum és pro viribus behatárolt munkajogi kárfelelősség abban az esetben, ha a munkáltató bizonyítja, hogy kára okozati összefüggésben van a munkajogviszony jogellenes megszüntetésével. A kártérítés mértéke a munkavállaló másfél havi átlagkeresetét nem haladhatja meg, kollektív szerződés a kártérítés mértékét ettől eltérően, a munkavállaló háromhavi átlagkeresete mértékéig meghatározhatja. Mivel a rendelkezés kogens, a munkajogviszony jogellenes megszüntetésével okozott kárral összefüggésben a szándékos károkozás szabályát nem lehet alkalmazni. Ez a probléma egyébiránt rávilágít a munkavállalói kárfelelősség szabályozásának egyéb problémáira is.

37 Ld. az ILO 119. számú Ajánlását. (Recommendation concerning Termination of Employment at the Initiative of the Employer, 1963), vagy az ILO 158. számú Egyezményét (Convention concerning Termination of Employment at the Initiative of the Employer, 1982).

38 Ld. az 1971. évi Industrial Relations Act, valamint az 1974. évi Trade Union And Labour Relations Act ezirányú szabályozását.

39 Ld. részletesen, Dickens, L.: Re-employment of Unfairly Dismissed Workers: the lost Remedy. Industrial Law Journal, 1981/10. 160-175.; uő: Dismissed: A Study of Unfair Dismissed and the Industrial Tribunal System, Oxford, 1985. Hepple, B.: „A Right to Work?”, Industrial Law Journal, 1981/10. 58-71.

40 E.P.C.A. 70. cikkelyének 1. a., b. pontjait.

41 A részletek mellőzésével utalok arra, hogy általános esetekben – a munkáltatónál eltöltött idő függvényében – a kompenzáció nem lehet kevesebb 13 és nem lehet több 26 heti fizetésnél, míg diszkrimináció, vagy érdekképviselési szervhez való tartozás miatti felmondás esetén ennek a mértéknek a kétszeresét veszik figyelembe. A special award összege 1986-tól 16500 vagy 156 heti fizetés. Ld. Hepple, B./Fredman, S.: Labour Law and Industrial Relations in Great Britain, i.m.: 144-145.

42 „...it has supported the power of managers to buy out jobs.”. Ld. Hepple, B./Fredman, S.: i.m.: 146.

kintettel a munkajogi jogutódlásról,⁴³ valamint a kollektív elbocsátásról szóló irányelvekre.⁴⁴

2.2. A német jogban ellentmondást fedezhetünk fel a jogalkotás és a jogalkalmazás között, amennyiben a továbbfoglalkoztatás egyes eseteiben az átfogó jogi szabályozás hiányzik.⁴⁵ A felmondás tárgyalt következményeit több szinten kell differenciálni. A munkajogviszony átmeneti helyreállítása tekintetében meg kell különböztetni egy speciális és egy általános tényállást. Ami az előbbi illeti, az üzemi alkotmányjogi törvény (BetrVG) lehetővé teszi a munkavállaló számára az továbbfoglalkoztatás (Weiterbeschäftigung) iránti igényt, amennyiben az üzemi tanács jogosan él az ellentmondás jogával. Ebben az esetben azonban a munkavállaló csak a jogerős bírósági döntésig kérheti a munkahelyen való maradás megítélését. A bíróság még ezt a lehetőséget is mérlegelheti a munkaadó kérelmére, amennyiben a munkavállaló keresete a körülményeket egybevetve nyilvánvalóan kedvezőtlen döntést eredményezne vagy egyértelműen rosszhiszemű, továbbá, ha a továbbfoglalkoztatás a munkaadó számára aránytalan gazdasági terhet jelentene, s végezetül, amennyiben az üzemi tanács ellentmondása nyilvánvalóan alaptalan.⁴⁶

A jelzett speciális tényállást alapul véve, a 70-es évek elejétől vitatott az általános – átmeneti – továbbfoglalkoztatási kötelesség léte. Ebben a kérdésben a jogalkalmazás sem volt egységes, mivel jogi szabályozás napjainkig hiányzik. Addig, míg a Szövetségi Munkaügyi Bíróság nemleges döntést hozott,⁴⁷ többszöri elutasítást követően olyan ítélet született, amelynek értelmében az ismertetett speciális tényálláson túl, rendes felmondás esetén a jogerős döntésig a munkavállaló kérheti az eredeti szerződéses feltételekkel történő továbbfoglalkoztatást, amennyiben a felmondás érvénytelen és a munkaadó átfogó védelemre érdemes érdekeivel a foglalkoztatás nem áll ellentétben.

Mindkét tényállástól függetlenül ítélandó meg azonban a felmondásvédelmi törvény (KSchG) által nyújtott védelmi lehetőség. A törvény 9. §-a nyújt lehetőséget a munkajogviszonynak az egyik fél kérésére történő bírósági általi megszüntetésére. A szabály leglényegesebb eleme, hogy az ilyen esetben a munkavállaló részére megállapított végkielégítés végeredményben mérlegelés

tárgyává vált. A szabályozás fejlődésének alapgondolata a munkajogviszony megszüntetése alapos tárgyi feltételeinek vizsgálata, továbbá a terhek megfelelő elosztásának követelménye.⁴⁸ A rendelkezés alkalmazásának előfeltétele a munkavállaló keresete. Ezzel összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy önmagában az a munkavállalói kérelem, amely által a felmondás esetén – a munkáltató azon keresetével szemben, amely a munkajogviszony megszüntetésére irányul – a munkavállaló csupán magasabb végkielégítésért folyamatodik, nem minősül önálló megszüntetési keresetnek (Auflösungsantrag). A munkavállalói kereset eredményességének további feltétele, hogy a munkajogviszony fenntartása a munkáltató részéről ne legyen elvárható.

A munkavállaló által benyújtott kereset nyomán meghozott döntéshez hasonló határozatot hozhat a bíróság a munkaadó keresete alapján is, amennyiben fennáll annak az alapja, hogy a munkaadó és a munkavállaló közötti, az üzem működésének megfelelő célt szolgáló együttműködés már nem várható el. A bíróság ebben az esetben olyan időpontra szünteti meg a munkajogviszonyt, amely megfelel egy ún. szociálisan igazolt felmondás (sozial gerechtfertigte Kündigung) általi megszüntetésnek.⁴⁹ A végkielégítés törvényi felső határa egyéb különleges feltételek hiányában 12 havi keresetnek megfelelő összeg. Ha a munkavállaló betöltötte az 50. életévét és legalább 15 éve a munkáltatóval munkajogviszonyban töltött idővel rendelkezik, a végkielégítés említett határa 15 havi keresetnek megfelelő összeg, amely 55 éves kortól és 20 éves munkajogviszony esetében 18 havi keresetnek megfelelő összegre emelkedik.⁵⁰

A KSchG további fontos rendelkezése, hogy a munkavállaló még abban az esetben is élhet a választás lehetőségével, amennyiben időközben – a bírósági döntést megelőzően – új munkajogviszonyt létesített.⁵¹

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a német jog a jogalkalmazás számára tág mérlegelési lehetőséget biztosít, amelynél a döntéshozónak a jogviszony jogellenes megszüntetése esetén is szem előtt kell tartania az érdekeknek és a felmondással járó terheknek – a tényállástól függő – arányosítását.

2.3. A francia munkajog 1973-ban helyezte új alapokra a munkajogviszony megszüntetése jogkövetkezményeinek szabályozását.⁵² A szabályozás értelmében, ha a

43 Ld. részletesen Younson, F: Transfers and Employment Law, London 1989.; McMullen, J: Business Transfer and Employee Rights, London, 1992.

44 Grunfeld, C: The Law of Redundancy, London, 1989.

45 Ld. részletesen, Preis, U: i.m.: 73, 87, 89, 122, 345.; Schaub, G: Arbeitsrecht-Handbuch, München, 1987., 734-738.; v. Hoyningen-Huene, G: Kündigungsschutzgesetz, München, 1992., 322-331.

46 BetrVG. § 102 (5).

47 Ld. BAG AP 5 zu § 611 BGB Beschäftigungspflicht.; NJW 78, 239

48 v. Hoyningen-Huene, G: i.m.: 351.

49 Ld. KSchG § 9 (1)-(2); A szociálisan igazolt felmondás kategóriájáról ld. Preis, U: i.m.: 197.

50 KSchG § 10 (1)-(2)

51 KSchG § 12

52 A Code du Travail a határozatlan időtartamra létesített munkajogviszony részletes szabályozását 1973. júliusában szabályozta újra, amely 1975-ben, 1983-ban és 1986-ban került módosításra. Ld. Lyon-Caen, G: La réforme du licenciement à travers la loi du 13 juil. 1973, Droit Social, 1973. 493. old-tól; Péliissier, J: La réforme du licenciement, Paris, 1973.

munkaadó a munkajogviszony a törvényben meghatározott eljárási szabályok megsértésével mondja fel, azonban a felmondás oka valós és komoly (*réelle et sérieuse*), a bíróság kötelezi a munkaadót az eljárás szabályszerű lefolytatására, és a munkavállaló javára kártérítést ítélhet, amelynek összege nem lehet kevesebb a munkavállaló egyhavi bérénel.

Lényegesen jelenetesebb azonban a *nem okszerű felmondás jogkövetkezménye*. A részletek mellőzésével⁵³ a jogellenes felmondás szankciói az alábbiakban foglalhatók össze. A munkavállalóra a munkáltatónál alkalmazott létszámtól és a munkajogviszonyban töltött időtől függően eltérő jogkövetkezmények vonatkoznak. Főszabályként érvényesül, hogy *amennyiben a felmondásnak nincs valós és komoly indoka, a bíróság előírhatja a munkavállaló visszahelyezését, azonban ezt bármely fél – így a munkaadó is – elutasíthatja*. Ilyenkor a bíróság a munkaadót *kártérítésre kötelezi*, amelynek összege nem lehet kevesebb, mint a munkavállaló hat havi bére. Erről a kártérítésként állapítják meg egyes szerzők, hogy jogi természete valójában meglehetősen vegyes. Egyrészt valóban a munkavállaló kártérítését szolgálja, másrészt azonban valamiféle büntetés is a munkaadó számára.⁵⁴

Megállapítható tehát, hogy a francia jog – talán az angol és a német megoldáshoz képest markánsabban – a *munkajogviszony fenntartását mintegy felválthatónak tartja a kompenzációval*. Ez egyébiránt összefüggésben van a francia munkajogban általában a foglalkoztatási kötelességre vonatkozó uralkodó nézettel, amely ugyan magától értetődően nem a munkajogviszony jogellenes megszüntetéséhez történő hozzárendelése által nyeri el jelentőségét, azonban hatása kétségkívül érezhető.⁵⁵

3. Az Alkotmánybíróság az indítvány megalapozottságát az emberi méltósághoz való joggal támasztja alá, amely az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásaként értelmezhető. Az „általános személyiségi jog” kategóriájával összefüggésben hangsúlyozandó, hogy a személyiségi jogok végeredményben függetlennek a személy tulajdonosi vagy nem-tulajdonosi pozíciójától, minőségétől,⁵⁶ és alapvetően a polgárt, mint az egyre integráltabb társadalom tagját védik.⁵⁷ A személyiségi jogok garanciális elemeinek erősödése azonban korántsem jelenti a jelzett arányok felborulásának szükségességét. Az Alkotmánybíróság az *alapjogok viszonyla-*

gosságát közelíti meg, amikor kifejti, hogy az önrendelkezéshez való jog korlátozható, azonban ez a korlátozás csak akkor marad meg az alkotmányos határok között, ha a korlátozás nem az alapjog érinthetetlen lényegére vonatkozik, továbbá, ha a korlátozás súlya a korlátozással elérni kívánt célhoz képest nem aránytalan.⁵⁸

Kérdés azonban, hogy mire irányul a korlátozás, és mi a korlátozás célja. A korlátozás a munkavállaló foglalkoztatáshoz való jogára irányul. Az Mt. 100. § (2) bekezdése, valamint a Kjt. 34. § (2) bekezdése ezen túlmenően nem érinti az ún. munkához való jogot, és a munkavállaló egyéb személyiségi jogait, azonban jóval többet tartalmaz annál, hogy csupán eljárásjogi problémaként kezeljük. Az Alkotmánybíróság határozatának logikáját követve azonban mégis az *eljárásjogi aggályok* elemzését indokolt elsőként elvégezni.

3.1. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a polgári per rendelkezési jogra vonatkozó alapelvének sérelme egyben az önrendelkezés alkotmányos jogának sérelmét jelenti. Mivel a munkaügyi pereknek is alapelve a *felek* rendelkezési jogának biztosítása, a bíróság pedig kötve van a kereseti *kérelmekhez*, a *munkavállalót* így megilleti az a jog, hogy az őt ért jogsérelm orvoslására érdekeinek megfelelő – érdemben a bíróság által elbírálható – kérelemmel éljen.⁵⁹ Az önrendelkezési jog sérelme azáltal is bekövetkezik, hogy „a munkavállaló, a munkáltatói jogsértés bírói megállapítása ellenére sem dönthet sorsáról”.⁶⁰ A testületi kiemeli továbbá, hogy a felperesnek a választás eredményét kifejezésre juttató azon perbeli cselekményét annullálják a tárgyalat rendelkezések, amellyel ő a továbbfoglalkoztatást választotta. „Teszi ezt azért, hogy az alperest jogosítja fel olyan – a bíróságra nézve kötelező – megoldási javaslat előterjesztésére, amelyet a felperes nem kívánt választani”. Ebből következően e törvényi konstrukció a felperest rendelkezési jogában nemcsak korlátozza, hanem kifejezetten meggátolja. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint „a pernyertességből folyó rendelkezési jog tehát azáltal sérül, hogy a jogsértő munkáltató rendelkezhet a pernyertes munkavállaló továbbfoglalkoztatásának kizárásáról”.

Az Alkotmánybíróság által kifejtett álláspont *eljárásjogi megközelítésben* legalábbis kétséges. A munkáltató jogellenes magatartása jogkövetkezményei tekintetében a *munkavállaló választott*, amikor az Mt. 100. § (1) bekezdésének megfelelően a munkajogviszony további

53 Despax, M./Rojot, J.: Labour Law and Industrial Relations in France, Deventer, 1987., 119-130.; Péliissier, J.: La nouveau droit de licenciement, 102. old-tól.

54 Despax, M./Rojot, J.: i.m.: 127.

55 Amennyiben a munkaadó nem teljesíti foglalkoztatási kötelességéből származó feladatait, viselni tartozik a munkavállalót ért hátrány kiegyenlítését. Ez azonban a gyakorlatban a munkabér és egyéb elmaradt járandóságok megfizetését jelenti. Többen annak a véleményüknek adnak hangot, hogy ez a felfogás nem egy esetben a munkaadó gazdasági hatalmával történő visszaéléshez vezetett. Ld. Despax, M./Rojot, J.: i.m.: 82-83.

56 Sólyom, L.: A személyiségi jogok elmélete, Budapest, 1983., 17.

57 Uo. 314.

58 Ld. a 4/1998. (III.1.) AB határozat Indokolását.

59 Uo. Kiemelés tőlem (K.Gy.).

60 Uo.

fenntartását jelölte meg a kereseti kérelemben. Álláspontom szerint ez a kérelem a bíróság által elbírálható, még abban az esetben is, amennyiben a munkáltató – élve a polgári perrendtartás (a továbbiakban: Pp.) 139. §-ában foglalt lehetőséggel – *ellenkérelmet* nyújt be. Az ellenkérelem – mint érdemi védekezés – az alperes számára jelent jogvédelmi lehetőséget, *amely őt ugyanúgy megilleti, mint a felperes munkavállalót*. Az ellenkérelem „tartalmában a kereseti joggal megegyező, de a perben vele ellenkező előjelű jogosítványként jelenik meg”.⁶¹ Azáltal tehát, hogy a felperes mellett az alperes is érdemi döntést kér, önmagában még nem jelenti a felperes perbeli önrendelkezési jogának csorbitását. Másképpen fogalmazva: *az ellenkérelem tárgya nyilvánvalóan olyan javaslat előterjesztése, amelyet a felperes adott esetben nem kívánt választani*.

Az Alkotmánybíróság kifogásolja továbbá, hogy ez a megoldási javaslat a bíróságra nézve kötelező. Ennek alátámasztásául az Mt. 100. § (2) bekezdésének „a bíróság mellőzi” kitétele szolgál. A törvényhozó tehát olyan szabályt alkotott, „amelyben a bíróságnak mégcsak mérlegelési lehetősége sincs, hogy az adott ügy összes körülményeit figyelembe véve határozhassa meg a jogellenesség jogkövetkezményeit (köteles a végkielégítés kétszeresének megfizetése mellett dönteni, ha a munkáltató ezt kívánja, nem dönthet a bíróság akkor sem, ha az a meggyőződése, hogy a továbbfoglalkoztatást igénylő – jogsérelmet szenvedett – munkavállaló kérelmének kellene helyt adni)”.⁶² Mindebből következően a tárgyalt szabályok „önkéntesen, ésszerű indok nélkül” kötik a bíróságot, és ugyan az Alkotmány nem azt garantálja, hogy a bírói eljárás eredménye minden esetben helyes lesz, de azt garantálja, „hogy ne szülessen olyan döntés, amely ezt eleve kizárja”. A testület az Mt. és a Kjt. vitatott rendelkezéseit olybá minősíti, amelyek akadályozzák a bíróságot, hogy a perbe vitt jogokat és köteleességeket érdemben elbírálhassa.

Megítélésem szerint az Alkotmánybíróság okfejtése abban az esetben lenne helytálló, amennyiben a munkáltató kérelme minden egyes jogellenes munkaviszony-megszüntetés esetén kötné a bíróságot, azaz – tartalmi, anyagi jogi kivételek hiányában – önmagában az ellenkérelem benyújtásával a felperes kereseti kérelme a jogkövetkezmények választhatósága tekintetében értelmét vesztené. Ezen a ponton túl azonban a probléma – Súlyom László véleményével egyetértve – korántsem eljárásjogi természetű, de maradjunk még az eljárásjog talaján. Elképzelhető lett volna olyan megoldás is, amely szerint a bíróság szabad mérlegelési lehetőséget kap a jogellenes munkáltatói felmondás jogkövetkezményeinek meghatározása tekintetében. Ebben az esetben az Mt. 100. § (3) bekezdésének jelentősége másképpen is alakulhat, mint az Alkotmánybíróság által megsemmisít-

tett (2) bekezdés függvényében. Amennyiben a (2) bekezdés szövegezése alapján a bíróság *mellőzheti* a munkavállaló eredeti munkakörbe történő visszahelyezését, a (3) bekezdés egyrészről változatlanul maradhatna kizáró szabályként („nem alkalmazható a (2) bekezdésben foglalt rendelkezés...”), de elképzelhető a (3) bekezdésben foglalt tényállásokat a magasabb összegű kompenzációhoz kapcsolni, mint ahogyan ezt néhány külföldi ország joga teszi.

Ami az Mt. alkotmányellenesnek minősített megoldását illeti, *eljárásjogi szempontból valóban célszerűbb* lett volna a bíróság mérlegelését szélesebb körben biztosítani, azonban a megsemmisített rendelkezések – álláspontom szerint – *a mérlegelési jogkör tágabb vagy szűkebb határai miatt még nem alkotmányellenesek*. Nem helytálló az a megállapítás, hogy a vizsgált szabályok önkényesen, ésszerű indok nélkül kötik a bíróságot, és akadályozzák a perbeli jogok és köteleességek érdemi elbírálásában. Az Mt. 100. § (3) bekezdése *ugyanis éppen azt „követeli meg” a bíróságtól, hogy az adott konkrét tényállást alaposan vizsgálja meg tartalma alapján*. Ebből következően – értelmezésemben – *a felek perbeli önrendelkezési joga nem csorbul, hiszen a munkavállaló kereseti kérelme a jogellenes munkáltatói felmondás törvényben meghatározott eseteiben teljesítést nyer*. Kétségtelenül igaz viszont, hogy csak ezekben az esetekben.

3.2. Az Alkotmánybíróság határozata ugyan alapvetően eljárásjogi szempontok miatt semmisítette meg a tárgyalt rendelkezéseket, azonban ez a megközelítés döntően meghatározza a munkajogviszony jogellenes megszüntetése jogkövetkezményeinek tartalmi megítélését is. Erre utal Súlyom László különvéleményében, amikor kifejti, hogy „valójában nem a perbeli önrendelkezésről, hanem a munkaviszony jogellenes megszüntetése esetére jogkövetkezményeket megállapító anyagi jogi szabályok egymáshoz való viszonyáról van szó.” Rámutat továbbá, hogy a jogalkotó mind a pernyertes munkavállaló, mind a jogsértésben elmarasztalt munkáltató számára választási lehetőségeket biztosít, amelyek különböző feltételeivel és más-más súlyú következményeivel számos szempont alapján egyensúlyi helyzetet kíván fenntartani.

A munkáltató jogsértő magatartása jogkövetkezményeinek meghatározásakor két egymással összefüggő tényező elemzése indokolt. Az első a munkajogviszony kettős karakterével összefüggésben arra keres választ, hogy *a munkajogviszony dogmatikai alapjai deformálják-e és mennyiben a jogsértő magatartás következményeit a polgári jog megoldásaihoz képest*. A második speciálisan *a munkajogi felmondásvédelmi rendszerek rendeltetésére és funkciójára* mutat rá.

Ami az első problémát illeti, nyomatékosítanunk kell, hogy a modern munkajogi dogmatika gyökeresen szakí-

61 Ld. A polgári perrendtartás magyarázata, Budapest, 1976., I. Köt. 833.

62 4/1998. (III.1.) AB határozat Indokolása.

tott a paternalisztikus jegyeket magukon viselő felfogásokkal, és annak ellenére, hogy fenntartotta ugyan a munkajogviszony személyiségi-közösségi jellegéről vallott felfogást, a munkajogviszony rendeltetését és ebből következően tartalmát döntően kötetmi alapon határozza meg. Ebbe a felfogásba ágyazva értékelendő a munkajogviszony bizalmi jellege is. A munkajogviszony kettős karaktere tehát magával hozza a munkavállalót védő jogintézmények rendszerét, és kétségtelenül azzal jár együtt, hogy a munkáltató jogellenes magatartása hangsúlyozottabb elbírálásban részesül, mint a munkavállaló hasonló cselekménye vagy mulasztása. A fentiekben leírtaknak megfelelően azonban ez a differenciálás nem feledtetheti, hogy a munkajogviszony kötelelem és nem státuszviszony. Arra a megállapításra juthatunk tehát, hogy a munkáltató jogsértő magatartásának jogkövetkezményei *lényegükben* a polgári jog szankciórendszerével azonosak.

A munkajogviszony alanyai magatartásainak relatíve eltérő megítélése karakterisztikus módon jut kifejezésre a *felmondásvédelmi szabályokban*. A munkajogviszony megszüntetésének ez a módja két területen tér el a polgári jog hasonló megszüntetési módjától. Az egyik *magának a munkáltató által felmondás anyagi jogi (tartalmi) és eljárási jogi szabályainak a szigorítása*, a másik a *kollektív munkajog intézményeinek erőteljes befolyása*. Adig, míg a polgári jogban a határozatlan időre szóló tartós jogviszonyokat főszabályként indokolás nélkül és viszonylag rövid felmondási idővel lehet megszüntetni, addig a munkajogviszony munkáltatói felmondása *főszabályként valódi és alapos indokhoz kötött, és a felmondási idő is hosszabb*. Talán még ennél is lényegesebbek azok a rendelkezések, amelyek *szociális szempontok alapján a felmondást megelőzően meghatározott feltételek meglétének a vizsgálatát követelik meg a munkáltatótól, és a felmondás jogszerűnek csak abban az esetben minősíthető, ha a jogviszony „megmentése” egyébként nem lehetséges vagy a munkáltatónak aránytalan terhet jelentene*.⁶³ Ehhez kapcsolódik a kollektív munkajog intézményeinek a befolyása, amelynek jó példája a már érintett német üzemi alkotmányjog kontrollja, vagy az angol *collectiv bargaining* rendszerében még napjainkban is meglévő *closed shop* intézménye.

A hazai felmondásvédelmi rendszer – álláspontom szerint – meglehetősen *ambivalens*. Tartalmaz ugyanis

olyan elemeket, amelyek szinte lehetetlenné teszik a munkáltató felmondását, illetve irracionális korlátok közé szorítják,⁶⁴ ugyanakkor egészében messze elmarad a nyugat-európai országokban ismert megoldások hatékonyságától. Ez utóbbinak az oka többek között a *kollektív munkajog intézményeinek „távoltartása” a munkáltató ún. egyedi intézkedéseitől, így a felmondástól is*.

V.

Néhány következtetés

A fenti elemzésből kitűnően *álláspontom tartalmában a Sólyom László által kifejtett különvéleménnyel azonos*. Nem vitatva a tárgyalta rendelkezések megfogalmazásából és szerkesztéséből adódó esetleges értelmezési nehézségeket,⁶⁵ az Mt. 100. § (2) és a Kjt. 34. § (2) bekezdései nézetem szerint önmagukban nem sértik a felek örendelkezési jogát, természetesen az más kérdés, hogy mennyiben segítik elő a jogellenes felmondás elleni hatékony védelmet. Megjegyzendő azonban, hogy bármennyire is fontosak az eljárásjogi garanciák, a jogellenes munkáltatói magatartás elleni védelmi rendszernek – figyelembe véve a munkajogviszony rendeltetését is – elsősorban *tartalmi alapokon kell kiépülnie*. Ennek – esetleg de lege ferenda – az alábbi elemei lehetségesek. Így indokolt lenne a felmondások meghatározott eseteiben bizonyos *megelőző intézkedéseket* ismételtlen szabályozni, amely által vizsgálható lenne a munkáltatói érdek és a munkajogviszony megszüntetése által egzisztenciájában esetleg veszélyeztetett helyzetbe kerülő munkavállaló érdek közötti arányosság. Célszerű lenne a munkáltató érdekkörében felmerült felmondás esetében a kollektív munkajog intézményeit érvényesíteni.⁶⁶ Végezetül, ha a munkajogviszony helyreállítása, illetve a továbbfoglalkoztatás – bírói mérlegelés alapján – nem lehetséges, szükséges lenne az *anyagi kompenzáció rendszerének újragondolása*.

Látható tehát, hogy a munkajogviszony jogellenes megszüntetése összetett szankciórendszert vonhat maga után, amelynek az eljárásjogi relációi alapvetően eszközjellegűek, természetesen nem tagadva ezzel a megállapítással fontosságukat.

63 Ld. a német felmondásvédelmi rendszert, amelyben a szociálisan igazolt felmondás kritériumrendszere meglehetősen szigorú. Preis, U.: i.m.: 197.-től. Mindezzel összefüggésben indokolt megemlíteni, hogy a korábbi munkajogi szabályozásban ismert volt a „különös indokhoz” kötött felmondási korlátozás. Ebben az esetben, ha a felmondási korlátozás alá eső munkavállaló alkalmas a munkáltatónál meglévő másik munkakör ellátására, munkajogviszonya mindaddig nem volt megszüntethető, míg ilyen munkakörbe áthelyezhető volt, feltéve, hogy ezt a munkavállaló elvállalta (Mt. V. 23. § (2) bekezdés).

64 Utalok ezzel összefüggésben a felmondási tilalmak meglehetősen kötött, rugalmatlan szabályozására.

65 Ld. Sólyom László különvéleményét.

66 Elsősorban a konzultációs, véleménykézési kötelesség jöhetne szóba, amely a csoportos létszámcsoökkentés esetében már szabályozást nyert. Ld. az Mt. 94/A. §-át.

TANULMÁNY

Az internet-használat versenyjogi és szerzői jogi aspektusai

Wernhard Möschel egyetemi tanár (Tübingen – Németország)

I. Az internet

1. Az internet több mint húsz évvel ezelőtt, az amerikai hadügyminisztérium egy kutatási projektjéből keletkezett.¹ A cél az volt, hogy egy számítógépek közötti adatkommunikációs hálózatot úgy építsenek ki, hogy akár a hálózat egy elemének kiesése esetén is a hálózat többi eleme korlátlanul működőképes maradjon. Egy gyakorlatilag elpusztíthatatlan kommunikációs rendszert akartak felállítani. A feladatot egy egységes kommunikációs protokoll az ún. *TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol)* kifejlesztése által oldották meg. Az így keletkező hálózatnak megvolt az a jelentős tulajdonsága, hogy teljesen különböző hálózathasználókat könnyűszerrel az összes többi hálózathoz tudta kapcsolni. Ez azután elsőként is a tudomány területén következett be a helyi hálózatok összekapcsolása révén (*Local Area Networks*). Technikailag az internet tehát egy sok, különböző, időközben már több mint 70.000 hálózathoz álló hálózatrendszer, amelynek a résztvevői az egységes internetprotokoll révén vannak egymással összekötve. Világszerte ez 50 és 100 millió közötti résztvevőt jelent és ez a szám állandóan emelkedik.

A tudományos világból a tömegkommunikáció világába való átlépést döntően megkönnyítette az 1989-ben kifejlesztett *World Wide Web*. A kevésbé felkészült felhasználó is képes ezen grafikai *User Interface* segítségével, csupán egyet kattintva az egérrel egy megjelölt utasításra, képre vagy ábrára, más dokumentumokkal összeköttetést teremteni. Ilymódon szövegek, képek, hangszöveg, videoszekvenciák és teljes filmek hívhatók le. Ez a fejlődés inkább öntörvényűen ment végbe, központi irányítás nélkül. Természetesen létezik azonban számos privát önkormányzati szervezet.

2. Az interneten belül a jelenleg legfontosabb felhasználási forma valószínűleg az információk adatbankokból való lehívása, függetlenül attól, hogy ezen adatbankokat hol létesítették a globális rendszeren belül. Ugyanakkor az internet a nyilvánossághoz közvetítőként is szolgál. Egy másik jelentős felhasználása pedig az *E-Mail*, az elektronikus posta. Ez lehetőséget nyújt az internet-használók számára, hogy közléseiket más felhasználók felé továbbíthassák. Mivel ezen közlések a címzett számítógépében landolnak, ezáltal azonnal feldolgozhatóvá válnak, eltérően a faxküldéstől. Ez pl. különösen tudományos szövegek feldolgozásánál jelent költség-megtakarítást. Egyre növekvő mértékben jut jelentőséghez az interneten keresztül végzett elektronikus kereskedelem is; az USA-ban az egyes vállalkozások már háromszámjegyű milliós nagyságú forgalmat céloznak meg; 2000-re a becslések világ szinten már 200 milliárd ECU feletti bevételekből indulnak ki.²

Az interneten keresztül időközben pedig már telefonálni is lehet. A még fennálló minőségi különbségek összehasonlítva a telefonhálózaton keresztüli hagyományos továbbítással - leküzdhetők lesznek. Németországban pl. a Bertelsmann médiakonzern még ezen a nyáron piacra fog lépni egy internet telefon-szolgáltatással. Ez a szolgáltatás szép nevet visel: *Avanti Clever Communications*. Technikailag ezen kívül mozgóképek továbbítása is megoldott a valósidő feldolgozás segítségével (*Real Time, Echtzeit*). Ezáltal lehetővé válik a rádió- és televízió adók élő adásainak az interneten való közvetítése is. Ha az elmúlt évtizedben a digitális fejlődés alapján a telefon- és számítástechnika összenövését figyelhettük meg, akkor ma előreláthatóan betársul harmadikként a szövetségbe a televízió is. Az internet ebben a dinamikus folyamatban egy egyetemes kommunikációs lehetőségekkel rendelkező globális felhasználói alappá vált. Ez jelen-

1 A történethez ld. áttekintésképpen Krol, *The Whole Internet*, 2. kiadás, 1994, 13. o.

2 Id. az EK Bizottságának közleményét: Európai kezdeményezés az elektronikus üzleti forgalommal kapcsolatosan, KOM (97) 157, 10.

leg egy jól felismerhető technikai szívóhatást vált ki: az internetre építve számos innovációt dolgoznak ki vagy fejlesztenek tovább.

II.

Jogi problémák

A fent jelzett fejlődésnek sokszorosan jelentős gazdasági és szociális jelentősége van. Egyrészt egy információs korszakba vagy a tudományos társadalom újvilágába való belépésről beszélnek. A porondra szólítva mutatkozik meg ekkor a *törvényalkotó*. A telekommunikáció, a számítógépipar, a szórakoztató elektronikai ipar és az adatszolgáltatók összekapcsolódása, egybeforrása felveti azt a kérdést, hogy vajon a hagyományos *szektorspecifikus* szabályok - elég csak a rádióra vagy televízióra gondolni - *képesek lesznek-e* a jövőben a szabályozásra. Az *adatvédelmi* kérdéseket - így: az érintett beleegyezése nélkül nem lehet személyes adatokat tárolni vagy más módon felhasználni - a fokozódó feszültségek termelik ki. Az adatbiztonság garantálásának, azaz az információk felhasználhatóságának, sérthetetlenségének és bizalmas kezelésének döntő jelentősége lesz számos új szolgáltatás lakosság általi elfogadásával kapcsolatosan. Példaként elég csak az *electronic banking-re* utalni. A német törvényalkotó itt az elektronikus aláírássokról szóló törvény megalkotásával fontos, előremutató lépést tett.³ Az interneten keresztüli üzleti tranzakcióknál részben új megvilágításba kerülnek a felhasználók védelmének aspektusai.

A felvázolt technikai fejlődés ugyanakkor egyéb *közérdeket* is érint. Így pl. az az államérdek, hogy a beszélgetések büntetőjogi szempontból lehallgathatók legyenek, tartalom nélküli csupán, ha megengedett marad a hatékonyan működő titkosítási eljárások alkalmazása. A fiatalok védelme egy további, szintén élesen kirajzolódó probléma. Így nincs olyan szexuális perverzió, amely az interneten ne jelenne meg. A központi probléma azonban abban áll, hogy a belföldi törvényalkotónak *nincs* beavatkozási lehetősége a külföldi vonatkozású cselekvésekre nézve, még akkor sem, ha ezek a határokat átlépve belföldön is hatnak, lehívhatóak. Az ilyen folyamatok belföldről kiinduló ellenőrzése technikai okok miatt lehetetlen. Emellett a jogrendszerek és jogszabályok versengésének, konkurálásának egyes elemei is érintettek lehetnek. Így pl. náci írárok terjesztése az USA-ban a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságából fakad és ezért megengedett, míg Németországban, hasonlóan egy sor más európai országhoz, ez büntetendő.

Az alábbiakban az említett jogi problémakörnek *bizonyos* aspektusairól lesz szó, így a *versenyjogi* és *szerzői jogi* kérdésekről. Ezen kérdéseknél hatásosnak bizonyulnak a hagyományos eszközök. Célszerűnek inkább az új technikai fejlődéshez való óvatos alkalmazkodás tűnik.

III.

Versenyjog

Itt az egyik oldalról tisztességtelen versenyelleni joggal kapcsolatos (a német törvény rövidítése: UWG), másrészt pedig kartelljogi (GWB) kérdések merülnek fel.

1. A belső piac problémái az EU-n belül

1.1. A kereskedelmi kommunikációt illetően az internet elősegíti az olyan egységesen megfogalmazott, értékesítést elősegítő kampányokat, amelyek átlépik a nemzetállamok határait. Az egyes jogrendszerek között még mindig fennálló különbségeket tekintve egy ilyen *központi marketing* jogi akadályokba ütközik. Az EK-Szerződés (EKSZ) 30. cikke az árukra nézve (a behozatal mennyiségi korlátozásának vagy ezzel egyenértékű intézkedéseknek a tilalma) és a szolgáltatásokra vonatkozó megfelelő szabályozás a EKSZ. 59. és ezt követő cikkeiben a továbbiakban már nem segít. Az UWG előírásai szabályszerűen nem árukra és szolgáltatásokra vonatkozó előírások; megmaradnak a forgalmazás-értékesítés mikéntjét előíró szabályoknak, amelyeket a bel-és külföldi vállalkozások egyaránt alkalmaznak. Az EU Bíróságának újabb joggyakorlata értelmében a szabályozás tényállásonként váltakozva már nem azonos hatású intézkedéseket jelent.⁴ A másik oldalon ugyanakkor az internet a globális hálózatalkalítás lehetőségei révén *nem kívánt vállalkozási formák* létrehozására csábít, amelyek pl. a hálóba rendszerként vagy a piramidselling-ként ismertek.

1.2. Mindkét jelenség felveti az EU-n belüli *jogharmonizációt*. A harmonizálendő kérdések lényegében a következők:

- az árengedményekre (rabatt) vonatkozó eltérő nemzeti előírások;
- egymástól eltérő tagállami előírások a kuponreklámok tekintetében;
- különbségek az ingyenes ajánlatokra és reklámajándékokra vonatkozó előírásoknál;
- különböző nemzeti előírások a díjkítúzással, lottózással és nyereményjátékokkal kapcsolatosan;

3 Aláírási törvény/Signaturgesetz, az Információs és kommunikációs szolgáltatásokról szóló törvény/IuKDG (1997. július 22.) 3. cikke (BGBl. I S. 1870.)

4 EuGH Slg. 1993, 6126-*Keck* m. Anm. Möschel, NJW 1994, 429; EuGH Slg. 1993, 6816-*Hünernmund/Bad.-Württ. Apothekerkammer* m. Anm. Möschel, NJW 1994, 782.

eltérő nemzeti előírások a hálózat szisztéma szerint megszervezett vállalkozások közvetlen üzleti gyakorlataira és a progresszív reklámozás egyéb formáira vonatkozóan.

Összehasonlítható kérdések merülnek fel a szponzorálással kapcsolatosan és - egy már meglevő EK irányelv⁵ ellenére - a család és összehasonlító reklámra nézve is.

Az EU szintjén a problémát már felismerték.⁶ A megoldások kidolgozásáért folytatott viták azonban még csak az elején tartanak.

2. A reklám e-mail megengedhetősége (Spamming)

2.1. Elterjedt jelenség a reklámcélokat szolgáló, nem kívánt e-mailek küldése. Az USA-ban Sanford Wallace, az internet 29 éves rosszfűja, aki magát szívesen King of Spam-nek is nevezi. Az ügynökségéből naponta 25 milliót is elérő, nem kívánt e-mailek küldött el.⁷ Figyelemmel az internet szolgáltatók, mint pl. az AOL és az e-mailek küldők közötti perek sokféleségére, valamint szintén figyelembe véve az amerikai kongresszus számos törvénykezdeményezését, amelyekkel a reklám e-mailek tömeges küldését kívánják megakadályozni,⁸ végül is most egy sokkal kevésbé agresszív modell megvitatására kerül sor a kongresszusban. Az e-mailek küldőnek most rendelkeznie kell az internet szolgáltatást nyújtójának az egyetértésével, ha az ő vevőinek reklám e-mailek kíván küldeni. Ennek az egyetértésnek az ellenértékét egyébként meg kell fizetni; és alacsonyabb tarifákat is lehetővé kell tenni szolgáltatást nyújtók és internet-használók között fennálló kapcsolat esetén.

2.2. Németországban 1997 decembere óta létezik a traunsteini tartományi bíróságnak egy olyan döntése,⁹ amely *versenyellenesnek* minősíti a nem kívánt reklám e-mailek küldését, főleg, ha magán e-mail csatlakozóknak küldik. A bíróság indoklásában a telefonon, faxon és kijelző egységen (Btx) keresztül küldött nem kívánt reklámokkal kapcsolatosan már meglevő ítélezési gyakorlatra támaszkodott. Döntő jelentőségű kell, hogy legyen ekkor egy hatásvizsgálat, amely összekapcsolódik az ilyen reklámok felismerésével és elkülönítésével. Szerepet játszik emellett az a várakozás is, hogy az e-mailek száma tovább fog duzzadni. Egy ilyen értékelést én is helyesnek

tartok.¹⁰ Rendszerint egy reklám tevékenységet folytató nem indulhat ki ilyen esetekben a fogadó feltételezett beleegyezéséből. A másik cselekvési szabadságának a figyelmen kívül hagyása, amelyet hagyományosan háborításnak neveznek, megalapozza a versenyszabályokba való ütközést.

Az EU-n belül figyelembe kell venni az előbbiekkal kapcsolatosan, hogy a *távolsági értékesítésről szóló irányelv*¹¹ 10. cikk 2. bekezdése alapvetően megengedi a nem kívánt reklám e-mailek küldését, amíg a fogyasztó ezt kifejezetten vissza nem utasítja (ez az ún. *opt out rendszer*). Ugyanakkor az irányelv 14. cikke lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy szigorúbb rendelkezéseket tartsanak fenn. Az UWG 1. §-a a joggyakorlat által kialakított hagyományos értelmezésében egy ilyen szigorúbb normának tekinthető.¹²

3. Domain nevek

3.1. A domain nevek egymás után következő *betűk*, amelyek a *számítógépek megjelölésére* szolgálnak az interneten. A pusztán egymás után következő számokkal szemben ezeknek meg van az az előnyük, hogy a felhasználó ezeket könnyen meg tudja jegyezni. A domain neveknek ezért igazi *névfüggvényük* van, mert ezáltal azonosítani lehet a kapcsolatot és ezzel a számítógép működtetőjét, azaz pl. egy vállalkozást.¹³ Ahhoz, hogy egy domain nevet az interneten alkalmazhassunk, ezt megelőzően *regisztrálni* kell. Időközben elismert lett, hogy az ilyen domain nevek alapvetően név- és védjegy jogi védelmet élveznek.¹⁴ A világon első, jogerős bírósági döntést 1996 márciusában a mannheimi tartományi bíróság hozta meg: Heidelberg városa sikeresen védekezett azzal a vállalkozással szemben, amely a Rhein-Neckar körzetével kapcsolatos információkból egy adatbankot kívánt létrehozni az interneten és internet címként a „eidelberg.de”-t használta.¹⁵ Mégis ezek a védjegy jogi kérdések a továbbiakban nem tárgyalandók.

3.2. A domain nevek ugyanis a tisztességtelen verseny elleni joggal összefüggésben is jelentősek. Lényegében ez két esetsoportot jelent:

- akkor merül fel az UWG 1. §-ba való ütközés, ha egy domain név regisztrálása elsődlegesen azt a célt szolgál-

5 84/450 EK irányelv (1984. szeptember 10.), Abl. EG 1984 Nr. L 250 - 1984. szeptember 19., 17. Az irányelvet módosította a 97/55. sz. irányelv (1997. október 6), Abl. EG 1997 Nr. L 290 - 1997. október 23., 18.

6 Ennek következménye egy bizottsági dokumentum: A belső piaci kereskedelmi kommunikációról szóló zöld könyv, 15., elérhetősége az interneten: <<http://europa.eu.int/comm/dg15/en/media/commcomm/commer.htm>>.

7 ld. Wired News, 1998. április 9., <<http://www.wired.com/news/politics/story/11577.html>>

8 ld. ehhez: <<http://www.jmis.edu/cyber/statutes/email/>>

9 LG Traunstein, CR 1998, 171 m. krit. Ann. Reichelsdorfer.

10 Hasonlóan Schrey/Westerwelle, 18. melléklet a BB-hez 1997, 17. és köv.; Hoeren, WRP 1997, 995; Ernst, BB 1997, 1060; kritikusan még Bechtold, ZUM 1997, 439.

11 97/7 EK irányelv (1997.05.20.) a fogyasztóvédelemről a távolsági értékesítés során kötött szerződés-kötésekkel kapcsolatosan, Abl. EG. Nr. L 144 v. 1997. június 4., 19. és köv.

12 Hasonlóan Hoeren, WRP 1997, 995.

13 ld. ehhez a kettős funkcióhoz Bechtold, ZUM 1997, 441; Bettinger, GRUR Int. 1997, 441.

14 ld. Bettinger, GRUR Int. 1997, 409; Nordemann, NJW 1997, 1892; Bechtold, ZUM 1997, 441.

15 LG Mannheim. CR 1996, 353. USA-beli esetekhez ld. Bäumer, CR 1998, 174.

ja, hogy ezáltal a versenytársakat akadályozza. Egy név azért lesz „foglalt”, hogy ezáltal mások nyilvánvaló hatásait ki lehessen zárni, mert egy ilyen magatartás jóerkölcsbe ütközőnek minősül.

- vitatott, hogy pusztán köznevek, nemet (és nem fajtát) jelölő kifejezések – mint pl. „ügyvéd.de” vagy „autó.de” domain névként való használata versenyjogiilag megengedhető-e. Márkanévként az ilyen megjelölések nem volnának bejegyezhetők, mivel ezeknél vagy a megkülönböztetésre való képesség hiányzik vagy pusztán csak a megjelölni kívánt adatokról van szó.¹⁶ *Emögött azon szükségletből fakadó elv húzódik meg, hogy a forgalom érdekében egyes megjelölések lefoglalhatók legyenek. A német joggyakorlat ennek az elvnek az internet-nevekre való alkalmazását elutasítja,¹⁷ ahogy én látom inkább jogtalanul. A lefoglalhatóság elvének itt is jelentőséghez kellene jutnia.*¹⁸

4. Kartelljogi implikációk

Kartelljogi érdeklődési körből kiindulva az internet fejlődése manapság két problémakört érint.

4.1. Az egyik az eddig elkülönülő piacok és technikák megfigyelhető összeolvadásával függ össze. Ez viszonylag gyorsan vezet el ahhoz a gyanúhoz, miszerint egy piacon fennálló uralkodó pozíció a monopol-hatás segítségével másik piacra is kiterjeszthető.

Tipikus példája ennek az az antitröszteljárás, amely jelenleg az USA-ban a Microsoft ellen folyik. A Microsoft szeretőgazó Windows-szervezetébe integrálta az Internet Browser Explorer-t. Ez a vállalkozások kárára van, mint pl. a Netscape esetében, amely az internethez való hozzáférést önálló termékként kínálja. A kifogás úgy hangzik, hogy egy ilyen technikai kapcsolás révén kísérli meg a Microsoft az internethez való hozzáférést monopolizálni. Ezzel szemben áll az a tézis, miszerint itt csupán egy hatékonyabb termékről lenne szó, amely sokkal inkább felhasználóbarát.

Az ilyen elágazási kérdések a kartelljog számára nem újak, a növekvő mértékű összekapcsolódás és hálózat kialakítás környezetében merülnek fel, csak kiélezettebb módon. Számomra sokkal inkább a visszafogottság, mint a jogalkotói buzgalom tűnik célszerűnek. Egyes figyelembe veendő esetekben rendszerint ún. *eljárási monopolistákról* van szó, akik a monopolhelyzetüket az innovációk révén szereztek meg. Éppenséggel ez a jelenség az előretörő verseny kívánatos eredménye. Amitől ez függ, az az, hogy az ilyen előnyök a versenyben *contestable*, vitathatók maradjanak. Ez a vitathatóság a fejlődés dinamikáját alapul véve, amely az információs és kommunikációs technológián belül uralko-

dik szinte már definíciószerűen adott. A legismertebb példa a közelmúltból az IBM dominanciája volt a nagyméretű számítógépek esetében. A hetvenes években ez az USA-ban számos magán és kormányhivatali kezdeményezésű antitröszteljárást indított el. Ezek eredménytelenek maradtak, az IBM korábbi dominanciája azonban a piaci folyamatokban meglehetősen drasztikusan magától leépült. Ha a repülőgépgyártás pl. az elmúlt 20 évben olyan hatékony lett volna, mint az információtechnológia, akkor ma a Boeing egy Jumbojet-e csak egy pizza árába kerülne.

4.2. A másik problémakör azon csoportokhoz kapcsolódik, amelyek a domain neveket regisztrálják és kezelik. Az USA-ban ez az Internic (International Network Information Center),¹⁹ Németországban pedig az ún. DENIC.²⁰ A DENIC eredetileg egy magánjogi társasági formában működő érdekszövetség volt. Ma szövetkezeti-ként szervezett. A tagok: kereken 40 nagy internet szolgáltató. A domain nevek tényleges regisztrálását és kezelését mindenesetre a karlsruhei egyetem számítógépközpontja végzi. Ezért a DENIC-től évente kereken 450.000 DM-t kap. Maga a DENIC jelenleg egy regisztrálásért 690 DM-t követel az első évben és 230 DM-t minden további évben. Ezek a tarifák világviszonylatban a legmagasabbak közé tartoznak. Kétséges, hogy vajon *kartellekről van-e szó* ilyen szervezetek esetében, amelyek legitimitációja némileg homályos. A kérdés mindenesetre mindaddig tagadóan válaszolandó meg, amíg egy megállapodás a józan kereskedelmi szempontok alapján szükségesnek tűnik, a domain nevek megduplázódásának elkerülése érdekében. Természetesen alkalmazandók maradnak az *erőfölényes* helyzetre vonatkozó előírások. Ez teszi lehetővé a jogi kontrollt a versenykorlátozási versenyjog szempontjából, esetleg a diszkrimináció vagy a túlzott mértékű árak aspektusából is.²¹

IV. Szerzői jog

A különböző kommunikációs tartalmak, mint az audio, video, szöveg, kép és grafika és a különböző kommunikációs elérési utak integrációja a digitális fejlődés alapján szerzői jogi érdekeket érint.

1. A szerzői jogi eredetiség²²

- Digitális tároló- és kommunikációs technikák más-
képpen engedik meg egy tárolt vagy egyedileg lehívható

16 Id. II DMarkenG. 8.§-át.

17 LG München, CR 1997, 545-Sat-Shop

18 hasonlóképpen Kur, CR 1996, 30; Bechtold, ZUM 1997, 443.

19 <http://www.internic.net>.

20 <http://www.denic.de>.

21 Id. még Nordemann/Czychowsky/Güter, NJW 1997, 1901-1902.

22 Id. a Szövetségi Gyűlés Szakértői Bizottságának második időszaki közleménye: A media jövője, 1997. június 30, BT-Drs. 13/8110 8.-9.

mű minden pontjához való, meghatározott célú hozzáférést, mint a hagyományos szekvenciális struktúrák. Aki-nek szüksége van egy könyvből származó grafikára, már nem kell az egész kötetet beszereznie.

Az interaktív kommunikáció lehetősége nyílik meg, legyen ez akár hálózathasználók közötti vagy akár az előbbieket és a szolgáltatók közötti kommunikáció.

Művek megváltoztatása és kombinálása, úgyszintén eltorzítása könnyűszerrel lehetővé válik. Így pl. lehetséges, hogy egy pornófilmben a résztvevők fejét ismert politikusok fejével cserélik ki. A művek ezután ilyen megváltoztatott formában ismét a hálózatra vihetők és harmadik személyek által lehívhatók.

- Magas beruházási költségek esetén az új szolgáltatások részben a határokat átlépő felhasználást célozzák, egészen addig, amíg a globális piacok létre nem jönnek. Ez összeütközésbe kerülhet a hagyományos területi elvvel, amely a szellemi tulajdon védelmi területét jelenti. Egy a műholdon keresztül több országban való vételre szánt filmet összességében nem lehet sugározni, ha csak egyetlen egy országban is sérti a szerzői jogokat.

Digitális tárolás és továbbítás esetén valamennyi szolgáltatás ugyanazon technikai formában, ugyanazon képernyőn jelenik meg, minőségi különbség nélkül. A magáncélú sokszorosítás, amely ráadásul alig jár költségekkel, teljesen új dimenziót nyit meg. A jogi kalózkodás gyerekjátékká válik.

Művek tömörítése és tárolása a legkisebb területen is lehetséges.

A technika lehetővé teszi a másolás elleni védelem rendszerének fejlődését és az adatbankokon belül a konkrét-egyedi felhasználások rögzítését is. Szerzői jogi management rendszereknek szokták ezt nevezni. A hagyományos átalányrendszerű elszámolási és díjazási rendszerek így egyediesíthetők, precízen kimunkálhatók. Hamarosan lehetővé válik, hogy a szerzői jogilag védett művek használatáért úgy lehet majd fizetni, mint az egyéb telekommunikációs-szolgáltatásokért, pl. a telefonért.

- A szerzői jogi védelem területén kifejlődött nemzetközi együttműködést és jogközelítést a gyakori szükségesség vagy legalább is a problémák szembetűnése arra ösztönzi, hogy egységes normákat irányozzanak elő.

2. Tájékoztató pontok a törvényalkotó számára

Az eddigi tapasztalatok amellet szólnak, hogy a törvényalkotónak erre a fejlődésre nem vakmerően, hanem sokkal inkább óvatosan kellene reagálnia. Az a rizikó, hogy egy elhamarkodott szabályozás egy összességében

pozitívan értékelt fejlődést akadályozhat, túl nagyra látszik. Mindazonáltal a törvényhozónak a szerzői jogi védelem alapjairól is meg kell bizonyosodnia. Az egyik oldalon egy magánjogi dolog, egy property right, tulajdonjog keletkezik azért, hogy a legszélesebb értelemben véve a tudás és információ képződésére ösztönözzön. A másik oldalon pedig a magánjogilag kizárólagos jogsultság az ily módon előállított információk javak optimális felhasználását korlátozza. Közgazdasági zsargonban: a szerzői jogi védelem csökkenti a *social welfare loss due to underproduction-t*, ha beletörődünk a *social welfare loss due to underutilisation*-ba.

Ez összefügg a tudás részbeni közjavak-jellegével (nincs rivalizálás a fogyasztásban).²³ Ugyanakkor a kontinentális hagyományokkal rendelkező európai országokban alkotmányjogi kérdések is felvetődnek (a tulajdon védelme, ezen belül a szellemi tulajdon védelme is, mint az emberi jogok egyik kifejeződése). Kérdéses marad, hogy vajon a törvényalkotónak a résztvevők érdekeit, ezen belül úgyszintén a nyilvánosság érdekeit - tekintettel a felborult technikai fejlődésre - nem kellene-e újból összehangolnia.

3. Kiválasztott probléma-területek

Három problématerületbe érdemes belebocsátkozni: a szerzői jog és a technikai változások, a felhasználó társaságok szerepe, a tényállás nemzetközi jellege.

3.1. A szerzői jog és a technikai változások

Az egyes WWW-oldalak az interneten vitathatatlanul szerzői jogi védelmet élveznek, amíg megfelelő alkotói színvonalat képviselnek.²⁴ A WWW-oldalak - amelyek egy listát az ún. *hyperlinks*-t tesznek ki - vagy szerzői jogi adatbank-műként vagy mint speciálisan adatbankok élveznek védelmet. Ez a védelem az 1996. március 11-i EU adatbank-irányelvre vezethető vissza.²⁵ Az utóbbi két tényállást én kritikusnak tartom, mert ezek már inkább a beruházás-védelemhez állnak közel. Ezt a védelmet olyan gazdaságban, ahol érvényesül az iparúzés és a piacralépés szabadsága, nem lehet meggyőzően kidolgozni.

Ami a jogsértéseket illeti, - a Németországban uralkodó vélemény szerint - az egy WWW-oldalról a felhasználó általi letöltés, hívás, az ún. *Downloading* a szerzőnek az UrhG 16. §-a szerint biztosított többszörözési joga alá tartozik.²⁶ Időközben az 1997. december 10-i EU irányelv-tervezet a szerzői és szomszédos jogok harmonizációjáról az információs társadalomban, hasonlóan látja a kérdést.²⁷ Ezzel szemben az 1996. decemberi WIPO egyezményben nem tudtak erre vonatkozóan egyezséget elérni.²⁸ Ha egy szerző

23 Id. a Szövetségi Gyűlés szakértői bizottsága második időszaki közleménye: a Média jövője, 1997. június 30, BT-Drs. 13/8110 9.-10.; Lehmann, GRUR Int. 1983, 356.

24 Bechtold, ZUM 1997, 428; Koch, GRUR 1997, 417. o.-tól.

25 96/9. sz. EK irányelv, Abl. EG Nr. L 77, 1996. március 27, 20.

26 Schwarz, GRUR 1996, 839. és köv.; Koch, GRUR 1997, 423; alapvető kritika Bechtoldnál, GRUR 1998, 26.

27 KOM (97) 628 endg.; lsd. ehhez v. Lewinski, GRUR Int. 1997, 672.-673.

28 V. Lewinski, GRUR Int. 1997, 672. és köv.

a művét a WWW-n mégis bármiféle hozzáférési korlát nélkül kínálja, akkor abból kell kiindulni, hogy az egyszerű felhasználás jogát minden használatnak díjazás nélkül átengedte. Csak így ragadható meg ésszerűen a szerző magatartása.²⁹

A WWW-oldalak kínálatának jogi besorolása sokáig vitatott volt. Időközben elismertté vált, hogy ezek a szerzőnek fenntartott jog, a nyilvánosságra hozatal joga alá tartoznak. (UrhG 15. § 3. bek, az 1996. október 20-i szerzői jogról szóló WIPO egyezmény 8. cikke,³⁰ a szerzői jog harmonizációjáról szóló EU irányelvjavaslat.)³¹ Ebben az összefüggésben szintén vitathatatlan, hogy az ún. *jogkimerülés* alapelve az online közvetítéseknél nem alkalmazható. Ha egy eredeti művet vagy egy mű sokszorosított példányát a jogosult hozzájárulásával hoztak forgalomba, akkor ennek a már tárgyasult dolgnak, teszi tárgyának a további közlése nem akadályozható meg. Egy elektronikus szolgáltatás ezzel szemben tetszés szerint megismételhető. Ez hasonló a bérbeadáshoz, amelyre szintén nem vonatkozik a kimerülési alapelv.³²

Egy elektronikus másolat többszörözésének lehetőségéhez járul a számítógép-hálózatokban az a lehetőség, hogy *keresztutalás* révén az internet szolgáltatást nyújtók idegen adatokat a saját szolgáltatásaikba felvegyenek és a hyperlinks útján azokra a figyelmet fel is hívják. Általában abból szokás kiindulni, hogy az a jogosult, aki művét védelem nélkül juttatja az internetre, egyetért alapvetően a művére vonatkozó ilyen utalásokkal. Szerzői jogi jogsértés áll fenn ezzel szemben, ha egy szolgáltatást nyújtó az idegen információkat az ún. *Frames*-eken keresztül olyanformán integrálja, hogy az saját információ szolgáltatásának alkotórészeként jelenik meg.³³

Az itt felmerülő *felelősségi kérdések* tekintetében a német törvényalkotó 1997-ben relatíve nagyvonalú szabályt alkotott: a szolgáltatást nyújtók csak azokért a saját adatokért felelősek, amelyeket felhasználásra készen tartanak. Az idegen információkra ez csak akkor érvényes, ha ezekből a szolgáltatók számára ismeret származik és technikailag lehetséges, valamint feltételezhető, hogy ezen ismeretek használata megakadályozható. Ha egy szolgáltatást nyújtó csupán az idegen adatokhoz való hozzáférést segíti elő, már eleve megszűnik mindenféle felelősség.³⁴ A törvényalkotó ezzel a modern kommunikációs szolgáltatásokat kívánta támogatni.

Köztetároloknál, amelyek világszerte jönnek létre az

internet technikai hálózatstruktúrája alapján, eredményében nem forog fenn szerzői jogi jogsértés. Ez inkább egy egyszerű *szállításhoz* áll közel, mint egy elektronikus le-
híváshoz. Gyakorlati szempontból jelentőssé ez főként az ún. *Routing* esetében válik, amikor az információt több adatsomagra bontják fel, különböző utakon ezeket elszállítják és csak a célállomáson rakják ismét össze.³⁵ Az így összeállított másolat egésze ezzel szemben már ismét a *szerzői többszörözési jog alá esik*. Ez utóbbi ki-
jelentés alapvetően érvényes az ún. *Caching*-re is. Itt a *Browser* (a Tallózó), a legegyszerűbb esetben, a tároló-
ban egy már lehívott oldalt őriz meg, úgyhogy ismételt lehívás esetén az eredeti originál-szerveren való hozzáféré-
sre (lehívásra) már nincs szükség. Rendszerint azonban a szerző hallgatólagos beleegyezéséből indulnak ki: a
caching nem más, mint egy technikai eljárás, amely segít a hozzáférési időt az interneten lecsökkenteni és az ily-
módon korlátozott irányítási eszközöket gazdaságosab-
ban felhasználni.³⁶ Így látja ezt a már többször idézett, a szerzői jogról szóló, 1997. december 10-i EU irányelv-
javaslat 5. cikke is.

3.2. A szerzői jogokat felhasználók társaságai / kezelő szervek

A hagyományos felhasználói szervezetek azért jöttek létre, hogy *jobb hatalmi egyensúlyt* teremtsenek a joga-
sultak és felhasználók között, és a naponta tömegével előforduló ügyleteknél mindkét csoportnak *segítségük-
re legyenek a jogszerzésnél*. Ezek a szervezetek a má-
sodik legjobb megoldásnak bizonyultak: saját maguk által ellenőrzött monopolszervezeteket hoztak létre. Az
elszámolásaik szükségszerűen átalányrendszerűek ma-
radtak és ennek megfelelően az elosztás torzulásához
vezettek.

Az elektronikus szerzői jogi management rendszerek,
amelyek rendszerint az internetre támaszkodnak, nyújthat-
nak ekkor segítséget.³⁷ Ezen rendszerek a telefondíjakhoz
hasonlóan megengedik gyakorlatilag az egyedi elszámolás
lehetőségét. Az 1996. decemberi két WIPO egyezmény
arra kötelezi a résztvevő államokat, hogy alkossák meg a
szükséges technikai védelmi intézkedésekkel kapcsolatos
kiegészítő jogszabályokat, mint pl. a zárolás vagy kódolás
szabályait.³⁸ A szerzői jogról szóló EU irányelvtervezet 6.
és 7. cikkei ezeket a nemzetközi jogi meghatározásokat
konkretizálni akarják. A szerzőnek visszaadnák ezáltal a

29 Bechtold, ZUM 1997, 430; Ernst, BB 1997, 1059.

30 WIPO Copyright Treaty (WCT), WIPO-Dok. CRNR/DC/89, 1996. október 20.; nyomtatásban: IIC 1997, 208. és köv. old.

31 Schricker, A szerzői jog útján az információs társadalom felé, Baden-Baden 1997, 116. és köv. old.; A Szövetségi Gyűlés szakértői bizottsá-
gának második időszaki közleménye: A média jövője, 1997. június 30., BT-Drs. 13/8110, 12. Kritikusan Bechtold, GRUR 1998, 25.

32 A Szövetségi Gyűlés szakértői bizottságának második időszaki közleménye: A média jövője, 1997. június 30., BT-Drs. 13/8110, 15.; v.
Lewinski, in: Lehmann (Hrsg.), Internet-und Multimediaerecht, Stuttgart 1997, 160.

33 Id. ehhez Bechtold, ZUM 1997, 432. és köv. old.; Ernst, NJW-CoR 1997, 224; Waldenberger, MMR 1998, 128.-129. Áttekintést nyújt
Bechtold: Die Link Controversy Page, <<http://www.jura.uni/tuebingen.de/~s-bes/l/lcp.html>>.

34 TDG 5.§ (JuKDG 1. cikke, 1997. július 22, BGBl. I 1870.); lsd. ehhez Engel-Flehsig/Tettenborn, NJW 1997, 2891. és köv. old.

35 Id. ehhez Bechtold, ZUM 1997, 437; Engel-Flehsig/Tettenborn, NJW 1997, 2985.

36 Bechtold, ZUM 1997, 437; Engel-Flehsig/Tettenborn, NJW 1997, 2985.

37 Id. Bechtold, GRUR 1998, 21.

38 A WIPO Copyright Treaty 11.- 12. cikke és a WIPO Performances and Phonograms Treaty 18.- 19. cikke, mindkettő 1996. október 20.;
WIPO-Dok. CRNR/DC/89 és 90; nyomtatásban in: IIC 1997, 208.o.-től.

tömeges sokszorosítás korszakában elveszített jogállását. A felhasználók társaságainak tevékenységi területe így az egyik oldalon tendenciózusan leszűkülne. A másik oldalon azonban új lehetőségek jelennének meg, mint pl. adatkötegek közvetítése (pl. szöveg, zene, kép), de ezek a társaságok az ún. Multimédia felhasználásoknál is sokszorosan szükségesek lesznek.³⁹ Monopolszervezetek a szerkezetátalakulásban - ez a versenyjogász számára mindenképpen öröndetes perspektíva!

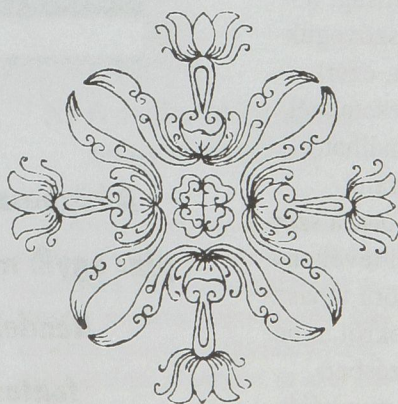
3.3. A tényállás nemzetközi jellege

A nemzetközi szerzői jogot közismerten a területi elv uralja. Nincs egységes nemzetek feletti szerzői jog. A szerző sokkal inkább nemzeti szerzői jogok egy kötegével rendelkezik, amelyek a feltételek és a védelem terjedelme alapján országonként teljesen különbözőek. Ebből vezetik le, hogy a szerzői jogi védelem alapvetően azon állam joga szerint meghatározott, amelynek területén a védelmet igénybe kívánják venni (az ún. védelmet nyújtó ország elve).⁴⁰ Konkrétan ez attól függ, hogy hol követek el valamilyen jogsértést.

Online-média esetében, mint pl. az internetnél, kérdéses, hogy a hely vajon a számítógép székhelye, amelyben a WWW-oldalakat tárolják (*származási ország*) vagy az az állam, ahol ezeket az oldalakat később lehívják (*fogadó ország elve*). Ezzel kapcsolatosan újabb nehézségek is felmerülnek, amelyek a köztestárolásból vagy szerte a világon elkülönített információk összerakásából adódnak. Ha a fogadó állam elve mellett maradunk, akkor a szolgáltatónak kellene garantálnia, hogy nem követ el szerzői jogi jogsértést. Ez eredményezte a világon legszí-

gorúbb szerzői jogi törvényeket (*race to the top*). Ha a származási országból indulunk ki, mint a jogsértés mérvadó helyéből - ezt tette az EU műholdállomásokra vonatkozó műhold-irányelve is⁴¹ -, akkor azt kockáztatjuk, hogy az alacsonyabb védettségi színvonalú államokból a szolgáltatók kivándorolnak, pl. a csendes-óceáni Tongára (*race to the bottom*).⁴² Mint Stefan Bechtold joggal megjegyzi, az a probléma lényege, hogy az internettel kapcsolatosan a szerzői jogi jogsértéseket már nem egy meghatározott országban követik el, hanem egy kommunikációs hálózatban, amelyhez a felhasználók a világ minden tájáról hozzáférhetnek.⁴³ Szívesen jelölik meg kiútként a jogharmonizációt is, úgymint nemzetközi minimum standardok megalkotását. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ez továbbra is tuskés út marad. Talán valamivel könnyebb erre az útra az Európai Unión belül rálépni, ami azonban csak részleges megoldás. Egy másik szerény lépés lehetne jogilag nem kötelező charta kidolgozása, amely a problémákat azonosítja, koordinálási módszereket dolgoz ki, a releváns csoportok részvételét támogatja és hozzájárul a meglévő szabályok jobb átláthatóságához. Az interneten belüli autonóm szabályozási mechanizmusok, ahogy ezek a domain nevek adásánál⁴⁴ vagy mint magatartásszabályok a netikett⁴⁵ formájában léteznek, további opcióként fontolandók meg.

Úgy tűnik jelenleg, hogy *maradnak a hagyományos jogi megoldások*, amelyek éppen hogy nem állnak szemben a fejlődő technikával, mint alapulfekvő tényállással. Ezt információs kihívásként kellene felfogni, a nehézségek pedig a *condicio humana* részét képezik.

39 Id. Kreile/Becker, GRUR Int. 1996, 691. és 692.

40 Katzenberger in: Schricker, UrhG-Kommentar, München 1987, vor §§ 120.-tól, Rnr. 70. és köv. old.

41 93/83 EK irányelv, 1993.szeptember 27., Abl. EG Nr. L 248-1993.október 6.

42 93/83 EK irányelv, 1993.szeptember 27., Abl. EG Nr. L 248-1993.október 6.

43 93/83 EK irányelv, 1993.szeptember 27., Abl. EG Nr. L 248-1993.október 6.

44 Id. ehhez <<http://www.gtld-mou.org/>>; Kur, CR 1997, 327. o.-tól.

45 RFC 1855, <<http://ftp.nic.de/pub/doc/rfc/rfc-1800-1899/rfc1855.txt>>.

1998

MEGJELENT!

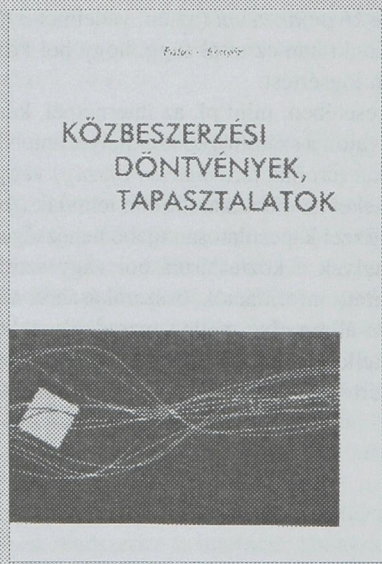
PATAY-FENYÉR:

KÖZBESZERZÉSI döntvények, tapasztalatok

A Logod Bt. 1998. elején kiadta a Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok című művét, mely többek között tartalmazza az 1996-97. évi publikus közbeszerzési döntvények-, határozatok kivonatait.

A közbeszerzésekkel kapcsolatban - jórészt újdonsága miatt - sok értelmezési és eljárási probléma vetődött fel. A vitás kérdésekben a Közbeszerzési Döntőbizottság dönt. E döntvények lényegében arra adnak választ, hogy a közbeszerzésekről szóló törvény egyes rendelkezéseit a Közbeszerzési Döntőbizottság, mint ügydöntő hatóság, hogyan értelmezi. A döntések szövegükben hosszúak és bonyolultak, ezért igény mutatkozott az újabb eseteknél hivatkozási alapul is felhasználható, tartalmi lényeg közreadása iránt.

A döntvényekhez kapcsolódóan a szerzők beszámolnak az ügyvédi tevékenységük során szerzett széleskörű tapasztalataikról, gyakorlati fogásokról, amelyek segíthetik, a közbeszerzésben érintett vezetők és jogászok munkáját.

**A közbeszerzés a magyar
piac egyik meghatározó eleme**

**Rendelje meg ezt a
fontos kiadványt!**

PATAY-FENYÉR: *Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok* című könyv ára 2500 Ft+Áfa.

**Kiadja és terjeszti a Logod Bt., a kis példányszámú kiadványok
speciális kiadója. Megvásárolható a kiadó címén;
1012 Budapest, Logodi u. 49., Tel./fax: 214-2453, 375-1490**

LOGOD BT

SZEMLE

POKOL BÉLA:

egyetemi tanár,

Eötvös Loránd Tudományegyetem
(Budapest)Az érdekkutató
jogtudományról

Bevezetés

A magyar jogelméleti-jogfilozófiai irodalomban gyakorlatilag elemzés nélkül maradt a Rudolf von Jhering nyomán az 1900-as évek elején első sorban Philipp Heck által kiépített *érdekkutató jogtudomány* pozíciója, és az erről fennmaradt néhány elemzés inkább a tételes jogtudományok művelőinek „melléktermékeként” látott napvilágot. Így említeni lehet Nizsalovszky Endre „Fogalomkutató és érdekkutató jogtudomány, a szabadjogi iskola és a tiszta jogtan” című tanulmányát, aki jelzi, hogy a századelőn főként a kártérítési jog területét elemző Nagy Ferenc és Kuncz Ödön tanulmányaiban bukkan fel erőteljesebben az érdekkutató jogtudomány módszertana (Nizsalovszky 1984:21).

Nem lehet véletlennek tekinteni ezt az *ignoranciát* a hazai jogelméleti irodalomban. Ennek uralkodó tónusát ugyanis döntően mindig a jogon túli általános filozófiai problémák uralták, és a jog legátfogóbb összefüggéseit nem a jog belső működési mechanizmusaiából próbálták megérteni, hanem az általános filozófiai és/vagy társadalomelméleti tézisek alkalmazásaként közelítették meg ezeket. Így a magyar jogelméleti gondolkodás kezdetét jelentő Csatskó Imre, Virozsil Antal és Pauler Tivadar a XIX. század első felében a kanti filozófiai rendszerből, az őket követő Pikler Gyula a történelmi materializmus tételeiből, Somló Bódog - Pikler materializmusával szakítva - az újkanti filozófia eszméiből, és az ő nyomdokain Moór Gyula és Horváth Barna szín-

tén e filozófiai alapokra építve fogalmazta meg a jogra vonatkozó nézeteit. A jog belső fogalmi rendszeréből és az ezek által tartalmazott problémáktól már csak az újkantianizmus „tisztá” módszertanra törekvése miatt sem indulhattak ki, és az a priori tisztaságra koncentráció következtében a tapasztalati jogtudomány kérdései zárójelbe kerültek elemzéseikben (lásd ehhez Pokol: 1998a; 1998b). Az érdekkutató jogtudomány pedig éppen a működő jogi mechanizmusokból, a bírói ítélkezés értelmezési munkájának kérdéseiből, a jogszabályok értelmének mögöttes meghatározóiból indul ki, így a tiszta jogfilozófia, vagy a történelmi materializmus átfogó társadalomképétől ezek idegenek voltak.

E rövid tanulmányban az érdekkutató jogtudomány *jogkonceptiójára* elemeit igyekszünk kiemelni, és a már többször jelzett más jogelméleti paradigmákkal, a szövegpozitivizmussal, a fogalmi jogászattal és a bírói jogtalálás szabadságát hirdető szabadjogászokkal igyekszünk összevetni ezeket az elemeket.

I.

Az érdekkutató jogtudomány kialakulása

1. A német egyetemi jogász berkekben és a gyakorlati jogi életben egyaránt a XIX. század második felében a *pandekta jogtudomány* jogkonceptiójának megkérdőjelezhetetlen uralma jellemezte az elterjedt jogfelfogást. A történeti jogi iskola szokásjogi elemeket kiemelő hangsúlyai ebben az időben már régen elmerültek, és a jog meghatározójává vitathatatlanul a jog szabályai mögötti jogfogalmi rendszereket kidolgozó egyetmi jogászok, illetve az ő elemzési stílusukat átvevő más jogászok váltak. Ebben a szellemi légkörben egyre inkább bevett tétellé vált, hogy a jog szabályai *csak kö-*

vetkezmények, és ezek a joganyag mögött álló jogi fogalmi rendszerből erednek. A bírónak a jog alkalmazásakor így első sorban a mögöttes jogfogalmakra kell tekintettel lenni, és az ítéletét - különösen, ha az alkalmazandó szabály értelmezése homályosságot mutat - a szabályok mögötti jogfogalmakból kell levezetni.

2. E fogalomjogászat legkövetkeztesebb élharcosa volt egy ideig Rudolf von Jhering (1818-1892), ám miután a végsőkéig hajtotta a jogi élet súlypontjának a jogszabályoktól a jogfogalmakig való eltolását, maga döbbsen rá ennek zsákutcás jellegére, és indult meg a jogfelfogás kritikája felé (Jhering 1872:12, illetve e fordulat elemzésére Larenz 1970:135-141). E fordulata előtt Jhering „*höhere Jurisprudenz*”-nek, *magasabb jogtudománynak* nevezte azt a módszert, amikor a jogtudós a jog pozitív szabályaiból kiemeli az ezeknek alapul fekvő fogalmakat, majd ezeket egy még általánosabb fogalomra viszi vissza, és így ez az általánosabb fogalom alá aztán olyan területek is behozhatók - és a bíró ezekre is ítéleteket alapíthat ezután - amelyek az eredeti jogi szabályozásban nem tartoztak a szabályozás alá. A jog fejlődése így a jogtudósi fogalmi fejlesztés vonalán halad, és a bíró a szabályok mellett/helyett a jogtudósi fogalmi rendszereket tanulmányozza és alkalmazza (lásd ennek jellemzésére von Rümelin 1974: 72-87).

Élete utolsó éveiben Jhering *szaktott* e felfogásával, és a jog fejlődését egyrészt erősebben az állami törvényhozáshoz igyekezett visszakötni, másrészt a bírakat az eseti ítélkezésükben nem a jogfogalmakhoz, hanem az adott jogszabály *céljainak* kutatásához utalta: „Az egész jogrendszer és minden jogszabály alkotójának célja van, egyetlen jogtétel nincs, amely egy célnak, vagyis egy gyakorlati motívumnak ne köszönne létrejöttét...minden, ami a jogban van egy cél által jött létre, és e cél érdekében hat (...) A jogtudomány leg-

magasabb feladata az, hogy a jogi normák célját keresse, és ez áll mind a jogdogmatikára, mind a jogtörténeti kutatásokra" (Jheringtól idézi: Larenz 1970:36).

3. Jheringnek ezek a fejtegetései a német jogtudományban két iskola létrejöttéhez is kiindulópontot jelentettek. Közvetlenül 1892-ben bekövetkezett halála utáni években eleinte a bírói szabad döntést és ennek törvényszövegtől, jogtudományi konstrukciótól elszakítását követelő *szabadjogászok* (Oskar Bülow, Ernst Fuchs, Hermann Kantorowicz stb.) léptek nyomdokaiba, és mély nyomokat hagytak nemcsak a német és az európai jogi gondolkodásban, de az *amerikai* jogelmélet jogi realistái és jogszociológiai iskolái is jórészt innen kapták az impulzusokat. Az 1910-es évektől kezdve azonban egyre inkább egy *másik* jogelméleti irányzat is kibontakozott, és ez egyrészt nem engedte meg olyan szélsőségesen a bírót törvénytől elszakadását, mint azt a szabadjogászok követelték, másrészt a jogi fogalmakat sem vetette el, hanem ezeket csak erősebben a jogszabály által szabályozott életviszony *érdekkonfliktusaihoz* igyekezett kötni.

Ennek az *érdekkutató jogtudománynak* ("Interessenjurisprudenz") a kialakítója első sorban Philipp Heck (1858-1943) volt, de mellette Ernst Stampe, és különösen Rudolf Müller-Erbach tett sokat e jogfelfogás kidolgozásáért. (Az utóbbi – mint majd látni fogjuk – később „kauzális jogi gondolkodás” név alatt a jogszociológia felé vitte el az érdekkutató jogtudomány pozícióit.) Heck Jheringhez való viszonyát jól adja vissza Karl Larenz értékelése: „Jheringnek nem sikerült az, hogy új felfogását a jogban való célról a jogalkalmazás számára egy gyakorlati útmutatással világossá tegye, vagy egy végig gondolt jogi módszertanná formálja ezt. Az, aki ezt véghezvitte csak Philipp Heck volt. Az ő alapvető munkái csak két évtizeddel Jhering halála után jelentek meg” (Larenz 1970:135).

Mielőtt rátérnénk az érdekkutató jogtudomány jogkoncepciójának elemzésére, érdemes utalni arra a *társadalmi-történelmi változásra*, amely megadta a keretet illetve ösztönözte a fogalmi jogászat pozíciójának megtörését Németországban. Röviden ezt a változást a *monolit uralkodói akarat politikai érdekartikulációval való kibővüléseként* lehet megragadni, amely a jog alkotása felett rendelkező központi állami akaratot egymással küzdő politikai érdekcsoportokra és pártokra alapozta. Ezzel megrendült a talaj azon fikció alatt, miszerint a jog szabályai a semleges tudományos racionalitás magasabbrendű termékei, melyeket a politikától és az érdekharoktól mentes jogtudósok tudnak létrehozni a logika szabályain keresztül. A pozitíválódott jog, azaz a szokásjogi jogképződésből a központi államakarat rendelkezése alá került jogalkotás, ezzel a társadalmi-történelmi változással tendenciaszerűen a politikai demokrácia intézményeihez (parlament, politikai pártok stb.) került át a monolit uralkodói/kancellári hivataltól, mégha ez az 1900-as évek elején Németországban csak félig valósult is meg, és csak a Weimari Köztársaság idején vált teljessé.

Az érdekkutató jogtudomány ezt a láthatóvá vált politikai érdekharokot vette alapul, és fogadta el a jogalkotás fő meghatározójaként, amikor a jogszabályokat az érdekekre (és nem a pusztán logikára) vezette vissza.

II.

Az „érdekkutató” jogkoncepció

1. Az érdekkutató jogtudomány jogkoncepcióját a korabeli versengő jogfelfogásokkal – a törvényszöveghez kötöttséget kiemelő *szövegpozitívizmussal*, a bírót törvénytől való függetlenségét hirdető *szabadjogi iskolával* és a jogfogalmi rendszert középpontba emelő *fogalomjogászzal* – összehasonlítva a következő két lehatárolással lehet jellemezni:

a) Erősebben a jogszabályok szövegéhez igyekszik kötni a bírót ez a

koncepció, mint a fogalomjogász vagy a szabadjogász, de a szövegpozitívizmus teljes szöveghez kötöttségéhez képest nagyobb értelmezési szabadságot hagy meg számára.

b) Nem veti el teljesen a jogfogalmi rendszert, mint a szabadjogászok, de e fogalmaknak csak alárendelt szerepet ad az ítékezés meghatározásában, illetve a pusztán logikai fogalomképzés helyett az egyes szabályozási területének érdekhelyezeteit és érdekkonfliktusait igyekszik belefoglalni a jogi fogalmakba.

Az érdekkutató jogfelfogásának *kiindulópontja*, hogy a jogalkotó nem a jogfogalmakból dedukálja az egyes konkrét jogi rendelkezéseket, hanem a *szabályozandó terület érdekeit* és ezek ellentéteit, küzdelmeit alapul véve dönti el valamelyik érdek *járára* az érdekkonfliktust, más szóval valamelyiket előnyben részesíti, a másikat háttérbe kényszeríti. A bírót ezért oly módon tudja a leghelyesebben alkalmazni a jogszabályt, ha szemügyre veszi előtte, hogy milyen érdekek és érdekkonfliktusok vannak a szabályozott területen, és ezután azt nézi meg, hogy ezek között melyik *járára* döntött a jogalkotó. Az elé kerülő ügyben neki is ezt a *jogalkotói érdekdöntést* kell alapul venni, és e szerint dönteni a felek között. Nézzük meg ezt Heck megfogalmazásában: „...minden eseti döntést úgy lehet felfogni, mint az egymással szembenálló érdekek azonosítását-feltárását és ezen érdekek mérlegelését az értékítéletek és értékeszmék szerint (...) A törvényi értékítélet átvitele az eseti döntés értékítéletére a döntés előtt álló érdekkonfliktusnak a törvényi autoritativ értékítéletben levő való összehasonlításban áll. Ezért a bírónak nem a teljes valóság konkrét érdekeit kell megragadnia, hanem azokat a jegyeket kell kiemelni, amelyek a jogrendben már értékelve vannak” (Heck 1968:35).

Ahhoz, hogy ez a módszer jól tudjon működni, Heck és a többi érdekkutató szerint három területen kell változtatást elérni:

a) A jogi fogalmak terén az érdek-helyzeteket jobban artikuláló (osztá-

lyozó, típusokra bontó stb.) fogalmakat kell kialakítani a jogtudományoknak.

b) Hasonlóképpen ehhez a jogi oktatásban is változtatás kell, és az „életlől idegen” absztrakt jogi oktatás helyett a valóságos érdekellentétek megismerését és a közöttük való eligazodás ismereteit és ennek képességét kel megtanulni.

c) Végül a bírói munkában a jogszabályok és jogi fogalmak közötti eligazodáshoz szükséges tevékenység mellett a gazdasági és egyéb érdekharcok és érdekkonfliktusok állandó figyelése szükséges. Összegezve ezt: az érdekkutató módszer töredékesen benne van a jogban tudatos jogelméleti felismerés nélkül is - állítják az érdekkutatók -, de tudatossá téve és e szerint tökéletesítve a jogi élet egyes szektorait válik ez kiteljesedetté.

2. Az érdekkutató, hasonlóan a fogalomjogászhoz, ám szemben a szövegpozitivistával, elismeri, hogy *vannak joghézagok*, és ennek *kitöltését a bíróra bízta*, ám nem a fogalmak általánosítása útján, hanem a *jogalkotói érdek mérlegelés eredményének a hézagba átvitele* alapján: „Teljesen helyesnek találom én azt a fejtegetést - írja Heck - miszerint léteznek joghézagok, és ezeket nem konstrukció, hanem az érdekek vizsgálata alapján kell kitölteni” (Heck 1974:35). Ugyanígy hajlandó az érdekkutató is a törvényszöveg korrekciójára (hasonlóan a fogalomjogászhoz), de ő nem a törvényszöveg mögötti jogfogalmak fényében teszi ezt. Ez a korrekció akkor jön létre, ha az érdekkutató-bíró úgy látja, hogy az érdekhelyzet változásai a törvény megalkotása óta olyan irányt vettek, hogy csak akkor lehet eleget tenni a törvényhozó akkori érdek mérlegelő döntésének, ha most a szöveggel szemben dönt. Ekkor a *szövegszerű rendelkezéssel szemben is e valamikori érdek mérlegelő döntésre visszanyúlva kell az ítéletét meghoznia* (lásd Hubmann 1956:54).

A jog lényege e jogfelfogás szerint a szöveg mögötti *érdek mérlegelő*

jogalkotói döntésekben van, és a bírónak első sorban ehhez kell ragaszkodnia.

Nézzük meg egy példán az érdekkutató és a fogalomjogász eltérő megközelítését egy eset megítéléséhez. Vegyük azt az esetet, amikor egy joghallgató kölcsön kap évfolyamtársától egy értékes jogbölcseti könyvet, és ő eléggé el nem ítéhető módon - pénzügyi gondjain segített, eladja azt egy antikváriusnak. Az évfolyamtárs felfedezi az antikváriusnál saját könyvét, és mivel az nem hajlandó visszaadni neki, pert indít ellene. Ha a bíró a fogalomjogász képzés szerint ítélik, akkor abból indulhat ki, hogy „Senki nem adhat át több tulajdont, mint amivel ő rendelkezik”, és így fogalmi képtelenségként elutasítja, hogy a nem tulajdonos joghallgatótól az antikvárius megszerezte a könyv tulajdonjogát. Ezen az alapon a könyv az évfolyamtársnak mint jogos tulajdonosnak jár vissza. Egy érdekkutató jogászt ezzel szemben hidegen hagynák a jogfogalmakból való egyszerű logikai következtetések, és azt nézné meg, hogy a két szembenálló érdek, a tulajdonos érdeke illetve a jóhiszeműen könyvet vásárolt antikvárius érdeke közül melyik részesítendő előnyben. Végül soron mindkét érdek jogosan védhető, de a perben egy olyan érdekszempontot kell találni, amely valamelyik javára eldöntheti az ítéletet. Ez a szempont az lehet, hogy az évfolyamtárs maga is hozzájárult azzal a bizalmával, mellyel könyvét kölcsönadta a joghallgató ismerősének az antikvárius jóhiszemű könyvvásárlásához. Ez utóbbi a könyv birtoklásából következtethetett arra, hogy a tulajdonostól veszi meg a könyvet. Tehát ezen az érdek mérlegelő alapon az antikváriusnál marad a könyv az ítélet szerint. (Egy további szempont a fenti vitához: ha az antikváriusnál ezzel szemben egy ellopott könyv eredeti tulajdonosa jelenik meg, a fenti perben már őt illetné az előző mérlegelés szerint a könyv tulajdonjoga.) A példa Karl Engisch 1956-os, jogi módszertanokat összehasonlító könyvéből való (Engisch 1956:187-188) de talán érzékletesen mutatja a fogalomjogász és az érdekkutató eltérő gondolkodásmódját.

3. Mint leágazást kell jelezni a „kauzális jogi gondolkodást”, melyet Rudolf Müller-Erzbach igyekezett kialakítani az érdekkutató jogtudomány továbbfejlesztéseként (lásd Müller-Erzbach 1950). Ő ugyanis egy idő után arra a belátásra jutott, hogy túlságosan szűk az a jogfelfogás, amely a sok jogképző faktor közül csak az érdekeket és az érdekharcokat veszi alapul. E mellett egy sor további meghatározó is jelen van a jogszabályok megalkotásakor, és ezeket együtt kell figyelembe venni azok alkalmazásánál is (lásd ennek elemzéséhez Hubmann 1956:57-59). Ebből a jogképből kiindulva a jogtudománynak a jogalkotásban és a jogalkalmazásban ható társadalmi meghatározókat kell elemezni - és ez az álláspont szükségszerűen jogszociológiává oldja fel a tételes jogtudományokat is. A „kauzális jogi gondolkodás” ezért rendszeres jogi módszertanná nem is tudott kiépülni.

III.

Az érdekkutató jogtudomány kritikája

1. Már a XX. század elején megfogalmazódott kritikák azt vetették az érdekkutatók szemére, hogy kizárólag a gazdasági természetű érdekek harcait keresik a jogi konfliktusok mögött, és ez leszűkíti és eltorzítja a jog működését. Nem vitásan valamilyen mértékben minden életbeli esetben vannak olyan elemek, melyek gazdasági érdekek szerint tagolják a felek szembenállását, de ha csak erre alapozzuk a teljes szituáció jogi feldolgozását, akkor egy sajátos irányba *torzítjuk el* azt.

Nem tagadható, hogy lehetnek társadalmak vagy minden társadalomban egyes társadalmi csoportok, melyeken belül a teljes életszféra szituációinak értékelésében a gazdasági érdekek szempontja fontosabb más szempontoknál, de még itt is erőltetett lenne a jogot kizárólag erre alapozni. Heck és az érdekkutatók e kritikával szemben úgy érveltek,

hogy ők az érdekeken nem pusztán a gazdaságiakat értik, hanem e mellett a szellemi, vallási és egyéb jellegű érdekeket is. A érdekek e tágabb felfogására álljon itt példának *Müller-Erbach* tézise (még a „kauzális jogi gondolkodásra” áttérése előtti időkből), aki a szerzői jog létrejöttének elemzésénél írja, hogy ez a jogterület a könyvnyomtatás technikai felfedezése után alakult ki, mivel addig a könyvek kézírásos, fáradságos másolása egyszerűen nem hozta létre azt az érdeket, amit a szerzői jog szolgált, „hiányzott az érdek, amelyet a szerzői jog szolgálhatott” (idézi *Nizsalovszky* 1984:15).

2. Ki lehet tehát tágítani az érdek fogalmát, és akkor egy sor területen a szembenállásokat mint érdek-konfliktusokat lehet megragadni, de ezzel a kitágítással egyre inkább az értékelési szempontok bukkannak elő az eredetileg szem előtt tartott gazdasági érdekszempontok helyett. Ezzel egy hangsúlyváltás jött létre, és az érdekkutató jogtudományt sokan értékelő jogtudománynak (*Wertungsjurisprudenz*) is nevezik erre való tekintettel (lásd *Larenz* 1960: 46). Ebben a továbbfejlődésben aztán a fogalomjogászattal való korábbi éles szembenállás is letompult, és ezzel egyrészt a fogalomjogászat bizonyos elemeit magába olvasztotta az értékelő-érdekkutató jogtudomány, (ám ez már a fogalomképzés logikai merevsége helyett inkább jogi értékek és jogelvek kombinációját csúsztatja a jogszabályok szövege mögé), másrészt az egész jogi feldolgozást az életbeli szempontokhoz közelítve egy realistább jogszemléletet hozott létre. Ebben a formában, mely mint a fogalomjogászat és az érdekjogászat integrációja fogható fel, az elmúlt évtizedekben a német - és innen kisugározva a kontinentális Európa többi - jogrendszerének uralkodó jogfelfogásává vált az érdekkutató jogtudomány. *Larenz* már 1960-ban ezt írta: „Az érdekkutató jogtudomány a német joggyakorlatban valóban forradalmian átalakította a jogalkalmazást, amennyiben a merev

törvényi fogalmak alá való formáljogilag megalapozott szubszumálást helyettesítette a komplex tényállás mérlegelű megítélésével, és egy olyan mérlegeléssel, melyben a számbajövő érdekek jelentik az értékelési mércéket” (*Larenz* 1960:58).

3. Eredeti formájában azonban mindenképpen két kritikával kellett élni az érdekkutató jogtudománnyal szemben. Ekkor ugyanis a jog rendszerszerűségét hordozó fogalmakat egyértelműen el kívánta vetni, mint „életidegen jogászokdást”, és a bírót az *esetek szintjén* igyekezett az érdekek mérlegelésére ösztönözni. Az élet egyes eseteihez közelhozás követelése ugyan jogosult lehet egy teljesen absztrakt fogalmi piramissá kövesedett joggal szemben - amivé a fogalomjogászat a XIX. század végére alakította a jogot - de ha ezt az esetközelség érdekében teljesen elvetjük, és csak az érdekfogalmakkal dolgozunk, akkor a jog átfogó rendszerszerűsége is elvész.

Emellett a másik irányú kritikát úgy lehet megfogalmazni az eredeti érdekjogász gondolkodással szemben, hogy míg a politikai-ideológiai szféra küzdelmei a szembenálló konfliktusokat generalizálják és általános igazságossági-szellemi érvek szintjén rögzítik ezeket a társadalmi tudatban, addig az érdekjogász e konfliktusokat ismét *ki akarja olvasztani* a szellemítettebb feldolgozásból, és a meztelen *anyagi érdekek szembenállásának* a szintjére viszi le ezeket. Ez - amellett, hogy lényeges értékszempontbeli szembenállásokat eltüntet - szükségtelenül *fokozhatja a társadalmi feszültségeket*, és mindazt az integráló erőt, amit az átfogóbb ideológiai-szellemi területek elérnek, tendenciaszerűen visszametszi.

A jog egyes területein azonban e szűken vett érdekjogászat is problémamentes lehet. Mindenképpen ide tartozik a *magánjog vagyoni jogi része*, mint *Nizsalovszky* Endre is jelezte az 1930-as éveket szem előtt tartva: „A kereskedelmi jogot a kereskedői foglalkozásuk kodifikálták, így magában a kodifiká-

cióban az érdekállás mérlegelése világosabban kidomborodott, mint más kodifikációkban, így a kereskedelmi jognak a tudományos munkásai is hamar megtalálták az utat az érdekkutató jogtudományhoz” (*Nizsalovszky* 1984:39). Más jogterületeken azonban csak az értékelő jogtudománnyá átalakult formában jelennek meg az érdekjogászat pozitívumai.

Irodalomjegyzék

Heck, Philipp (1968): Das Problem der Rechtsgewinnung. Gesetzgebung und Interessenjurisprudenz. Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz. Verlag Gehlen. Berlin.

Heck, Philipp (1974): Intessenjurisprudenz und Gesetzestreue. In: *Ellscheid, Günter/ Hassemer* (Hg.): Intessenjurisprudenz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. 32-35.

Hubmann, Heinrich (1956): Wertung und Abwägung. Archiv für civilistische Praxis. (155).

Jhering von, Rudolf (1907): Küzdelem a jogért. Franklin Társulat. Budapest. *Larenz, Karl* (1960): Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Springer Verlag. Berlin-Göttingen-Heidelberg.

Larenz, Karl (1970): Rudolf von Jhering und die heutige Lage der deutschen Rechtswissenschaft. In: *Wacker, Franz /Ch. Wollschläger* (Hg.): Jherings Erbe. Wandenhoeck und Ruprecht. Göttingen. 135-141.

Müller-Erbach, Rudolf (1950): Rechtswissenschaft im Umbau. Berlin.

Müller-Erbach, Rudolf (1974): Rechtsfindung auf realer Grundlage. In: *Ellscheid, Günter/ Hassemer* (Hg.): Intessenjurisprudenz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. 36-40.

Nizsalovszky Endre (1984): Fogalomkutató jogtudomány és érdekkutató jogtudomány; a szabadjogi iskola és a tiszta jogtan. In: *uő*: Tanulmányok a jogról. Akadémia Kiadó, Bp.

Pokol Béla (1998a): Moór Gyula és Horváth Barna jogkonceptiója. Magyar Jog 1998/5.

Pokol Béla (1998b): A XIX. századi magyar jogelmélet. Jogtudományi Közlöny 1998/7-8.

Rümelin von, Max (1974): Zur Lehre von der juristischen Konstruktion. In: *Ellscheid, G./ Hassemer*

(Hg.): *Intessenjurisprudenz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. 72-87.*

Stampe, Ernst (1974): Rechtsfindung durch Intessenabwägung. In: *Ellscheid, G./ Hassemer* (Hg.): *Intes-*

ssenjurisprudenz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt. 24-31.

Struck, Gerhard (1975): Intessenabwägung als Methode. In: *Dubischar, Rolf* etc (Hg): *Dogmatik und Methode. Scriptor Verlag. Kronberg. 171-191.*

EGYETEMI
TANKÖNYV

Miskolci Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kara

Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Jog- és
Államtudományi Kara

Janus Pannonius
Tudományegyetem Polgári
Jogi és Európai Jogi Tanszéke

Burián - Kecskés - Vörös:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

A tankönyv megrendelhető a kiadónál: LOGOD BT.
1012 BUDAPEST, LOGODI U. 49. tel./fax: 375-1490 ill. 214-2453.

RAJCZY LAJOS:

jogtanácsos,
Vám- és Pénzügyőrség
Országos Parancsnokságának
Integrációs Hivatala
(Budapest)

Az Adóketési Döntőbírói Hivatal intézménye az Egyesült Királyságban, különös tekintettel a vámhatóság tevékenységével össze- függő panaszokra

I.

Bevezetés

A szolgáltató jellegű közigazgatás koncepciójával összefüggésben az Egyesült Királyságban 1993 óta működik egy speciális, leginkább a választottbíróóságokhoz hasonlítható intézmény. Az Adóketési Döntőbírói Hivatal (a továbbiakban: Hivatal) több szempontból is speciálisnak tekinthető: egyrészt keletkezésének körülményei, másrészt hatásköre miatt. A panaszjog sajátképpé értelmezéséről van szó, hiszen a Hivatal elsősorban *állampolgári panaszokat vizsgál ki*, azokon belül is azokat, amelyek az *adóketési kötelezettséggel vannak összefüggésben*. A Hivatal létrehozásának alapvetően gyakorlati okai voltak: egyfelől érvényesült az a tendencia, amely a bíróságok tehermentesítésére irányul és egy kvázi egyeztető fórumot iktat be az állampolgár és a bírói eljárás közé, másfelől pedig az adózásra vonatkozó joganyag olyan átfogó szakismeretet igényel, amelyet célszerű elkülöníteni az egyéb választott bírósági eljárásoktól.

Az angol jogrendszerben a Hivatal létrehozásáig - adóketési kötelezettségeik teljesítésével összefüggésben - az állampolgárok a független Fellebbviteli Biztosokhoz fordul-

hattak. Ez az intézmény azonban semmilyen szinten nem elégitette ki a vele szemben támasztott elvárásokat: ügyintézése lassúnak, pontatlannak, udvariatlannak bizonyult. A Hivatal létrehozása nem érintette az állampolgároknak azt a jogát, hogy parlamenti képviselőjükön keresztül a Parlamenti Ombudsmanhoz forduljanak.

II.

A szabályozás rendszere

A panaszokról és kompenzációkról szóló kódex részletes szabályokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az állampolgár milyen módon élhet panaszával és meghatározza a hatóság eljárásának alapvető irányelveit, amelyeket az állampolgárok részéről elvárhatók a panasz kezelése során. A korábban beérkezett panaszok típusai azt mutatták, hogy a panaszok elbírálása késleltette az állampolgárok tevékenységét, ideértve az állam által elkövetett hibákat, a kárt, ami vagyonban, áruban keletkezett egy-egy vizsgálat során. De problémaként merült fel a panaszokat elbíráló személyzet udvariatlansága, diszkrecionális jogkörének igazságtalan alkalmazása illetőleg az, hogy az alkalmazandó jogszabályokat nem ismertették megfelelő módon.

A Kódex konkrétan szabályozza, hogy az állampolgárok:

- mit tegyenek, ha panaszuk vagy egyéb észrevételük van a vám és adóhatóság működésével kapcsolatban;
- milyen módon, milyen irányelvek alapján fogják panaszukat vagy észrevételeiket elbírálni;
- milyen módon kerül sor a jóvátételre (beleértve kártérítés fizetését is);
- milyen jogaik vannak, ha nem értenek egyet a kapott válasszal;
- milyen módon kérhetik az ingyenes, független felülvizsgálatot

mikor kérhetik fel parlamenti képviselőjüket és a Parlamenti ombudsmant?

1. A hatóság elkötelezettsége

A Vám- és Adóhatóság kötelezettséget vállalt arra, hogy szolgáltatása magas színvonalon elégiti ki az állampolgárok elvárásait.

A Vám- és Adóhatóság az alábbi helyeken teszi közzé irányelveit:

- Adófizetők státútuma
- Utazók státútuma
- Adó és jövedéki irányelveket tartalmazó státútum

Vám irányelvek státútuma importőrök és exportőrök részére

Ezekről bármely Vám és Adó hivatalban kérhető másolat.

A sikeres megoldás érdekében a hatóságnak folyamatosan vizsgálnia kell működését, és ezt javítania kell. Az állampolgár van a legjobb pozícióban arra vonatkozóan, hogy milyen módon járjanak el tisztségviselői, és ennek alapján kérik az állampolgárokat, hogy észrevételeiket jelezzék. A panaszok kezelése bizalmas és az elbírálás biztosítékot jelent arra vonatkozóan, hogy az egyszer elkövetett hiba nem ismétlődik meg.

2. A panaszok elbírálásának irányelvei

Az állampolgárok panaszát a tisztviselők ténylegesen és pontosan megvizsgálják. Hangsúlyozott alapelv a korrektség és a becsületesség, mindkét fél részéről. Ezzel összefüggésben kinyilvánítja, hogy:

- amennyiben az állampolgár panaszt tesz, minden esetben tapintattal, udvariassággal és becsületesen fogja kezelni;
- valamennyi panaszt teljes bizalommal kezel;
- nem alkalmaz diszkriminációt (bőrszín, faj, kor, nem, szexuális orientáltsága miatt);
- panaszának átvételét visszaigazolja és megjelöli azt a fórumot, amely a panaszt elbírálja
- a panasz átvételét követő 10 munkanapon belül teljes és széleskörű választ ad, amennyiben nem, megjelöli a megtagadás okát;

- évi jelentésben nyilvánosan publikálja a kapott panaszokat, szám és kategória szerint.

3. A panasz előterjesztése

Amennyiben lehetséges, a panaszosnak meg kell próbálnia a panasz azonnali eldöntését a hatóság tisztviselőjével. A panaszok többsége a tapasztalatok alapján orvosolható ilyen módon és ez a leggyorsabb és leghatékonyabb módja a dolgok megoldásának.

Gyakorlati teendőket is rögzít a kódex:

- a panasz előterjesztése során a *lehető legtöbb háttér információt* meg kell adni, ideértve olyanokat is, mint pl. amennyiben a panaszos utazott, célszerű tudni, hogy mikor és melyik napon érkezik, melyik járással és, hogy mi a neve annak a tisztviselőnek, akivel kapcsolatba került. Konkrétan meg kell jelölni, hogy a panasz mire vonatkozik: ha ÁFA -ra pl., akkor meg kell adni az ÁFA bejegyzési számát, a vizsgálat időpontját és valamennyi egyéb szükséges információt.

- a panasz benyújtását követően a megfelelő hivatal kivizsgálja azt és *átvétele*t követően 10 munkanapon teljes választ küld. A válasznak le kell fednie a panasz valamennyi aspektusát többek között azt is, hogy hogyan folytatták le a vizsgálatot, mit talált problematikusnak. Amennyiben nem lehet megoldani a problémát, arról kell tájékoztatni az ügyfelet, hogy a hatóság mit szándékozik tenni, az ügy rendbetétele érdekében. Amennyiben több időre van szükségük az elbírálásra, úgy közbenső választ kell küldeni az újabb határidőről és az elért eredményekről.

4. Ha az ügyfél nem elégedett a döntéssel

Amennyiben az ügyfél a meghozott döntéssel nem elégedett, *további eljárásokat* vehet igénybe a Területi Igazgatónál vagy a kompetens Területi Igazgatóságnál, illetőleg kifejezetten ÁFA ügygel kapcsolatosan a Független ÁFA és Adó Bíróságon.

a) Az ügyfélnek ahhoz a Területi Igazgatóhoz vagy Területi Igazgatósághoz kell fordulnia, amelyikhez az a hivatal tartozik, amely elbírálta a panaszt és kérni kell az *ügy újbóli megvizsgálását*. A hivatalnak kell megadnia a *Területi Igazgatóság* és az Igazgató címét. A panaszt egy olyan *senior menedzser* vizsgálja meg újra, aki az eredeti panasz elbírálásában nem érintett.

b) A hatóság igazolja az ügyfél panaszának átvételét és 10 munkanapon belül teljes körű választ ad. Ha úgy ítéli meg a helyzetet, hogy ezen időn belül nem tud választ adni, akkor értesíti az ügyfelet arról, hogy a válasz adásra mikor kerül sor.

c) Arról is tájékoztatni kell az ügyfelet, hogy az ügyben hozott döntés megfellebbezhető a Független ÁFA és Adó Bíróságon a Lord Kancellár Hivatalának „ÁFA Fellebbezések és Kérelmek a Bíróságok számára” című kiadványában és a Vám és Adó fellebbezésekben leírt eljárás szerint. Ebből a kiadványból az is megtudható, hogy milyen módon kell a fellebbezést benyújtani és mely ügyek tartoznak szűkebb értelemben véve bírósági útra. Ezek rendszerint azok az esetek, amikor a hatóság ÁFA kiszabása ügyében hozott döntést vagy ahol vita keletkezett az ÁFA alapját vagy a kivetett vám és adó terhek összegét illetően.

5. Helyrehozatal

Amennyiben a hatóság hibázott, bocsanatot kér az ügyféltől és tájékoztatja a tévedés miben létééről. Amennyiben a tévedés az ügyfélnek *anyagi hátrányt okozott, megtéríti azt*. Az eljárás egyik alapelve az, hogy olyan helyzetbe hozza az ügyfelet, amelyben a hatóság döntését megelőzően volt. Néhány eset amikor pénzvisszatérítést alkalmazására kerül sor:

- ha egy szállítmányban, küldeményben keletkezett kár, vagy ha a vámkezelés indokolatlanul késedelmes volt;

- ha késedelmünk anyagi hátrányt okozott az ügyfélnek, mint pl. ÁFA ügyben regisztráció/nem regisztráció, vizsgálat, hibás pótlékkiszabás alaptalan ÁFA kiszabás.

Ezekben az esetekben az ügyfél mindazon anyagi hátrányát meg kell téríteni, amely közvetlenül a hibás döntésből eredt.

Mindez jelenthet szakértői díjakat, váratlan személyi kiadásokat, banki műveleteket, kamat vagy haszon elmaradást, tehát minden olyan pénzben kifejezhető dolgot, amely a hibás döntés hiányában nem következett volna be.

Kivételes esetekben, amennyiben a hiba különlegesen nagy kárt vagy személyi aggodalmat okozott, azonnali kártérítést alkalmaznak.

Miután minden egyes eset különböző és az adott tanács generális jellegű, a hatóság minden egyes esetet egyediségében bírál el.

6. A Vám -és Adó Döntőbíró

Amennyiben az ügyfél a Területi Igazgató vagy az Igazgatóság döntésével nem elégedett, jogosult a *Döntőbíróhoz* fordulni, és kérni, hogy vizsgálja meg az esetet.

Amennyiben tehát az ügyfél valamennyi hatóságon belüli fórumot „kimerített”, a Döntőbíró eljárása következik. Az eljárás teljes mértékben pártatlan, hiszen a *Döntőbíró nem tartozik* a vám és adó igazgatáshoz, javaslatait saját hatáskörben, függetlenül hozza meg.

A Vám és Adó Igazgatóság elfogadja a Döntőbíró javaslatait, ha csak nincs valamilyen rendkívüli körülmény, amelynek következtében további vizsgálat szükséges. A *Döntőbíró igénybevétele ingyenes*.

A Döntőbíró olyan ügyekben nem járhat el, amelyekben a független bíróságok járnak el (pl. ahol az ÁFA és Adóterhek Bírósága jár el) és olyan esetekben sem, amikor az adott panasz a Parlamenti Ombudsman hatáskörébe kerül, vagy egyébként a rendes bírói útra tartozik.

7. A Parlamenti Közigazgatási Biztos (Az Ombudsman)

Az ügyfél - országgyűlési képviselőjén keresztül - bármikor a Parlamenti Közigazgatási Biztoshoz, azaz az Ombudsmanhoz fordulhat.

Az Ombudsmanhoz akkor is fordulhat, ha a Döntőbíró már meghozta döntését. Külföldi állampolgárok Nagykövetségükön vagy Konzulátusukon nyújthatják be panaszukat.

Már most megrendelheti a Jogtudományi Közlöny 1999-es évfolyamát!

**December 1-ig
beérkező
befizetés esetén
az 1998-as áron!**

Egyetemi hallgatóknak
külön kedvezmények

*Érdeklődjön
a Kiadónál!*

Kiadja a Logod Bt., 1012 Budapest, Logodi u. 49.
Telefon: 214-2453, e-mail: logod@mail.matav.hu

JOGIRODALOM–JOGÉLET

FODOR LÁSZLÓ:

egyetemi tanársegéd,
Miskolci Egyetem
(Miskolc)

Himmelman: Az Európai Környezetjog és a tagállamok jog- alkotási mozgástere*

1. Steffen Himmelman könyvét 1997 novemberében jelentette meg a baden-badeni illetőségű Nomos Kiadó.¹ Terjedelme 213 oldal, környezetbarát papírra nyomták. A kötet a kiadó európai jogot, politikát és gazdaságot bemutató sorozatának 195. darabja.

A tanulmány kiindulópontja az, hogy az Európai Unió aktivitását az utóbbi időben számos kritika érte, első sorban azon az alapon, hogy a közösségi jog nem veszi figyelembe, sőt megszünteti a nemzeti sajátosságokat. Felvetődött a Közösség környezetvédelmi hatáskörének korlátozása, sőt, a Maastrichti Szerződés hatálybalépése után, annak esetleges revíziója kapcsán az is, hogy a hatásköröket teljesen más alapokon, voltaképpen az egyes szakkérdések vagy ágazatok szerint kellene elosztani a Közösség és a tagállamok között. A szerző arra tett kísérletet, hogy megvizsgálja azt, hogy a Közösségnek ténylegesen milyen környezetvédelmi kompetenciája van, és hogy az milyen mozgásteret hagy meg a tagállamoknak. Az Alapító Szerződésben rögzített hatásköri szabályok értelmezéséhez az Európai Bíróság vonatkozó gyakorlatát vette alapul.

2. Az Alapok címet viselő, első fejezetben vázlatosan összefoglalja az

EK környezetpolitikájának és környezetjogának történetét, majd kitér a Közösség által használt környezetfogalomra, ami megítélése szerint tággan értelmezendő. A környezetvédelmi akcióprogramok kapcsán kifejti, hogy bár ezeket olyan politikai szándéknyilatkozatoknak szokás tekinteni, amelyek végrehajtására irányulnak a másodlagos közösségi jog rendelkezései, a közösségi szervek számára nem jelentenek korlátokat. Vagyis végrehajtásuk nem kötelező, és másik oldalról, a közösségi szabályozás akcióprogramban nem szereplő célokat is felvállalhat.

Himmelman szerint a környezetjog az európai jog önálló területe, azon jogszabályok tartoznak hozzá, amelyeknek a környezet védelme az elsődleges célja. A környezetvédelmi szabályok rendszerezése, amely egyidejűleg lehetővé teszi ezen a területen a különböző hatáskörök elhatárolását, lehetséges, amennyiben megkülönböztetjük egymástól a mediális, a kauzális, a vitális és az integrált környezetvédelem szabályait. A környezetet érintő szabályok további rendszerezése a környezetminőségi előírások és a létesítményekre, termékekre vonatkozó előírások elhatárolásával lehetséges. A mediális környezetvédelem tulajdonképpen a klasszikus környezeti elemek (föld, víz és levegő) védelmét, míg a kauzális a környezetet veszélyeztető tényezőket (veszélyes anyagok, hulladékok) szabályozza. A vitális környezetvédelem a növényeknek és az állatoknak, mint az emberi környezet elemeinek védelmét jelenti, az integrált környezetvédelem pedig a mediálissal és a vitálissal szemben átfogóbb.

3. A második fejezet foglalkozik az európai környezetpolitika célkitűzéseivel, alapelveivel, illetve a kör-

nyezetpolitikának a más irányú törekvésekben való kötelező figyelembe vételével. A szerző az Alapító Szerződést elemezve megállapítja, hogy a Szerződés 2. Cikkelye a környezetvédelemért való felelősséget mint lényeges szerződési célt határozza meg. Előírja az ökológia és az ökonomia közötti alapvető feszültség feloldását. Ebből egy olyan politikának kell következnie, amely a folyamatos gazdasági és szociális fejlődésre rendezkedik be, anélkül, hogy a minden emberi aktivitás alapjait jelentő környezetet és a természeti erőforrásokat károsítaná.

A szerződési célkitűzések jogilag kötelezőek és ebből következőleg közvetlenül érvényesíthetőek. A közösségi szervek kötelessége, hogy e célokat a lehető legnagyobb mértékben megvalósítsák és egymással összhangba hozzák. A szerződési célok egyúttal a Közösség tevékenységi területeinek korlátait is jelentik. A közösségi szervek hatáskörük gyakorlása során kötelesek tekintettel lenni a szerződési célokra, azokan nem léphetnek túl. A szerződési célkitűzések az egyes szerződési rendelkezések, különösen a hatásköri előírások teleologikus értelmezésének alapjául szolgálnak. Mint a szerző kimutatja, e célkitűzések hierarchikus viszonyban állnak egymással, a részcélok mindenkor alá vannak rendelve az általánosabb céloknak. A közöttük lévő ellentmondások normahierarchikusan, a fölérendelt, általánosabb cél elsőbbsége értelmében oldandók fel, azonos szinten állók esetében ezzel szemben, a célok csorbulásának mértékét mérlegelve és az általánosabb célkitűzéseket figyelembe véve kell a megoldást megtalálni.

A Szerződés 130/R cikkelyének 3. bekezdésében megfogalmazott előírás meghatározza azokat a szem-

* A recenzió az OTKA T 025034 nyilvántartási számú pályázat támogatásával készült

1 Himmelman, Steffen: EG-Umweltrecht und nationale Gestaltungsspielräume, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1997, Schriftenreihe Europäisches Recht, Politik und Wirtschaft, Band 195. A munka a szerzőnek a Münsteri Egyetemen készült doktori disszertációja.

pontokat, amelyeket a közösségi szervezeteknek környezetpolitikai határozataik meghozatalánál feltétlenül tekintetbe kell venniük. A rendelkezésre álló tudományos és technikai adatok figyelembe vételére irányuló kötelezettségből adódik, hogy jogszabályokat kibocsátani felismerési bizonytalanságok esetén csak akkor szabad, ha megvan a tudományos alapja annak, hogy egy meghatározott környezetvédelmi cél elérésére alkalmasak. Abból, hogy *figyelembe kell venni a közösség egyes régióinak környezeti állapotát*, következik, hogy a környezetvédelmi intézkedéseknek tekintetbe kell venniük a regionális sajátosságokat, különösen a környezet szennyezőanyagokkal való terheltségének erősebb vagy csekélyebb mértékét. A környezetet érintő intézkedések költségei között az össztársadalmi szinten jelentkező kihatásokkal is számolni kell. Abból a tényből kiindulva, hogy a közösség és térségei gazdasági és szociális fejlődése befolyásolja a döntéshozatalt, adódik a közösség jogalkotó szervei számára az a prerogátiva, hogy a gazdaságilag elmaradott térségek környezetvédelmi kedvezményeit, amelyek az ott működő vállalkozások kisebb terheléséhez vezetnek, elismerjék.

4. A következő rész a közösségi és a tagállami jog közötti alá-, fölérendeltségi viszonyhoz nyújt adalékokat. Ezt követi a könyv leghosszabb, és egyik leginkább figyelemre méltó fejezete a Közösség környezetvédelmi hatáskörének terjedelméről. Az itt levont következtetések nem csak a környezetvédelem, de valamennyi közösségi szabályozási terület vonatkozásában hasznosíthatók.

A Szerződés hatásköri előírásait, figyelemmel az „*effet utile*” elvére is, nem lehet a szerződés meg nem engedett bővüléséhez vezető módon, vagyis kiterjesztőleg értelmezni. A felhatalmazási előírások értelmezésének korlátai már a megfelelő előírás szövegéből is következnek. Egy intézkedés a benne rejlő hatásköri túllépés miatt akkor is jogellenes, ha olyan cél elérésére irányul, amit a Szerződés nem tűzött ki. A szerződés-

si célok megvalósítására is csak olyan eszköz alkalmazható, amit maga a szerződés is előír. A hatáskörgyakorlás korlátai a szubsidiaritás elvéből is adódnak, amennyiben egy adott szerződési cél a tagállamok szintjén is elérhető.

A korlátozott, egyedi felhatalmazás elve nem áll ellentétben a szakmai összefüggések szerinti, le nem írt hatáskörök elismerésével. Szakmai összefüggés szerinti hatáskör abban az esetben adott, ha egy kifejezetten kijelölt hatáskör nem gyakorolható anélkül, hogy azzal egyidejűleg egy másik, kifejezetten nem említett terület ne nyerne szabályozást. Ezek inkább csak tartozékait jelentik a már létező felhatalmazásoknak.

Amennyiben valamely területen a közösség jogosultsága jogszabályok kibocsátására illetve cselekvésre elismert, ez a felhatalmazás egyúttal a gazdasági ösztönzésre is szól. Az egyes politikai területeken adott hatásköri előírások alapján adók kivétele azonban nem megengedett, ennek lehetősége alapvetően csak a Szerződés 99. cikkelyében meghatározott feltételek mellett adott.

A közösségi jogban (akárcsak a német jogban) kizárólagos és konkurráló hatáskörök léteznek. Kizárólagos hatáskör esetén a tagállamoknak, a Közösség aktivitásától függetlenül, nincs jogosítványuk jogszabály kibocsátására. Kivételt az az eset képez, amikor a Közösség szabályozási kötelezettsége ellenére tetlen marad. A tagállamok ennyiben, mint „a közösségi érdekek ügyvivői”, ideiglenes rendelkezéseket bocsáthatnak ki. Amennyiben konkurráló hatáskörrel van szó, mind a tagállamoknak, mind a Közösségnek van jogosítványa jogalkotásra. A tagállamok persze csak anynyiban és addig illetékesek, amíg a Közösség nem bocsát ki olyan normát, amely az adott terület lezárt szabályozását tartalmazza.

Az európai belső piac megvalósításának a Szerződésben deklarált célja magában foglalja a piac szabadságának és egységesítésének célját is. Jogegységesítő intézkedések a Szerződés 100. cikkelye alapján akkor hozhatók, ha azok közvetlenül a bel-

ső piac létesítésére vagy működtetésére irányulnak. Annak a kérdésnek a megítélését illetően, hogy vajon a belső piac követelményeinek közösségi szintű szabályozás felel-e meg, a közösségi szervezetnek széleskörű mérlegelési lehetősége van. A 100/A cikkely alkalmazási területének persze van egy korlátja, ami abból következik, hogy a 7. cikkely szerint a belső piac megvalósítására csak anynyiban hozható intézkedés, amennyiben az szükséges. A tagállamok terheinek olyan csekélyeknek kell maradniuk, amennyire csak lehet. Nem szükséges az intézkedés akkor, ha a tagállami szabályozás egyenértékű követelményeket állít fel.

A szerződés 130/S. cikkelye alapján tehetőek meg azok az intézkedések, amelyek a környezet, az emberi egészség védelmére, a természeti erőforrások körültekintő és racionális használatára vagy a regionális vagy globális szintű környezeti problémák leküzdésére irányuló nemzetközi programok elősegítésére irányulnak. Himmelmann arra a következtetésre jut, hogy a közösségi normák nem támaszkodhatnak egyidejűleg a Szerződés 100/A. és 130/S. cikkelyére. A 100/A. és a 130/S. cikkelyek alkalmazási területe annak alapján határozható el, hogy az érintett rendelkezés objektíve melyik kérdéshez áll közelebb. Ha ennek az objektív kritériumnak az alapján megállapítható a túlnyomóan a belső piachoz vagy a környezetvédelemhez való kapcsolódás, a megfelelő hatásköri szabály alapján lehetséges a rendezés. A termékstandardok túlnyomó belső piaci vonatkozása állapítható meg, amennyiben azok nem a termék betiltását vagy használatának környezetvédelmi szempontú korlátozását jelentik. A termékekre és létesítményekre vonatkozó előírások akkor túlnyomóan környezetvédelmi, ha főként környezeti érdek védelmében bocsátották ki, és a verseny- és kereskedelmi kapcsolatokra gyakorolt hatásuk mellékes. Ezzel szemben túlnyomóan belső piaci a rendelkezés, ha a termelési feltételeknek egy meghatározott ipari ágazatban a verseny torzulásainak kiküszöbölése céljából történő kiegyenlí-

tését célozza. A környezetminőségi előírásokat a Szerződés 130/S cikkelye alapján lehet kibocsátani.

A Közösséget nemzetközi jogi kapcsolatokban is megilletik bizonyos jogosultságok, abban a körben, amelyben közösségi szabályozási jogosultsága is van. A „külső” hatáskörbe beleértendő az információcsere, a nem kötelező jellegű határozatok és a nemzetközi szerződések aláírásának joga is. *A Közösségnek a harmadik országokkal való együttműködési joga független attól, hogy az adott kérdésben a Közösség belső szabályozási jogosítványával élt-e* A tagállamok természetesen, kivéve ha fennállnak a 130/T. cikkelyben rögzített feltételek, nem jogosultak olyan nemzetközi szerződéseket kötni, amelyek a Közösség (szabályaival vagy) nemzetközi szerződéseivel ellentétesek. Az EK külső környezetvédelmi hatásköre a kereskedelmi politika területén is fennáll. Mivel a közös kereskedelmi politika elvének kialakítása kizárólagos közösségi hatáskört jelent, így e területen a tagállamoknak nincs is jogosítványa jogalkotásra és nemzetközi egyezmények elfogadására, hacsak nem a 223. cikkely 1b) bekezdésében megnevezett kivételes területekről van szó.

A közösségi agrárpolitika terén is konkurráló hatáskörrel van szó. A piactámogató intézkedések vonatkozásában lezárt közösségi szabályozásról beszélhetünk, amennyiben az adott szektorban létezik közösségi piacszervezés. Ökológiailag kedvezőbb termelési módok támogatására pl. ezért ezen a területen a tagállamok által nem tehető intézkedés.

Egy másik, Himmelman által kiemelt gazdasági szektor a közlekedési-szállítási ágazat. Az ide kapcsolódó közösségi szabályok a Szerződés 74. És 75. cikkelyén alapulnak. A közösségnek jogában áll olyan közlekedéspolitikai szabályokat kibocsátani, amelyek a szállításszervezést és a javak szállítását érintik, akkor is, amikor az adott szabály elsődlegesen a környezeti elemek védelmére irányul. Abban az esetben persze, ha a környezetvédelem csak közvetve érinti a közlekedésügyet, a

130/S cikkely a megfelelő felhatalmazási alap. A termékcetrikus szabályozók, mint pl. a tehergépjárművek emissziós követelményei, a 100/A. cikkely alapján bocsáthatók ki. A szerződés 75. cikkely 1a) és 1b) bekezdése értelmében a Közösségnek kizárólagos hatásköre van, úgyhogy ezen a területen a tagállamok nem bocsáthatnak ki nemzeti rendelkezéseket. A 75. cikkely 1c) és 1d) bekezdésekben szabályozott területeken, valamint a légi és tengeri közlekedés körében konkurráló hatáskör áll fenn.

Mint a szerző kiemeli, a környezetvédelmi támogatások egyre nagyobb szerephez jutnak a környezetpolitikában. Környezetvédelmi támogatás alatt a Szerződés 92. cikkelye értelmében az állam részéről történő egyoldalú tehermentesítés minden formáját érteni kell, amelyek révén a verseny potenciónálisán torzulhat. Nem esik a 92. cikkely szerinti támogatásfogalom alá az olyan juttatás, amely pusztán csak egy meghatározott teher kiegyenlítésére szolgál, anélkül, hogy azzal az előnyvel járna, hogy egy piaci résztvevő versenyhelyezete megerősödik. Környezetvédelmi támogatások nyújtása a 92. cikkely 3. bekezdése értelmében akkor megengedett, ha az a közös európai érdekek érvényesítését vagy meghatározott gazdasági ágazatok vagy területek fejlesztését segíti elő. Az utóbbi esetben a támogatások nem változtathatják meg a közösségi érdekekkel ellentétes módon a kereskedelmi feltételeket. Amennyiben egy meghatározott gazdasági ágazat vagy régió gazdasági helyzete miatt a környezetvédelmi standardok csak akkor érvényesíthetők, ha a vállalkozások állami támogatást kapnak, a környezetvédelmi célkitűzések a szennyező fizet elv és a környezetbarát fejlődés, mint szerződéses célkitűzés alapján ítélandók meg.

A támogatások nyújtása a konkurráló hatáskörök közé tartozik, ezért a tagállamok annyiban jogosultak támogatások adására, amennyiben a közösség még nem szabályozta e kérdést, és ha azokat a Bizottság előzetesen, a Szerződés 92. cikk. 2. III. 3. bekezdésének megfelelően a kö-

zös piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánította.

A környezetvédelem területén nagy jelentőségük van az ún. közvetlenül ható magatartási adóknak, amelyek meghatározott, a környezet szennyezéséhez hozzájáruló tényál-lásokhoz kapcsolódnak. A Szerződés 99. cikkelye felhatalmazza a Közösséget a közvetlen adók egységesítésére.

5. A könyv ötödik fejezete azokat a korlátokat veszi számba, amelyek a közösségi hatáskörök gyakorlásához kötődnek. Mint a szerző kifejti, a *szubszidiaritás* elve, mint hatásköri korlát csak a konkurráló hatáskörök esetében jut szerephez. A szubszidiaritás elvének kényszerítő jellegeből következik, hogy azok a jogi normák, amelyeket megsértésével bocsátottak ki, jogellenesek. Annak megítélése, hogy közösségi vagy tagállami szinten valósítható-e meg egy adott cél megfelelően, csak attól függ, hogy a tagállamoknak egyáltalán módjukban áll-e elérni az adott célt. Az a kérdés, hogy a Közösség adott esetben jobban el tudja-e érni a célt, a hatáskörök elhatárolása szempontjából nem bír jelentőséggel. Az sem számít, hogy a tagállamok az adott célt meg akarják-e egyáltalán valósítani.

További korlát, hogy közösségi szabályozás annyiban megengedett, amennyiben attól a közösségi szervek jelentős előnyt remélnek. Ez rendszerint az az eset, amikor a szabályozás határokat átlépő kérdésekre vonatkozik, a tagállamok ilyenkor többnyire nincsenek abban a helyzetben, hogy megfelelő szabályozást alakítsanak ki.

A Szerződés 3/B. cikkelyének 3. bekezdése előírja, hogy a közösség intézkedései nem múlhatják felül a szerződési célok megvalósítása által megkívánt mértéket. Egy meghatározott hatáskör gyakorlása először is azt kívánja meg, hogy az intézkedések legyenek megfelelőek az adott cél elérésére. Ebből következőleg a *közösségi cselekvés módját és mikéntjét úgy kell megválasztani, hogy az a tagállamok cselekvési szabadságát csak annyiban korlátozza,*

amennyiben az a közösségi cél eléréséhez szükséges és elégséges. A szabályozást elsősorban irányelvekkel kell megvalósítani, amelyek a tagállamoknak transzformációs mozgásteret hagynak.

A Szerződés 5. cikkelye lojális együttműködésre kötelezi a tagállamokat és a közösségi szerveket. Ez is korlátját jelenti a közösségi szervek aktivitásának. A közösségi szervek nem bocsáthatnak ki olyan rendelkezést, amely valamelyik tagállam alkotmányának alapvető rendelkezésével ellentétes.

Az irányelvek végrehajtásáról szóló részt követi a nemzeti különutak lehetőségeit és korlátait elemző, utolsó fejezet. Ennek kiindulópontja az, hogy a tagállamok a *konkuráló hatáskör* alapján jogosultak saját környezetvédelmi szabályok kiadására, amennyiben az EK egy környezetpolitikai területet nem, vagy még nem szabályozott teljesen. A közösségi jogilag nem szabályozott területeken is adódnak azonban korlátok, pl. a szabad áruforgalomra vonatkozó szabályok (a 30. és következő cikkek) alapján. Ezek akkor érvényesülnek, ha egy tagállam környezetvédelmi intézkedései egy termékre, tehát egy tárgyra vonatkoznak, amelynek kereskedelme határokat érint.

A Szerződés 30. cikkelye ugyanis megtiltja minden, a be- és kivitelre vonatkozó mennyiségi korlátozást, és ilyen hatású intézkedést. Kivételképpen engedhető meg a közösségi belső kereskedelem korlátozása, amennyiben az a hatékonyabb adóellenőrzés, a közegészség védelme, a kereskedelmi forgalom tisztességesége vagy a fogyasztóvédelem érdekében szükséges. E *kényszerítő okok* közé tartozik ebből következően a környezet védelme is.

A szerző szerint különleges követelményeket kell támasztani azokkal az intézkedésekkel szemben, amelyek a szabad áruforgalom korlátozásához vezetnek, amennyiben azok diszkriminatívnak tekinthetők. Diszkriminációról abban az esetben van szó, ha különböző követelmények érvényesülnek, és pedig attól függően, hogy a termék átlép-e egy közösségen belüli országhatárt. Eb-

ből következőleg diszkriminatívnak kell tekinteni az olyan szabályokat, amelyek noha formális kritériumaik alapján különbségtétel nélkül foglalkoznak a behozott és a hazai termékekkel, a piac sajátosságai folytán gyakorlatilag hátrányosan érintik az importcikkeket. *Diszkriminatív szabályok csak a Szerződés 36. cikkelye alapján indokolhatók.*

A környezeti károknak a keletkezéskor való leküzdése, mint alapelv megkövetelheti diszkriminatív szabályok kibocsátását. Ezért azok a tagállami előírások, amelyek a Szerződés környezetvédelmi alapelveivel összhangban állnak (valamint célszerűek és arányosak), nem tekintendők diszkriminatívnak.

A környezetvédelmi cél elérését irányzó intézkedés szükségességét lényegében az határozza meg, hogy az adott tagállam milyen védelmi színvonalra törekszik. Amennyiben a cél egy magas védelmi színvonal elérése, rendszerint csak kevés eszköz alkalmas annak elérésére. A tagállamok persze nincsenek feljogosítva arra, hogy egy másik tagállamból származó termék forgalomba hozatalát korlátozzák, ha az annak a védelmi színvonalnak, amit el akarnak érni, megfelel. Abban a tekintetben, hogy a szabályozás a védelem érdekében a 36. cikkely alapján szükséges, a bizonyítási teher az adott tagállamon nyugszik.

Azok a közösségi szabályok, amelyek *határértékek vagy minőségi előírások* meghatározásával a hatékony környezetvédelemet szolgálják, *minimálkövetelményeknek tekintendők.* Ezen a területen a tagállamok alapvető jelleggel fel vannak jogosítva arra, hogy pl. a határértékek szigorításával vagy további engedélyeztetési kötelezettség előírásával a közösségi szabályokon túllépjenek.

A Szerződés 100/A. cikkely 4) bekezdése lehetővé teszi, hogy a tagállamok, ha szükségesnek tartják, a közösségi harmonizációs szabályokkal szemben más elvárásokat érvényesítsenek. Ez a további védelmi szabályokra vonatkozó felhatalmazás nem függ attól sem, hogy a tagállamok az adott közösségi szabállyal annak elfogadásakor egyet értet-

tek-e. A 100/A cikk (4) bekezdés szerinti nemzeti intézkedések persze csak annyiban megengedhetők, amennyiben az *arányosság alapelve*inek követelményeit betartják. A környezetvédelmi intézkedések szükségességének megítélésében viszont a tagállamoknak széleskörű mérlegelési lehetősége van, mind az intézkedés indokoltsága, mind terjedelme tekintetében.

A közösség köteles másodlagos normáiba egyenértékűségi záradékot felvenni, amennyiben az adott cél nemzeti intézkedésekkel is elérhető. Az *egyenértékűségi záradékok* megadják a tagállamoknak azt a jogot, hogy az irányelvben kitűzött célt alternatív eszközökkel érjék el, amennyiben azok arra ténylegesen alkalmasak.

A tagállami környezetvédelmi intézkedések nem tartalmazhatnak leplezett kereskedelmi korlátozásokat vagy önkényes diszkriminációt. A védelmet fokozó intézkedéseket ezért környezetvédelmi alapokon kell kiadni.

A Szerződés 130/T. cikkelye megengedi a tagállamoknak az olyan közösségi szabályok kapcsán, amelyeket a 130/S cikkely alapján bocsátottak ki, hogy *erősebb követelményeket érvényesítsenek* illetve fogalmazza meg. Ezek a szabályok a közösségi szabályok kibocsátásával kapcsolatos semmiféle időbeli korláthoz nincsenek kötve. A 130/T cikkelyt megfelelően alkalmazni kell az olyan szabályok kapcsán is, amelyeket az Egységes Európai Okmány hatályba lépése előtt, a 100. és a 235. cikkely alapján bocsátottak ki, és amelyek immár a 130/S cikkely alapján lennének kiadhatók. Ez a szabály ezen túlmenően akkor is alkalmazható, ha a közösségi szabályt, amelyet a 130/S cikkely alapján kellett volna kibocsátani, helytelen módon egy másik rendelkezés alapján adták ki.

A Szerződés 130/T cikkelye alapján kibocsátott, szigorúbb nemzeti előírásoknak a Szerződés egyéb előírásaival is összhangban kell lenniük. Figyelembe kell venni mind a primer-, mind a szekunderjog rendelkezéseit. A tagállamok az ilyen jogszabályaik elfogadásánál tehát

kötvé vannak mind a szerződéshez, mindpedig a másodlagos jog azon szabályaihoz, amelyeket nem a 130/S cikkely alapján bocsátottak ki. A Szerződés 130/T cikkely alkalmazásának indokoltóságát a tagállamoknak be kell mutatniuk, illetve bizonyítaniuk kell. Éppúgy, mint a 100/A cikk (4) bekezdés alkalmazási területén, be kell mutatniuk illetve bizonyítaniuk, hogy a védelmet erősítő intézkedéseik alapja környezetvédelmi ok, és hogy az intézkedés a szabad áruforgalom és az arányosság alapelveivel összeegyeztethető.

További lehetőséget jelent a tagállamoknak, hogy 100/A. cikkely 5. bekezdés és a 130/R. cikkely 2. bekezdés 2. albekezdés alapján a harmonizációs szabályok egy *védelmi záradékkal* láthatók el, amelyek feljogosítják őket ideiglenes szabályok bevezetésére, közösségi kontroll mellett.

Amennyiben a tagállamok élnek a védelmi záradék adta lehetőséggel, intézkedésük közösségi kontroll alatt áll, aminek mércéje a tagállami intézkedés összeegyeztethetősége a közösségi elsődleges joggal. A vizs-

gálati eljárás, vagy akár a Bizottságnak a jogszabály jogszerűségéről hozott határozata nem korlátozza a tagállamokat a szabály alkalmazásában.

A másodlagos jog környezetvédelmi szabályai lezártnak tekintendők azon tagállami szabályozásokat illetően, amelyek alkalmasak arra, hogy a közösség szabályozási rendszerét lerontsák. Lezártnak tekintendők a másodlagos jogbeli szabályok annyiban is, amennyiben valamelyik környezetvédelmi alapelv végrehajtását célozzák. A másodlagos jog szabályai nem lehetnek ellentétesek ezen alapelvekkel.

Azok a kivételes szabályok, amelyek a tagállamoknak lehetővé teszik a közösségi szabályozással elért védelmi színvonal csökkentését, restriktív módon értelmezendők. Ezzel szemben a másodlagos jog védelmi klauzulái, tehát azok a kivételes szabályok, amelyek a tagállamoknak *magasabb védelmi szint megvalósítását engedik meg, tágan értelmezendők*. Csak az ilyen értelmezés áll összhangban a környezetvédelemnek, mint szerződési célnak a meghatározásával.

6. A szerző végkövetkeztetésként azt állapítja meg, hogy *a tagállamok a környezetvédelem területén széleskörű jogalkotási mozgástérrel rendelkeznek*. A Maastrichti Szerződés revíziója során ezért, a hatékony környezetvédelem, illetve a Közösség és a tagállamok kompetenciáinak egyértelműbb viszonya érdekében, nem lenne célszerű a hatásköröket ágazati feladatmegosztásnak megfelelően megosztani.

Himmelman könyvében, mint láttuk, egy zárt logikai láncot követett. Hatalmas szakirodalmi háttérrel felvonultatva támasztotta alá megállapításait, amelyek kapcsán az olvasónak hiányérzete nem igen támadhat. A magunk részéről mindössze két témakör részletezését vártuk volna még a szerzőtől: az integrált, vagy integratív környezetvédelem értelmezését és az egyes tagállamoknak a külön utakra törekvését illetően. E szubjektív megjegyzéstől eltekintve azonban a könyv minden érdeklődő figyelmébe fenntartás nélkül ajánlható.

JOGIRODALOM–JOGÉLET

GUBA LÁSZLÓ:

ügyvezető igazgató,
MTA Politikatudományi Intézet
(Budapest)

Társadalomismeret és társadalomkutatás (Tudományos konferen- cia a 70 éves Kulcsár Kálmán köszöntésére)

1. „Társadalomismeret és társadalomkutatás az ezredfordulón” címmel az MTA Székházában 1998. május 4-én került sor arra a konferenciára, amelyen munkatársak, barátok, tanítványok köszöntötték előadóként és a hallgatóságban résztvevőként a 70 éves Kulcsár Kálmánt.

A köszöntésnek ezt a formáját azért választották a szervezők – a Magyar Politikatudományi Társaság, az MTA Politikai Tudományok Intézete, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara és az MTA IX. Osztálya – mert úgy vélték, Kulcsár Kálmán munkásságának, életútjának éppen ez a keret, a tudományos konferencia, és ebben a tartalom – a magyar társadalmat a század- és ezredvégből érő hatások, és e hatásokra a társadalomtudományi kutatások oldaláról adható válaszok, megközelítések – felelnek meg.

2. Ahogyan Bayer József, a Magyar Politikatudományi Társaság elnöke a konferencia elnöke bevezetőjében elmondotta:

„Kulcsár Kálmán tudományos munkássága a jogtudomány, a szoci-

ológia és a politikatudomány területén egyaránt jelentős eredményeket ért el. Egyik fő törekvése éppen az interdiszciplináris szemlélet érvényesítése volt, vonzották a határterületek...”

Kulcsár Kálmán több évtizedes munkássága során a társadalom működésének, változásának, átalakításának törvényszerűségeit igyekezett feltárni, elemezni, és azokra magyarázatot adni.

Az életmű sokszínűségét a konferencián elhangzott előadások is tükrözték. A modernizáció, a gazdasági- és társadalmi fejlődés, átalakulás, a globalizáció Magyarország európai integrációjának kérdései, az alkotmányos szerkezet, a jogi rendszer átalakulása, az igazságügyi reform, a hatalmi ágak erőviszonyainak változásai, a bírói hatalom változása, a jogpolitika kérdései voltak az előadások témái. A szervezők szándéka, hogy az előadások anyagát kötetbe rendezve jelentetik meg, ezzel is köszöntve Kulcsár Kálmánt.

3. Életművének sokrétűségét és munkássága tartalmát nem csak az előadások változatos tematikája mutatja, hanem az a bibliográfia is, amely a tervezett kötetben jelenik meg.

Sok száz jogász, szociológus, politológus hallgató tanult azokból a könyvekből (ma sokan közülük kutatók, oktatók, gyakorló jogászok, közigazgatási-államigazgatási szakemberek, politikusok), amelyek a jegyzékben szerepelnek, ott vannak a könyvesszekerények polcain, az íróasztalokon, és a kortárs vagy fiatal-

abb kollégák hivatkozási jegyzékében. Kiragadva és csak jelezve néhányat a korábbi és újabb könyvekből: A jogszociológia problémái; A szociológiai gondolkodás fejlődése; A jogszociológia alapjai; A mai magyar társadalom; Politika és jogszociológia; A modernizáció és a magyar társadalom; Politikai és jogszociológia; A modernizáció és a jog; Kontinuitás és átmenet; Két világ között; Jogszociológia.

4. A tudományos munkásság, az egyetemi oktatás, a közéleti és tudományos szervezői tevékenység mellett, a századvégi magyar történelem nagy változásának, a rendszerváltozás folyamatának cselekvő részese is lehetett, társadalmunk átalakításában tevékeny szerepet vállalva, és elősegítve az új alkotmányos, jogállami keretek kiépítését, azt, hogy a mai társadalom demokratikus keretei létrejöhetnek.

Amikor a konferencia hallgatósága, előadói és szervezői a tanácskozással s a közeljövőben megjelenő kötettel köszöntötték Kulcsár Kálmánt, olyan barátot, kollégát köszöntöttek, aki Glatz Ferencnek, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének a tanácskozáson elmondott köszöntőjében elhangzott szavai szerint „... sajátos egyéniség, ... a konszenzusteremtés egyénisége, akinek egyszerűsége, rendszerességgel, áttekinthetőséggel párosul ..., s állandó újra törekvése annak köszönhető, hogy képes átengedni egyéniségén a legkülönbözőbb irányzatokat, és tudja azokban a köztöket keresni.”

Summary

Antal Ádám: Law System Becoming impregnated with Constitutional and Moral

In the study's introductory chapter the author marks those content elements – basic principles, prohibitions, basic rights, other constitutional values – of modern constitutions which determine the frames of law-branches and their main content elements. Becoming constitutional is a process which is prevailing in a variant way and measure in different countries. The examinations concerning the relationship between legislation and constitutional court's jurisdiction are aiming to show how the constitutional court can exercise an influence on the content of legislation and which are the sources of legitimacy of those rights can be exercised by constitutional court against Parliament. At last the author intends to answer the question: what is the cause of that certain legal norms becoming moral and with which directions ought to be the Constitution completed to establish legal system

György Kiss: The Legal Consequences of Unlawful Termination of Employee's Employment in the Light of the Feature of Employment and the Requirements of a Social-constitutional State

The subject of this article is the legal consequences of unlawful termination of employee's employment by the employer on the basis of 4/1998. (III. 1.) Constitutional Court decision. The study is intended – as a criticism of the Constitutional Court decision mentioned – to find the proper proportion between the solutions induce opposite interests and to let both the theory and the practice get closer to solve the existing problems. Besides the theoretical analysis of the topic, the author shows the legal solutions were formed in certain western European countries, the theoretical views were formed in connection with this topic and also articulates domestic legal solutions on the basis of comparative analysis.

Wernhard Möschel: Competition and Copyright Law Aspects of the Usage of Internet

The author surveys the usage of Internet from both aspects of competition law: the problems of unfair and restrictive market practices. Relating to the unfair competition, the article is dealing with the questions of abatements, advertisements, free bodes, advertisement-presents, prize-games and also sponsorship taking account of the relevant EU Directive. In the scope of restrictive market practices the article examines the phenomenon of monopolization and the registration of domain names. The author also examines – because of the implications of copyright – an another scope of problems: the genuineness, the protection and violation (liability) and also the users (handlers) of copyright.

Zusammenfassung

Antal Ádám: Der Rechtssystem wird immer konstitutionell und teigendhaft

Der Autor stellt im Aufsatz die Teilen den modernen Verfassungen – Grundstze, Verboten und Grundrechte – vor, die die Rahmen den Rechtszweigen und wichtigste Elemente definieren. Der Weg zur Verfassungsmässigkeit produziert natürlich verschiedene Prozess im verschiedene Staaten. Die Untersuchung des Verhhltnis zwischen Gesetzgeber und Verfassungsgericht analysiert, dass der Verfassungsgericht wie den Inhalt des Gesetzgebers beeinflussen kann, und worin die Quelle den Rechte – gegen Parlament – von Verfassungsgericht zu zeigend ist. Der Verfasser versuchte zu beantworten warum ist es begründet manche Normen teigendhaft zu werden und was für eine Massnahme zur Verfassung nötig ist, damit zu einem moralischen Rechtssystem den Grund gelegt wird.

György Kiss: Die Rechtsfolgen der rechtswidrigen Beendigung von Arbeitsverhältnis in dem Spiegel des Erfordernisse von socialischen Rechtsstaat

Der Autor sricht über den Schluss des Verfassungsgerichtes (Nr. 4/1998), über die Rechtsfolgen der Rechtswidrigen Beendigung von Arbeitsverhältnis. Der Aufsatz wurde geschrieben, um dem Verfassungsgericht grosse Kritik zu geben; zwischen die miteinandergegende Interesse und Lösungen das richtige Verhhltnis zu finden und die Anomlien zu beseitigen. Der Verfasser macht die Rechtlösungen und die theoreischen Ansichten den anderen Saaten in West-Europa bekannt, und stellt eine Vorschlag zu der Entwicklung des ungarischen Rechtslösungen vor.

Werhard Möschel: Der konkurrenzrechtliche und urheberrechtliche Aschpekt des Internet-Nutzung

Der Autor blickt die zwei konkurrenzrechtliche Aschpekten der Internet-Nutzung, den unlauterer Wettbewerb und die Konkurseinschrnkung über. Der Artikel verhandert mit dem Problem des unlauterer Wettbewerb den Fragen den Gesamnoten, den Werbungen, den kostenlose Angeboten, den Gewinnspielen und der Schponsorierung. In dem Recht der Konkurseinschrnkung untersucht der Verfasser die Erscheinung des Monopolisation die frage der Regierung die 'Domain' Namen. Er analysiert noch die Urheberrechtliche Urform, den Schutz, die Verantwortigkeit und die Problemen des Kanzleibeamtes.

